ANTE ŠUNJIĆ

PRIPOVIJESTI SA SELA

Šunjić, Pripovijesti sa sela.

Lukina penzija.

Pripovijest iz ratne godine 1916.

I.

Nizak, širokih pleća, niskih nogu, koje su u prostranim oputama uvezanim opancima izgledale nerazmjerno jake i debele, puna, crvena lica, na komu je u sredini sjedio splošteni, široki nos kao mali car na svomu prijestolju, a ispod nosa stršili debeli brkovi na sve strane, kao dlaka na hrptenjači preplašene zvijerke, iznad nosa pako nadvile se guste crne obrve duboko dole nad oči, podavajući čitavomu licu divlji, strašan izgled, — eto, taki je izgledao stari Luka, težak, drvar, svinjar, volar, mlinar, lovac i mesar sve u jednoj osobi. Jer, za čudo, stari Luka nije pokazivao ni straha, ni smilovanja: ako se je gdjegod pojavio jazavac, ili dapače medvjed, ili vepar, pa rušio žita, — istom se je o tomu selom pronio glas, već je i Luke nestalo, da se nakon dan — dva vrati, noseći slavodobitno kroz selo bilo mrtva jazavca, prebačena preko ramena na oštrom kolcu, bilo barem lisičiju nogu, kojom je lisica bila upala u gvožgja, pak ju pregorila i odgrizla, da spasi glavu. Tad bi Luka selom prošao, mrko gledajući preda se i mašući odgrizenom lisičijom nogom, kano da nekomu prijeti. Došavši u kuću, jedva bi Boga nazvo; samo bi prezirno bacio na pod lisičiju nogu.

— Eto, vidite: Luka badava ne hoda! Ako nisam mogao doći do lisice, jesam do njezine noge . . . —

To Luka doduše ne bi govorio, jer je on u takovom slučaju tvrdo šutio, pa i uopće mnogo govorio nije. Nu nasred kuće bačena noga sama je to govorila, i jao kući, ako se u njoj ne bi našao kogod pametan, da digne nogu s' poda, okrene je i razgleda sa svih strana, pak se začudi, makar i na silu bilo.

— Ma, gdje je stiže, ovlíku . . .? — a Luka bi se samo stropoštao na nisku stolicu ukraj vatre, povadio duhan, te počeo savijati cigaru. Svatko je znao, da u takovom slučaju nije slobodno Luku puno zapitkivati . . .

Drugačije je bilo, kad bi Luka donio jazavca. Tad bi Lukin korak izgledao sitniji, brkovi složeniji, obrve nijesu bile onako skovrčene, nego bi se nekako produljile, a nos makar bolje zašiljio. Tada su se djeca smjela Luki približiti, pak bi kroz cijelo selo za njim trčkarala, vičući neprestano:

— Gdje si ga uhvatio, striče? Uh, koliki je! — Luka bi se doduše na djecu otresao:

— Otale, pasja paro, — nu, djeca su znala, da je Luka dobre volje, pa se nijesu plašila. Tad bi Luka, došav pred kuću, svom snagom lupio jazavcem o tla, kao da ga još jednoć hoće ubiti, i pri tomu govorio:

— Ha, pasja paro, sad potari žita! — a onda teško odahnuo. Tad je bila dužnost sve kućne čeljadi, da se bar malo nadvire nad jazavca i da ga pogrde. Ako li se mlagje čeljade ne bi tomu dosjetilo, njemu bi Luka zamjerio, mrko

ga gledao, i tužio se, da ne zna starijemu nositi časti . . .

Inače je Luka bio dobar čovjek. Ako je ko u selu htio ubiti krmka, on bi samo došao Luki, pak počeo govoriti:

— Imam krmka, a krmak opak, ono svaka ruka ne ubija, a ne mogu gledati, da se živina pati! Pa sam se uhvatio, ne znam, što ću. Bi l' mogao . . . kume Luka . . .? Znam, da mi se krme ne bi patilo . . . —

Luki nije bio običaj odgovoriti: mogu ili ne mogu. Nu ko je bio pametan, pa šutio, rijetko je otišao neobavljena posla, jer bi se Luka najednom digao i okosio na čeljad:

— Gdje je moja sikira? — i naskoro se je selom razlijegala oštra skika krmeta . . .

Tako je bio umolit i u drugim poslovima. Ako bi ko svojim krmcima ili kozama ili govedima Luki štetu učinio, pa makar bilo i poveliku, trebao je samo prvi doći, pa se Luki pokoriti:

— Luka, kume dragi, ja pred tobom u zemlju propadam, mene je tebe stid, ko i svoga rogjenoga oca! Jer dosta si mi valjao! I dosta si sirotinjskih suza otro! A Bog zna, nijesam bio rad, nesretna djeca! Ne će da čuvaju! — Luka bi šutio, a težak nadodao na koncu tihim i poniznim glasom, stavljajući pred Luku gotovu savijenu cigaru duhana:

— . . . pa ja sam tebi, brate, pokoran! Štogod ti rekneš . . . ja ću ti platiti . . . —

— Platiti??? — rekao bi otegnuto Luka, iskolačio oči ispod gustih, nadvijenih obrva na težaka —: platiti? Koja smo mi vjera, šta smo

mi? »... oprosti nam duge naše« — rekao bi Luka uzdignutim glasom i završio —: ne možeš ti meni dati, ako mi ne dadne Bog! Pa eto kažeš, da nisi bio rad! — i time je stvar bila poravnana, a Lukin se nos malo zašiljio i obrve se razvinule, što je bio znak dobre volje.

Ali trebalo je znati s Lukom govoriti, jer ako bi se težak prevario, pak rekao:

— Eto, neka ljudi procijene! — tad bi Luka skočio, dozvao jednog čovjeka, pa s njim sve pojedene, pogažene i nagrižene klipove kukuruza pobrojio, da nijedan ne fali.

Taki je Luka bio. Ako bi komu njegovi krmci štetu počinili, pa ga dotični tužio, on je mogao tužiti i osuditi, i povesti pljenidbu: nu naplatit, — naplatit je teško mogao, jer bi Luka još onoga dvoje potrošio na glasnike, da ukriju odluke, na »zvekutore«, kad dogju plijeniti, kad ne bude pred kućom ni vola, ni koza, ili pak na koncu konca na seoski odbor, da pritisne muhur na izjavu, kako u Luke nema ništa njegova: sve je svjetsko! — i pljenidba bi ostala bezuspješna.

A drukčije je bilo, ako bi čovjek došao do Luke, pak rekao:

— Prijatelju Luka, naši su oci dosta rakije u ljubavi popili, a mi evo do danas jedan drugomu nijesmo rekli ni: crne ti oči u glavi! A svijet, ko svijet! Jučer tvoji krmci uletjeli malo u moju pšenicu, proletjeli razorom, pa pogazili dva — tri klasa, ko krmad, pa već jutros čujem ja, po selu še pronosi šapat: sad će, veli, i njihova tikva puknut... Bolan, velim ja, moja i Lukina puknut ne će, pa da njegovi krmci meni ognjište nasred moje kuće izrove! — završio bi

pametni težak, a Lukin bi se nos zašiljio, obrve razvukle, oči nabrekle i Luka bi se cijelim tijelom okrenuo prema čovjeku i rekao:

— Dragi kume, svakom svoje treba. A tebi hvala! Samo ti meni kaži, koliko je štete bilo?

— Ah! kakva šteta! Govore toliko i toliko kila, ili oka, ali ja nijesam zato došao...

Još iste večeri bilo je žito u hambaru, ili na tavanu oštećenoga težaka...

II.

Luka je imao sina Šimu, jedinka, i momak je već bio dorasao do vizite. Doduše, ljudi su Luki govorili:

Baci, Luka, molbu za dijete, ne budi lud: eto si šepav u jednu nogu, a selišće u tebe veliko — Luka je naime nagazio negdje na gvožgja, što ih je neki težak zapeo bio zvijerki u svojim kukuruzima u šumi, i od tog doba je šepao. Nu Luka se omišljao, što mu nikako nije išlo od ruke moliti; Luka se je i bojao. Jer ako ga zapitaju pred komisijom, kako si to dobio, šta će on onda? Na stolu su križ i svijeća, mogu ga natjerat na zakletvu, pa ne može lagat. A ako kaže po istini, onda se je Luka bojao, da će istom biti zlo, jer će mu reći:

— Aha! ti imaš posla oko gvožgja, ti potkradaš carevinu! — pa šta će onda?

Tako se je Luka dugo borio sam sobom. Žena plakala vrteći se oko ognjišta i navlačila maramu na oči bojeći se Luke, da ne bi planuo, a Luka šutio i sve u sebi mislio: bi li molbu bacio, ili bi s mirom sjedio. Prijatelji mu govorili:

Baci, Luka, molbu! — nu bilo je dušmana, koji su potiho govorili:

— A zašto da ga carevina uzima u obzir? Ako je Luka vraga parao vucajuć se za lisicom, nije mu to car rekao! Moj dragi, ja sam prvi za to, da njegov služi ko i svaki! — I premda se to iz potiha govorkalo, ipak je Luki došlo do ušiju, i Luka je odlučio da ne će molbe baciti.

Kad je dakle došao dan od vizite, pa momci krenuli iz sela u Tešanj, nastao je u selu plač i lelek. Lukinica je išla za svojim Šimom, pak držeći kraj marame nad očima plakala i kukala:

— Oh! oh! Kud ga nisam zadavila! — a išao je i Luka, nu nije plakao, samo mu se plosnati nos širio, obrve još više skučile nad očima, al' je Luka ponosno glavu digao i sve po selu očima kružio tamo — amo, a na šepavu nogu jedva da je po malo nabadao. Sve je na njemu govorilo: Nije Luka kukavica, nemojte misliti! —

Mati je Šimu i u kotar otpratila, da vidi, šta će biti. U kotaru zbilo se momaka, Bože moj, ti bi mislio, nije nigdje momak ni ostao. Na trijemu pred sobom, gdje je bila komisija, svjetina žamorila, tiskala se, a od dima duhanskog nije se ništa vidilo. Od vremena do vremena oglasio jedan oružnik, što je tu stajao, vičući na narod i prijeteći rukom, u kojoj je držao spis i olovku, a kroz svjetinu se protiskavao momak vraćajući se ispred komisije, u gaćama držeći košulju u rukama, kad najednom oglasi se oni oružnik:

— Šimo Bratić, nek' pristupi! — te zaokruži svojim strogim očima po svjetini, nu Šimo je već pred njim stajao u gaćama s košuljom u rukama. Lukinicu prostrijelilo kroz po srca. Ona se podigne na prstima, da vidi: nasred sobe stoji njezin Šimo držeći pred sobom košulju u ruci, a felbaba sa žutim brkom gleda u njega, pak se smije!

Ne će dobro biti! — pomislila u sebi Lukinica, nu već je i Šimo bio izašao i prolazeći pokraj nje rekne muklo: Uzeše me...

Te je večeri Lukinica kasno selom prošla nadviv duboko maramu nad oči i podvivši se ispod brade. Nad zemlju se već bio spustio prvi mrak, te je svjetlo od vatara probijalo kroz pukotine seoskih kuća i čuo se sitan prasak suhog granja iz kuće staroga Bince, seoskoga siromaka, kad je Lukinica selom nanišla i sve selo napuni svojim plačem vičući iza glasa:

— Oh! oh! Ne pitajte me, moje drage! Zar je meni do razgovora? Zar je meni do tješenja? Ode moje dobro... —

Istom su se sada ovdje ondje otvorila kućna vrata i na vratima pokazala po koja starija žena držeći nad ustima okrajak marame, kojim je od časa do časa brisala suze, a Luka je naskoro izletio iz kuće, odmah, dok je u nju stupila žena mu glasno naričući, i njega je nestalo u mraku, jer on nije mogao plača slušati. A da ga je ko mogao tom zgodom iz bližega promotriti, bio bi opazio, da mu se je nos posve sploštio, što je bio znak, da je u Luki kuhalo.

III.

Odlaskom Šiminim u vojsku u životu se Lukinu nije puno promijenilo. Luka je uzeo na-

jamnika, Niku Pavlova sa Korita. Pogodili se za hranu, duhan, dvoje opanke i dvoje prtene haljine, a Luka mu od sebe još obećao kapu, ako bude, kako treba. Tako je Luka opet mogao u lov na lisice, lasice, kune, vidre itd. i rijetko je prošao pazarni dan u Tešnju, da se u njemu nije pojavio Luka s kožom preko ramena, a trgovci su za njim iz daleka vikali: Ej, Luka, svrati se, da popijemo kahvu! — Nu Luka se obično ne bi svagdje svraćao, nego bi se kod Avdage Šahinpašića spustio na »ćefenak«, i Avdaga bi viknuo kavu, pak uzevši u ruke kožu, okretao bi je na sve strane i ogledao vičući, da ga je moglo čuti pola čaršije:

— Ha, bre more! nije svačija ispod sela pjevat. Bolan — govorio Avdaga odloživši cigaru i dignuvši prste, kano da nekomu prijeti — on zna, šta lisičja jama misli! Vidiš li je, ha! ha! — završio bi Avdaga, držeći kožu visoko u ruci i tresući njome, dok je ne bi objesio sa ostalim kožama, što su visjele u njegovu dućanu.

I kadgod bi Luka kožu donio, Avdaga bi ga uvijek istim riječima hvalio. Da li je ta hvala Luki godila, ili nije, ne zna se, on bi samo šutio, dimove odbijao, kavu polako srkao i nekud neopredijeljeno gledao polužmireći. Samo se je na zašiljenom nosu moglo vidjeti, da mu je ugodno pri duši...

— Eh, šta ćemo reći! — pitao bi na koncu Avdaga, nastojeći podati svojim očima blag izgled, nu on je ko za inad ostajao oštar: šta ćemo kazat, da je pravo? Govori, ti znaš, da ja s tobom cjenkanja nemam: baška je lijepo cvijeće! Evo, pa izvadi, koliko je dosta! — završio bi

Avdaga, baciv kesu pred Luku pak se digao, da će nekud otići.

Već bi Avdaga sa »ćefenka« sašao i počeo obuvati jemenije, ili plitke cipele, dok bi se Luka prema njemu polako okrenuo i rekao: — Kakvi su to poslovi? Ako je drugome deset kruna, tebi je pet! Dosta sam ja dobra s tobom vidio!

Koža je doista vrijedila deset kruna, pa bi se Luka u večer ženi ispričavao veleći:

— Ne mogu mu na obraz udariti... Lijepe je besjede.

IV.

Tako je vrijeme teklo: Luka lovio, kože Avdaga hvalio i kupovao. Lukin najamnik kod kuće radio, nosio drva, išao u mlin, a žene se po kući vrtile. Na Šimu bi skoro i zaboravili bili, da od njega nije češće dolazilo pismo, u kome bi se Šimo tužio, kako mu je teško, što je ćorav kod očiju, jer ne zna knjige, a obično bi završio: »vitka jela, zelen bor, — molim brzi odgovor!« Ili: »Crven ruža, lijep cvijet, — ode pismo u svijet!« Kad bi se pismo čitalo u kući, Lukinica bi obično plakala, a na Luki se druge promjene opaziti nije moglo, osim što bi mu se nos splоštio...

Najednom se selom pronio glas, da je rat! Rus i Srbin da su udarili na našega cara. Još su nekakih neprijatelja kazivali, nu Luka ih nije mogao zapamtiti, nije ih nikad prije ni čuo bio. Samo je još znao za Ingleza, jer je sto puta čuo, kako Avdaga hvali ljudima velike i male turpije, govoreći: Ovo je ingleska roba, dragoviću moj!

Lukinica je doduše odmah proplakala, kad je čula, da će biti rat, jer joj je došlo pred oči, kako su se zimus pred Jovinom mehanom potiskali heravi Ilija Gavrić, majstor i škiljavi Jozo Ogrančić iz Tabora, i to upravo kad je Lukinica tuda nanišla; kako su zrakom sjekle stisnute šake i padale na gole, raščupane glave, a šalovi se po zemlji vukli, pa se onda Ilija i Jozo uhvatili u koštac držeći jedan drugoga za haljine nad stegnima, te se tako omahivali i trgali, da su se žene i djeca od mehane razbježali na sve strane, dok nijesu pristupili neki stari pametni ljudi, pak ih rastavili. Doduše tješili su je stari ljudi veleći:

— Ah, ne boj se. Bosna je najmlagja careva kći, istom ju je skoro i dobio: ja baš mislim, car Bošnjaka ne će u rat ni poslat, dok se još malo ne pripitome pod njegovim skutom. On će sada najprije poslat ljutoga Madžara!

Je li zbog ovakih razgovora, ili zbog čega drugoga, Luka se isprva nije mnogo brinuo za rat. Nu kad su konji pošli na vizitu, a po selu se pokupili samari i julari, pa su k tome zašli selom te udarali volovima brojeve po stegnima i pokupili ljude u komoru, da su sela opustjela, niti se gdje sastajalo prelo, niti se otkuda pjesma čula, onda se i Luka malo zamislio, i jedne večeri, po prvi put, otkako je Šimo otišao, upitat će ženu osorno:

— Ima l', baba, štogod od djeteta? —

— Ama nema evo već svu nedilju dana, pak sam u sto briga, — odgovorila žena i stala naricati, a Luka nekako brzo skočio od vatre i ispao napolje!...

V.

Jedne večeri vraćajući se iz lova stupio Luka u kuću i upravo hitio nasred kuće prekrasnu kožu od staroga lisca, što ga je taj dan ulovio bio, a žena mu ukraj vatre sjedila i prela, kad stupi u kuću Markan Tapčija, seoski odbornik, te nazvav Boga i pohvalivši lisičinu, što je nasred kuće ležala, posegne rukom za pojas i izvadiv iz njega pismo, crno obrubljeno, pruži ga Luki, nekako nevoljko govoreći i gledajući nekud na stranu:

— Ovo mi dade felbaba ... Od Šime tvoga ...

Luka isprva hitro pružio ruku za pismom, nu kad je spazio crne rubove, ruka mu nekako nenadano klonula, a čelo se namrštilo. Ali je Markan odmah zatim drugom rukom posegao za pojas, izvadio iza njega malen zamotak od bijele krpice, vidilo se, da su unutra kovane pare, te sad oboje pruži Luki ništa više ne govoreći.

— Jadna majko svoja, — rekao netko u kući — u tugjem svijetu, pa se opet sjeća svoga! — Luka prihvatio pismo i zamotak, razvio ga i povadio pare na dlan lijeve ruke, te prebrojio; bilo je sedam kruna. Zatim je okretao pismo na sve strane te ga promatrao, nos mu se širio i suživao, a Lukinica se sve bolje primicala, te zurila u pismo, nu progovorit nije smjela: daj da pošaljemo po Peju školara ... — I Markan je šutio, nu pogled mu je bio nesiguran, i sve se je nekuda ogledao kano krivac, koji traži zgodna časa da izmakne ... Napokon je Luka zapovjedio: Pošaljite po Peju školara! — te spustio

pismo preda se na pod, povadio duhankesu iz njedara i počeo savijati cigaru.

Lukinica je sjedila blijeda spustiv preslicu na pod pokraj sebe: da si joj nožem u lice zarezao, ne bi potekla kap krvi! Prestravljenim očima zurila je u pismo, što je ležalo na podu pred Lukom, a u kući je vladala grobna tišina. Čula se je mačka gori u lugu uvrh ognjišta, kako prede, a jedno sirovo drvo na vatri je cvililo... Vani je na dvorištu garov na nešto muklo režio, a na tavanu se oćutilo nekakvo sitno škrgutanje, pa je mačka prestala presti, naćulila uši, i skoro su se njezine oštre pandže oćutjele uz direk, kojim se je penjala na tavan.

— Hvaljen Isus! — oglasi se na vratima starija žena sa nasmiješenim licem. Za njom je stupio kuštrav dječačić, obla i puna lica, bosonog, držeći ruke u njedrima.

— Deder, dijete, šta tude piše, pročitaj mi, da čujem! — rekao Luka oštro malomu Peji školaru, ni ne gledajuć u njega, te mu bacio pred noge pismo sa crnim omotom.

Lukinica se stisla posve uz Lukino koljeno, skoro mu je bradu na koljeno postavila, da su se sva čeljad čudom čudila, kako Luka ne drekne na nju: Što si se navalila! — Nu Luka je za čudo bio miran, samo je gledao nekud u tavan izbjegavajući svačije oči... Tapčija je otvorenu duhansku kutiju, iz koje bijaše počeo savijati cigaretu, postavio na koljeno, te se nadvio prema Peji školaru, da bolje čuje, a i sva su se čeljad i djeca sakupila okolo ognjišta, te se natiskala dapače do Luke, pa mu se neka i na ramena naslonila, kano da su zaboravili Lukinu strogost, tolika je radoznalost bila. A Luka je na sve to začudo šutio. Napokon se Pejo iskašljao, te počeo običajnim školskim ritmom čitati:

»Dragi prijače! — Javljam ti žalosnu vijest, da je tvoj Šimo jučer poginuo. Ubilo ga tane ispod rebara. Ja sam ga pokopao, i eto ti šaljem, što ide za mrtva soldata: 7 kruna...«

Pejo dalje nije čitao: sva je kuća uzavrela od plača. Djeca su se posadila u kut, pa plakala iza glasa, ne tarući suza, a žene su sjele na kućne pragove, pak naricale:

— Oh! Oh! ostade ti, bolan, djevojka! A ko će ti sivonju i maconju u jaram hvatat? A ko će ti dorata sedlat i vodit? Oh! crna puško, ne pukla više na nikoga! Pa da smo te barem oplakali, brate Šimo! I bez daće i bez pokrova, ko najveća sirota, u tugjem svijetu! Nit ko ima groba oškropiti, nit svijeće zapaliti, nit molitve navijestiti! —

Tako su žene naricale uzevši megju se Lukinicu, Šiminu mater, koja od plača nije mogla ni govorit, samo se gušila, a dlanovima udarala po koljenima. Samo Luka nije dao glas od sebe. Doduše i njemu su suze tekle niz obraze i lice mu se nekako čudno raširilo i sploštilo, nu Luka se je ipak znao svladat: nije dao glasa od sebe, pa i ako su mu suze tekle, on je ipak dohvatio jednu trijesku, što je bila na kamari drva ukraj ognjišta, te njom mahao i prijetio djeci sad na desnoj sad na lijevoj strani, da šute i da prestanu plakati.

Za čas se je po svemu selu raširio glas, da je Šimo Lukin poginuo i već su u nekim ku-

ćama žene stajale na pragu, pa trle suzne oči krajem krpe, kojom im je bila pokrivena glava, a druge su prolazile ulicom iz kuće u kuću, tarući krpom suzne oči.

Megjutim se u Lukinoj kući plač sve više stišavao. Još je samo Lukinica sjedeći na pragu naricala i plakala, a druge su žene već bile poustajale, te se počele hvatati posla. Nijesu više plakale, samo su odhukivale. A i djeca su bila prestala plakati, i samo su još jecala sjedeći svako na svom mjestu. A Markan Tapčija pokupio je ono 7 kruna, što je ležalo na podu pred Lukom, pa ih okretao na dlanu desne ruke i govorio:

— Eto vidiš: car hoće, nek misničko ne gine! Može mu izaći za zvono i za sv. misu... Hm... — uzdahnuo Markan duboko, spuštajući novce pred Luku: onaki momak, onaka mladost i snaga...

Već su djeca bila prestala jecati, dapače se ispod glasa počela za nešto svagjat, a i žene prestale odhukivat, a Luka šutio. Niz njegovo lice već su bile prestale teći suze, kad se Luka okrene cijelim tijelom prema ženi, što je još uvijek na pragu sjedila i naricala, te rekne za čudo blagim glasom, da je Lukinica jedva poznala, da je to glas Lukin:

— Stara, prestani! Kako ono ti reče: da ne bi na viziti onoga felbabe sa žutim brkom, ne bi ga ni uzeli...

— Onoga, onoga, o sebi se on zabavio! — govorila Lukinica kroz plač pjevajućim glasom —: on se na njega nasmija, kad momak u sobu ugje, a doktor i dočeka: ti si, veli, dobar!

Onoga, onoga! — proslijedila naricajuć, a Luki sjevnule oči, pa on naturivši šal i kapu nad oči rekao prijetećim glasom:

— Pa će za njega i platiti... — i to rekavši ustao Luka i otišao u mrak. Da li će k stajama, ili će u mlin, nije nikomu kazao, a nije ga nitko smio pitat.

VI.

Sutradan je već sve selo govorilo: Sad će Luki ići carska penzija, svejedno ko i lugaru! —

— Šta misliš, moj dragi, — govorili stariji ljudi — nije šala dati sina za carevinu da pogine, pa ni suze ne pustiti. Ali Luka je tvrd! To svaki ne bi mogao! —

Nu bilo je i takovih ljudi, koji su kimali glavom i govorili pridušeno ispod glasa:

— Lijepo je to, što Luka ne cvili, ko lisac u gvožgjima; ama: svi smo mi carski robovi! Pa ne treba odmah caru na obraz udarati, kako je to namislio Luka. Zar je u cara jedna briga, pa da car mora reći: Zar su moji Bošnjaci tako gladni? —

— Stani, kume, stani — govorili bi drugi —: ima tude i još računa. Penzija, veliš? A da ne će to biti namet na vilajet? Jer, borme, car ne da, da se njegove kase prazne: udarit će porez na svijet, pa ćemo i ja i ti iskihavat Lukinu penziju! — Nu najviše ljudi nije dalo to reći, da će se radi Lukine i drugih penzija povećati porezi. Oni su govorili:

— Car je mila majka: on penzije plaća, da utješi ranjeno roditeljsko srce. Pa kako bi to

onda bilo: jednoga tješit, a stotinu ih cvilit većim porezom?... Nego će to car plaćat od svoga: za moju su glavu poginuli, evo im, nek' znaju za njih bar njihovi! A muke caru naštampat banki...

Doduše Luka o penziji nije puno govorio. Samo je dva — tri puta negdje ljudima rekao:

— Da nije bilo onoga felbabe, nit bi moga Šimu uzelo, nit bi ja sada penzije tražio. Pa može bit, da bi ga i uzelo, al' mi je danas na njega žao: dok je moj Šimo koračio u sobu, pogje se on na momka smijat! Biva doktorima pod nos: evo ga, držite ga... I baš ću njemu otići, felbabi, — završio bi Luka, a iz očiju bi mu čudno sijevnulo — pak ću mu reći: hoću sada penziju...

I nitko se u selu nije našao, ko bi rekao Luki u obraz:

— Nemoj, Luka, tako naglo udarat u obraz caru i carskim ljudima, nek' ne reknu: gladni Bošnjak! Nemoj nas sramotiti! Ne! Većina je ljudi u selu bila u brizi, kako će otvorit vrata »pristojniku«, ili »djuntu«, ako Luka zatraži penziju, jer nije šala carevini tolike pare davat, a nitko ih ne zaragjuje: Šime više nema, valja ih davat za mrtvu glavu, pa kako onda čovjeka ne bi bilo stid? Pola će kotara reći: Palučani — »Palučak« zvalo se je Lukino selo — skriviše carevinu! A tako i dolazi: jer što bi globu plaćala, ako nije kriva? Pa kako će čovjek težak pogledati predstojniku u lice?...

Takove su misli dakle prolijetale glavom seoskih ljudi, nu nitko se nije usudio reći Luki: odustani se od toga, ne sramoti sela, ne meći nas na vatru! Jer kad budemo mi carevini tražili dlaku u jajetu, onda ne će ni nama carski gjendari kroz prste progledati!... — Na ovu pomisao seoske je starješine skoro nesvjestica hvatala, nu Luki se ipak nitko nije usudio prigovoriti, što će on tražiti penziju, jer su znali, da je roditeljska bol velika.

Stari je Mijat Krpan, najstariji čovjek u selu, govorio pred ženama i djecom, da čuje Luka:

— Lijepi moj, sa carevinom se nosit ne treba. Pa još sa ovakom carevinom! Penzija, penzija! Hm! Ja to ne znam, da je išta drugo, nego jedna globa; biva: ubio si mi sina, plati sad... pa ću ja sjedit ko gospodin, a car nek' me hrani. A Luka se zalijeće, — proslijedio bi starac tiho ispod glasa, nadviv se nad uho najbližoj ženi — Luka se zalijeće u lov, u ribu, penje gvožgja — a nije niko ničija kutija: očepit će netko, pa može penzija i nama i njemu prisjest... Lijepo je, da siromak čovjek primi koji groš od bogate carevine, al' se ja bojim zla! — završio bi starac.

Dakako da je Luka čuo od žena, šta se po selu govori, pak bi se svaki put i zamislio, kad bi mu žene kazivale. Nu na koncu bi mu oči sijevnule, Luka bi stiskao šaku i rekao:

— Hoću ja iskat! A šta se on imao smijat na moje dijete, pa doktorske oči na njega svraćat? Neka sada plati...

Bilo je doduše i takovih ljudi, koji su Luki pravo davali i govorili:

— Što je ne će iskat? Carevina mu sina utrošila — pa neka sada ona Luku hrani. Svak znade, da je Luka u jednu nogu herav.

Doista, Luka je bio u jednu nogu herav, to je svatko u selu znao, pa je to znao valjda i kotarski ured, jer ne može biti, da mu to gjendari nijesu javili, neka carevina znade, kakvih sve ljudi ima u njoj. Što bi Luka i s heravom nogom utekao svakomu gjendaru, ako bi ih izdaleka opazio u lovu ili u ribolovu, — to ništa ne smeta: što je on brz, to je njegova stvar, al' da je herav, to svatko vidi...

Nu ipak je većina sela sumjivo mahala glavama, kad bi kogod spomenuo, da će Luka tražit penziju. Tako su prvi ljudi govorili.

— To je ići suprot Boga! Biva: što mi je oduzeo Bog, neka mi nadoknadi car... Da je Bog hotio drukčije da bude, ne bi njegov Šimo poginuo! Pa ko može nešto povratiti, što mi je oduzeo Bog?...

Dapače, Nikola Tičica, komu je lani sina pritisla bukva u šumi i mrtva ga ostavila, govorio je po kavanama na sva usta:

— A ko će meni plaćat penziju? Nema Lukina, nema ni moga; star Luka, star ja: on herav, ja ćorav, pa zašto onda i ja ne dobijem penziju?... Svi smo mi dužni Bogu i caru! —

Nikolin je govor bio tako jasan, da se nitko nije usudio protusloviti: tako je jasno bilo, da bi i Nikoli trebalo dati penziju, ako je dadu Luki.

Dapače: Luka je imao mlin. A koja muka naći gjendarima pri Luki krivicu, pa mu oduzeti dozvolu?... Jer i mlin je ko neka penzija: ni znoja, ni žulja, samo stresaj ujmove u svoje vreće. Ja, pa bi Luki lako mogli reći: kad hoćeš penziju, ne ćeš sjediti u mlinu; s tvoje brane topi voda okolišna polja!... — Eto, to bi se moglo lako dogoditi, nu to bi bio udarac, da se na to nije smjelo ni misliti, a kamo li o tomu štogod spomenuti: svako se je bojao, da ne bi od njega poteklo...

Najviše su se seljaci bojali, da im ne bi u poreznom uredu radi Lukine penzije poreze pripeli: kad ste carevini tako slabo radi, pa je hoćete, da oglobite, a vi plaćajte... Car badava radi vas para kovat ne će!

Nu sve je seosko govorkanje i šašaptavanje bilo uzalud: Luka je ostao pri prvoj: da će iskat penziju. A u toj odluci Luka se je osobito utvrdio, otkako mu je Lučin Kravarica iz Bokova potvrdio, da se je felbaba na pok. Šimu doista nasmijao, pače ga uhvatio za mišicu i povikao: aha, evo dobra soldata! Onda da nije čudo, što su ga uzeli...

Tako je eto radi svega toga Luka čvrsto sada odlučio iskati penziju, pa makar izgubio mlinsku dozvolu.

VII.

Već su dvije nedilje dana prošle, otkako je došao u selo glas, da je Šimo Lukin poginuo; seljani se podijelili u dvije stranke: stari ljudi, koji su svašta dočekivali na svoju glavu, bili su puni straha i brige, kako će se odsele selo razmićivat sa zvekutorima, gjendarima i desetarima: kadgod zaplaču na teške dancije, na šumske globe, na što bilo, ne će li im uvijek odjednom začepit usta: Ah! stani, dragi, vi ste ono selo, u komu težaci penzije potežu... — Pa su zato stari ljudi bili u strahu i brizi. A Luki nešto

izbiti iz glave, što si je on u glavu usadio, to se nije moglo. Zato su mu poručivali po djeci i ženama, ne bi li se sjetio... Al' se Luka nije dao ni vilama osedlat, a u tom su ga utvrgjivali svi mlagji ljudi, koji su govorili:

— Pravo ima Luka: kad plate za mrtvu glavu, oni će krajčit od našega sela... Naše je selo malo, a široka carevina, nek' uzimaju iz drugih sela.

Badava su se stari ljudi sašaptavali:

— Hrgjava vremena, nestaje ljubavi i sitosti! Eto se danas ni caru ne oprašta! A u stara doba: mi kršćani otigji pod komoru, ne budi nas po pet godina kući sa Crne Gore, a Turci izgini i ne vrati se nikad, — pa ko je turskom caru glavu razbijao penzijama?

— Ja tebi kažem, ovi je car, siromah, mehka srca: on će se upropastit zbog svoje dobrote. Jer svjetina je svjetina: i carske će blagajne svjetina ispraznit...

Napokon se Mijak Krpan odlučio, te jedne večeri otišao do Luke, da s njim malo posjedi.

Luka je upravo krpio opanke i priječao opute, vidilo se, da se nekud sprema, jer je i na ognjištu zapretano bilo nešto pod malim sačem, pod kojim se obično pogača peče.

Kad je Mijat unišao i Boga nazvao, Luka je, to se zna, božji pozdrav prihvatio; nu dalje se nije, činilo se, puno brinuo za Mijata, niti ga je puno zapitkivao. Nu Mijat se nije dao smesti; on je izvukao iz njedara duhankesu, osušeni mjehur od krmeta, te je preko ognjišta hitio pred Luku, ništa ne govoreći. Luka je isto tako ništa ne govoreći digao s poda i počeo savijati

cigaru. Kratko je vrijeme trajala šutnja, jer je naskoro Mijat spustio glavu megju ruke na koljena, pa uzdahnuv duboko i zavrtiv glavom zaplakao ispod glasa...

Nitko Mijata nije pitao, zašto plače; ta svatko je znao i malo dijete u kući, da Mijat oplakuje pokojnoga Šimu. Lukinica je s Mijatom već bila sastavila, a i ostala ženskadija po kući nadvukavši marame nad oči tiho su plakale. To se jasno vidjelo po grudima i plećkama, što no su se od časa do časa visoko nadimale.

Luka je sjedio i šutio, motajući cigaru svojim kratkim debelim prstima. Na njegovom se licu nije mogla opaziti suza, nu na sploštenom licu, ušiljenom nosu i zakliještenim očima očito se vidjelo, da se jedva suspreže...

— Kažu: dat će mu sada car penziju. Daj mi moje dijete, nek mi u večer kroz selo propjeva, pa nek' su mi dvostruki porezi! — govorio Mijat, tarući rukavom suze. — A šta će mi pare? Čast carskoj pari: na njoj ima čestiti carski obraz, ama ja je ne mogu zagrist...

— A, lijepi moj: mi smo i dosad živjeli bez penzija, nismo carskoj kasi na teret padali. Pa zar je naš car rad, da njegova djeca ginu? Jok, brate, ama tako je vrijeme došlo! Pa kad Bog meni nije dosudio, da se hranim od njega živa, — ne ću ni od mrtva, a svog cara da cvilim i na trošak nagonim! Vele: ima car kalupe, naštampat će para! Kolišni je cigar-papir, pa ti za njega valja dati na ovom vremenu 3 krajcara. A kako će jedan car nasmagati ćageta za onolike banke, što trebaju svijetu! Pa na banki onolike štrampe i cvjetovi! Pare su to! —

— A ja se najviše bojim, da se ne će »čilovnici« izuzet na selo: kad vi ne žalite carevine, pa joj ne možete prigoriti jedne ljudske glave, — platite!

— Platite! — govorio Mijat uzvišenim glasom, kružeći očima po čeljadima, kao da traži potvrdu svojoj riječi i udarajući štapom po podu —: platite, platite!...

Mijat se zakrenuo na drugu stranu prema zidu, te odbio dva-tri dima iz svoje dugačke lule, a zatim se opet okrenuo licem prema Luki te govorio pridušenim glasom:

— A kad su još Bratići bili selo gladović? Pa da im neka sorta prigovara: lako Bratiću, njega car hrani!...

— Drago moje, — proslijedio Mijat —: mi smo mogli dosad nekoga i odmolit. A uzmi penziju, pa odmoli onda! Zar ti ne će odmah odsjeći ko s grane: Ja ću te hranit: zar ti ne znaš, da sam ja i Bratiću svezao penziju?... Pa će svijet proklinjat!

— I šta ću ti još kazati: gdjegod dogješ u kahvu, u mehanu valja ti biti prvi. Ko tebi vikne kahvu, ti njemu moraš rakiju, jer ti igje carska penzija! Ako desetari ili zvekutori ili gjendari bahnu u selu, eto ih tebi na konak: borme, carski ljudi carskomu čovjeku! Doista ne treba bježati gosta: teško kući, kojoj gosti na konak ne padaju. Ali ne treba biti ni med, da te svijet izliže...

— Tako je, lijepi moj; pa ako drugi upiše misniku u blagoslov jare, ti ćeš morat prase. Jer svatko će kazati: ovoga je čovjeka car posadio na svoje koljeno! —

Još je puno Mijat govorio i već je bilo kasno, kada se je pridigao, te kući pošao.

Mijat se je čvrsto nadao, da nije uzalud govorio. I kad je kući došao, pa ga čeljad pitala: Šta bi Mijate? — on je samo značajno namignuo i rukom odmahnuo, a čeljad su razumjela, šta to hoće reći: Šutite, sve će dobro biti! — I doista, Luka se je bio uskolebao. Ne, što bi mu se carski ljudi na konake svraćali; toga se Luka nije ni najmanje plašio, ocu su se njegovu pokojnomu svraćali, pa zato Bratići nijesu kruha ogladnili. Ali ga je najgore zapeklo, što će biti prigovora od opakoga svijeta: Lahko Bratiću, njega carevina hrani! — Pa mu onda ne će obraz moći podnijeti, ni da naplati potricu, ni da uzme nadnicu...

Nu žene nijesu dale ni proslovit.

— Da je njemu od Boga bilo naregjeno, mi ne bi ništa govorile; ali je to očito, da to nije po božjemu naregjenju, nego po nekakovom haturu. Čuo si, šta kazuje Kravarica! — govorile one. I Luka je napokon presjekao:

— Svu ću je s ljudima popit u ljubavi i poštenju, al' davat mi je moraju! Moga Šime nema — i Luka glasno zaridao, valjda po prvi put u svomu životu.

VIII.

Osvanuo utorak, već treći iza tužnog glasa o Šiminoj smrti. Kad je toga jutra Luka prošao kroz selo vodeći za sobom kobilu za jular, duboko je bio natisnuo šal nad oči: vidit si mu mogao samo plosnati nos i prosijede, stršeće

brkove, pa je Luka u tom položaju izgledao kao kakva prikaza, kojoj ne vidiš na čelu i na oku, šta misli, ni na što se sprema. I premda je Luka rano selom prošao, ipak cijelim putem vrata su se kućna za njim otvarala s poznatom škripom, a na vratima se vidjele žene, povezane ispod brade, kako se prestrašeno za Lukom gledajući krste i glavama mašu, a škripa kućnih vrata Luki se je pričinjala kao pridušena prijetnja uvrijegjenoga sela:

— Zar tako, Luka? Ti selo na vatru nalažeš! Sad nam carevina i gore ne će momaka žalit: »Platit ću im penziju, ako im poginu!« — pa se ne možemo nikomu ni potužit. Oh! Luka, Luka...

Tako se je činilo Luki, da u škripi kućnih vrata razumije govor i žalenje sela, nu Luka je bio čvrsto odlučio:

— Nek' svako zaišće penziju, pa će se carevi prije pomirit! Jer nije lahko carevima tolike penzije plaćat. A manje će im i desetine dopast, jer kad ljudi dobiju penzije, ne će više ni radit...

Tako se je Luka u sebi branio od seoskih prigovora, nu posve se umiriti nije mogao. Riječi Mijatove: »Mogla bi se carevina na selo izuzet...« — neprestano su mu zujile u ušima, a pred očima mu lebdio Mijatov prestrašeni pogled.

Putem Luka nekoga dostigivao, a neko Luku od poznatih ljudi. Dan je bio lijep, vedar, sunce se istom ragjalo i bacalo prve svoje zlatne zrake po brijegu i dolini. Sve je išlo kao obično: ljudi su jašeći sjedili visoko na samarima, ko-

njima skoro na vratu, u praćama visile su noge, koje bose, koje obuvene duboko niz konjske trbuhe, a žuta ulaštena koža na suhim gliježnjima, — jer su se jašeć nogavice pokupile — upravo se sjajila na sunčanim zrakama. Tako je sve išlo po redu i sve bilo kao obično, ali se Luki ipak činilo, da je danas svijet drugačiji: stari znanci prolazili pokraj Luke; dosad bi već iz daleka šale dobacivali, za zdravlje se pitali, Luku, makar i s konja, po torbi na legjima opipavali i žmirkajući očima govorili nasmijana lica:

— Je li još puna, Luka? Kako bi bilo, da malo potegnemo, nek je lakše uprtama na torbi, da ne popucaju? —

— Nek' je lakše konju nosit! — veliš — prihvatio bi Luka, i nategao usta na smijeh.

Nu danas toga nije bilo. Ljudi prolazili mimo Luke nekako neobično; neki se za zdravlje pitali, kad bi spram njega došli, kako je i red; nu neki bi, čudo, mašili Luku, pak se onda na samaru zakrenuli i za zdravlje upitali, ko od smilovanja, a za neke se je Luki pričinilo, kad bi do njega došli, kano da bi konja podboli i na Luku krivo pogledali. Doduše Boga su nazvali, ali je glas bio nekako ukočen i drven...

Svaki je danas ucviljen! — govorio Luka u sebi.

Već je sunce povisoko bilo, kad je Luka u Tešanj stigao. Nije se žurio. A i što bi? Ne ide na veselu stvar...

Pred konakom bio gust skup težaka u crvenim šalovima, a bilo je i zelenih i šarenih, nu najviše crvenih. Svi su ti ljudi stajali u okrugu,

šutjeli i slušali, naćulivši uši i gledajući nekud na stranu. Kad je Luka nanišao pokraj toga skupa, čuo je nekakav oštar glas iz sredine skupa:

— ... carevina plati još i kamatu ... —

Nu Luka se za taj govor nije brinuo; on je samo otišao do dvorišta sijedoga Alje, te tu svezao kobilu, i otišao u čaršiju.

Luke već dugo nije bilo u čaršiju. Kad je sada čaršijom izašao noseći u ruci kostrenu vreću, za koju je još pred tri godine dao dukat u žutu, nije mogao poznati čaršije. Dosad se u to doba dana ne bi čovjek mogao čaršijom razmitit, tako su se po njoj plele žene sa sirovima, težaci s vrećama i konjima, cigani s kotlovima, mutapčije sa zobnicama i pokrovcima, pekari s naćvama, punim vrućih hljebova na glavi.

Sad od svega toga ništa: čaršija ko izumrla, po njoj hoda samo policaja Mujo, nekoliko ciganki šćućurile se pred zatvorenim dućanom Ibrišima Golje. Samo jedan Bugarin dotjerao kola paprika.

Luki bilo začudo. Pitao bi koga, al' se nije usudio, da se ne osramoti, jer su ratna doba, pa možda treba, da tako bude ... Ili se je možda on prevario u danu?

I Luka stane računat: prekjučer je bio u crkvi. Dobro se sjeća, kako je misnik govorio s oltara, da će carevina pozajimat pare, i ona na njih plaćat kamate, i kako mu je to začudno bilo. I dosad je doduše carevina uzajimala svojim ljudima pare, nekomu za zemlju, nekomu za usjev u proljeće, ali nije plaćala kamatu carevina, nego svaki čovjek na svoje pare plaćao je carevini kamatu. A sad eto će carevina kamatu na pare plaćat ... A to je sigurno car negdje od drugog cara, s kojim se bije, pare osvojio, pa se narodu podobrio; kad je narod ucviljen, djeca mu ginu, nek mu je barem teret manje: carevina će plaćat kamate! Pa je Luka sebi bio namislio tražit u zajam para, ako se zbog penzije na njega ne izuzmu ...

Po tomu se Luka dobro sjećao, da je prekjučer bio u crkvi, a jučer se kod kuće odmarao: jedno od žalosti za djetetom, jer on drugoga muška djeteta imao nije, pa komu će raditi? — a drugo: bio je naumio ići danas u Tešanj, pak je htio, da se odmori.

— Utorak je, pazarni dan sigurno — govorio Luka u sebi.

— Zdravo Luka! — vikne odnekuda glas. Luka se obazre: svud naokolo dućani zatvoreni, nikoga vidjeti.

— Zdravo Luka! — opet se oćuti isti glas, i Luka pogleda pravcem, otkuda je glas dolazio. To mu se javljao Aljo, njegov stari znanac, potkivač. Sjedio je u dućanu; samo gornji kapak od dućana bijaše otvoren, donji zatvoren, te je Luka preko donjeg kapka mogao opaziti Aljin zeleni šal na glavi i zelenkaste oči.

— Ma što ga ne spustiš? — govorio Luka drmajući dolnjim kapkom.

— A komu ću ga otvorit? — rekao Aljo. — Zar onim ciganckama onamo? —

— Jesi l' prošao ispred konaka? — zapitao Aljo.

— Jesam! — rekao Luka.

— Pa šta veliš? — pitao Aljo —: nek' se i to čuje u svijetu...

— Koje, Aljo? Šta ti to misliš? —

— Eto: car pare pozajima — rekao Aljo prestrašena pogleda — i kamate plaća...

— Nemoj Aljo, brate, neka siromašni svijet malo dušom dahne. I jesu mu teške bile kamate... a sad će ih carevina plaćat. Eh, milostiv je ovaj car!

— Aha! Hu! Šta ti to govoriš, Luka? — prasnuo Aljo u smijeh.

— Šta govorim? Što i ti, što sam i pred konakom malo prije ćuo: da će odsele carevina u pozajmljene pare plaćati kamatu. To dolazi, da milostivi car otpušta narodu kamatu.

— Ko ti je to kazao? — zapitat će Aljo zažmiriv na jedno oko.

— Pa eto, čuo sam, kako pred konakom »gjunt« viče: — ... carevina će plaćati kamate!

— Aha! — i opet se nasmijao Aljo, ali je sada njegov smijeh bio pun sažaljenja prema neukomu Luki — to ti, moj Luka, nijesi razumio — rekao Aljo postavljajući svoju cigaru na pod, te dignuvši dva prsta Luki pred oči govorio važno —: car t r a ž i — tu je riječ Aljo naglasio —: car traži para u zajam, pa će na njih plaćati kamate...

— ... zar car plaćati kamate? ... — rekao Luka prestrašeno, iskolačiv u Alju svoje sivkaste oči: — car...

— Car! Car! moj Luka, — rekao Aljo —: car...

— He! He! — nasmijao se Luka posprdno, povrativ se od prvoga straha —: puko caru kalup, što banke štampa, pa mu treba tražit para u zajam... He! He! Pa car da kamate plaća... Otale! — dreknuo Luka na Alju, te pograbiv svoju torbu, što je ležala na podu kraj njega ispao iz Aljina dućana, a Aljo sažalno pogledao za Lukom i tiho rekao preda se: — Eh! moj kume... —

IX.

— Koga ti držiš za budalu? — govorio je Luka u sebi, idući od Alje strmo niz čaršiju, te je od srditosti, uvrijegjena ponosa i cigaru bacio, premda ju je istom do polovice bio popušio. On je bio navikao, da se s njime ko s čovjekom govori, a ne od njega šalu pravi. I Luka je čvrsto bio odlučio prvoga znanca vigjena čovjeka, koga uhvati tamo pred konakom, i koji je čuo, kako adjunkt govori, da će carevina kamate plaćat, — prvoga takoga čovjeka uhvatiti za uho i dovesti ga Alji pred dućan, neka čuje iz još nečijih usta, da Luka nije još, hvala Bogu, ni lud, ni gluh, da je dobro čuo, što se govori.

U tim mislima Luka je već bio došao do konaka. Tu je zbor još na okupu bio. I onaj piskutljivi glas još se je iz zbora čuo. Nije više govorio o kamatama, nego je govorio ovo —: ... podajte, ljudi, slobodno, ko od vas ima gotovine, caru u zajam. Sada carevina treba para ... —

Oko Luke se okrenuo konak: prozori su mu se pričinili veliki kao vrata, a pandur na vratima kao div, ko Kraljević Marko. Onaj piskutljivi glas šumio mu je sada u ušima kao potok njegova sela kod Gjekina mlina u proljeće, kad

se snjegovi tope, a šalovi muktara i knezova, što su tu stajali, činili su mu se ko maleni plastovi. Kad je prvi puta prošao, onda su svi preda se gledali; a sad mu se čini, da ga svojim očima prodiru, te mu prijete, rugaju se, zlo nagoviještaju, muklo govore: Jest, šta je tebi, Luka, kud si ti pošao? Car para traži... i kamate plaća! Car!

Jedva se je nekako Luka okrenuo natrag, da ostavi taj strašni zbor, gdje se tako strašne stvari govore. I Luka je išao pognute glave, oborenih očiju, ali mu se je sve činilo, kano da pred njim poigrava poput lopte dugoljasto lice Aljino i njegove zelenkaste oči, koje su mu govorile —: car, car pare u zajam traži...

Brzo je Luka preletio pola Tešnja, došao do džamije, gdje su obično stajali dječaci s vrućim hljebom, voćem, Arnautin s limunadom, nalbanta — potkivač — s par konjskih ploča i ostalim orugjem na jednoj vreći. Nu sad svega toga nije bilo: Luka u svojoj zabuni nije pravo niti opazio, da svega toga nema, nu ipak je opazio, da oko džamije nije sve onako, kako je prije bilo, pače mu se i sama džamija nekako drugačija pričinjala. Putem je sretao nešto i svijeta, nu nikoga nije mogao prepoznati. Samo mu se je pričinjalo, da ljudi prestrašeno nekuda lete...:

Tako se je Luka, uduben u svoje misli i prestrašen najednom našao pred dućanom Avdage Šahinpašića. Sad je istom Luka došao do sebe i do potpune spoznaje: to više nije onaj stari svijet! Dosada bi pred dućanom bila stiska i vreva: Avdaga bi jednom dobacio opanke, s drugim se pogagjao za šal, trećemu mjerio sol, ili vraćao kusur, ili bi hitno računao, pišuć olovkom na koljenu, a težaci bi se ispred dućana tiskali, namigivali, sašaptavali, s Avdagom cjenkali, a drugi se napinjali, natovarajuć i odtovarajuć konje. Sada od svega toga ništa, a u Avdage je bio jedan kapak, gornji dignut, a dolnji zatvoren, i preko toga zatvorenog kapka virio je Avdagin bijeli šal na glavi, posut svilenim cvijećem u zelenim i modrim bojama.

— To je Avdaga! — rekne Luki neki nutarnji glas.

Luka i Avdaga bili su davni prijatelji. Niko Luku nije znao tako srdačno dočekati kao Avdaga, niti je igdje Luki bilo tako lahko rastati se sa svojom krajcarom kao na dućanu Avdage Šahinpašića. Kano da bi on od Avdage paru primao, tako mu je bilo pri duši! Pa ni nasvjetovat ga nije nitko znao tako dobro i lijepo kao Avdaga. Uvijek dobre volje, uvijek spreman na uslugu, lijepe besjede, — Avdaga je imao kod Luke i štovanje i vjerovanje.

Kad je Luka došao do Avdagina dućana, pak se preko dolnjega zatvorenog kapka nadvirio, vidio je u dućanu Avdagu, kako sjedi i pušeći cigaru preda se zuri. Samo je malo podigao oči i pogledao u Luku, pak opet oborio pogled k zemlji i odbio dim.

To je Luku smelo! On je bio naučen, da Avdaga, čim ga spazi, potrči prema njemu, ili barem na po svoga dućana stane, uzme Luku na oko, i kad im se pogledi sukobe, pokaže svoje guste bijele zube i Luki mahne rukom, neka dogje. A sada!... Pa ni dućan nije stari Avdagin dućan. Prije su sve klupe bile pune pamuka,

a o gredama visila čitava šuma konopa, julara, uzda, tava, čorapa, kolana itd. itd. Sada je pak bio dućan prazan, samo se je u jednoj škrinji sa staklenim zaklopcem vidilo malo šećera, u jednom kutu stajala je vreća soli, a negdje o gredi visjela je jedna osrednja peka.

Malo je falilo, da se Luka nije okrenuo i pobjegao. Nu sad se je najednom pojavila sva njegova duševna snaga i provalila elementarnom silom na polje.

— Avdaga, po Bogu brate, daj ti meni kaži, ja tebi najvolim vjerovati: što se ono govori, da će carevina odsele plaćati kamate...

— Kakve kamate? — rekao muklo Avdaga, pogledavši mutnim okom Luku.

— Ma, eto, kamate na pare, što ljudi neki duguju kotarskoj zakladi...

— Bježi, ne budali, Luka, šta je tebi — govorio Avdaga zakrećući se na stranu i ne gledajući u Luku —: car pare u zajam traži, — završio Avdaga, gledajući Luki strogo u oči — car!...

X.

Te večeri Luka nije znao, kako je kući došao, ni koga je putem sreo, ni je li s kime za zdravlje se pitao, ni je li gdje kljuse putem napojio, ništa se sjećao nije. Samo je za rana kući došao. A kad je sjeo kraj ognjišta i odhuknuo, moglo se je čuti u treću kuću u selu. Dugo je vremena Luka tako sjedio i šutio, dok se napokon nije stara usudila, da ga zapita:

— Šta bi Luka? Izradi l' penziju? — a Luka ju je samo ošinuo pogledom sa strane i odgovorio za čudo mehko i usrdno:

— Šuti, stara, boj se Boga: car para u zajam traži... Već ih dosta ni naštampat ne može, koliko mu ih treba! Pa kako bi mu sada na obraz udario?...

I Luka nije zatražio penzije.

Povijest jedne ženidbe.

Pripovijest sa sela.

I.

Kati je bilo istom šest godina, kad joj je umrla mati. Još se je sasvim dobro mogla sjećati, kako su joj govorili: — Eto, nemaš više matere! — kako je onoga dana kod njihove kuće bilo mnoštvo ljudi iz čitavoga sela, kako su svi hodali okolo, podbočivši se rukama, smrknuti i zamišljeni, kako je na ognjištu u kući gorila velika vatra, a po kući se vrzle žene iz komšiluka, sa oklagijama i naćvama, ili pako sa sinijama u ruci. Sjećala se je, kako se je zatim prostrlo na dvorištu pred kućom: ljudi su posjedali, pili rakiju i jeli, a i svakom djetetu dale su žene po kost, da glogje, i po komad maslenice. Samo joj nije išlo u glavu, što ljudi ne zapjevaše... a toliko se je rakije popilo! Pa joj je i to još živo u pameti, kako ju tetka Lucija, kad je ona pitala, zašto ljudi ne zapjevaju, kad se rakija pije, pogledala mrko i srdito namrštila čelo, te zamahnula oklagijom na nju, veleći:

— Uh! pogrdo, s očiju mi, jer ću ovu oklagiju sad isprebijati o te. Zar je tebi pjesma na pameti, kad ti je mati mrtva?

Pa kako su zatim ljudi ustali, uzeli dva podvora, isprepleli ih užetima, a zatim se odmah pojavila odnekuda dva momka, noseći megju sobom mrtve kosti, zamotane u bijelo platno od

čela do peta. Nju je pako tetka Lucija uzela za ruku pa izvela na polje i pokazujući prstom na mrtve ostanke govorila plačnim glasom i tarući suze:

— Eno tvoje majke!

Za tetkinim legjima jecale su druge žene, koja slabije, koja glasnije, a kad su se ljudi podigli sa tala, pak ponijeli mrtve kosti na nosilima, — onda je najedanput nastao glasan jauk i lelek u cijeloj okolici: žene su naricale, govoreći jedne:

— S Bogom rodice, komu nas ostavljaš! — a druge:

— S Bogom, kumo, komu nas ostavljaš! — Ali najviše se isticala tetka vukući za sobom nju, Katu, i vičući nekud srdito kroz plač i suze:

— Stani, sestro! komu dijete ostavljaš? Zar meni nije dosta mojih mačića? Evo sam se osušila prije vremena i postarala... Kud ćeš s djetetom, sestro, govori! — dreknula tetka, kad je došla do vratnica na izlazu iz dvorišta, pak se spustila na zemlju i teško odhuknula, a ljudi za malo zamakli iza Pejine bašče sa mrtvacem.

Kad je Kate sada pogledala tetki u lice, za čudo nije opazila na njemu suza ni žalosti: tetka je gledala nekuda preko sela, kopajući nemirno prstima po glavi, da se je Kata uslobodila, pa nadviv se tetki u krilo, rekla:

— Teto, hoću ja mesa! — Nu jedva je to izgovorila, već je tetka stisnula zube, brzo izvukla ruku iz glave, pa njome udarila malu Katu po zubima:

— Jesi li me već počela navoditi na grijeh... Evo ti mesa! Još ti se mati ni ohladila nije! Te-

ško meni, ovakoj nesretnoj! Da si, Bog dô, i ti s njome!

Za tim se tetka hitro digla sa zemlje, kao da ju je nešta zbolo, ili kao da je na nešta bila zaboravila, pak brzim korakom otišla u kuću, a Kata za njom. Tu je tetka najprije sjela na ognjište, pak se nešto zamislila, a onda se najednom obrnula prema Kati, pogladila ju po glavi i pružila joj komadić mesa, pa je pitala meko i ljubezno:

— A gdje je, dušo, ključ od majkina sanduka? Gdje joj stoji? Kaži ti svojoj tetki!...

Kata rekla: — Tu za gredom! i pokazala rukom mjesto, a tetka ju posadila kraj ognjišta veleći strogo:

— Sad tu sjedi! Da se makla nijesi, ubila bih te! — uzevši ključ otišla u sobu, gdje su stajale haljine u sanducima. U kući bilo sve tiho, nikoga osim tetke Lucije, njezina sina Peje, dječaka od kojih 12 godina, i Kate. Ljudi se sa groblja još nijesu bili povratili, a seoske žene, što su Luciji pomagale pri kuhanju, već su se razišle. U kući je bilo tiho, vatra je na ognjištu dogorijevala, a stara maca došuljala se polako do Kate, pak joj se popela na krilo i počela presti. Naskoro je i Kata zadrijemala, ali se je probudila, kad su vrata zaškrinula. Bila je tetka Luca sa nekakvim svežnjom pod pazuhom. Šta je bilo u svežnju, toga Kata nije mogla vidjeti, jer je tetka Lucija ispred svežnja držala raširenu ruku, da se ne pozna, šta je unutri, a Katu je srdito pogledala i izderala se:

— Spavaj! Što ne spavaš, pasji skote! Uh, već si mi pola duše moje ispila... Što te pasja mati nije najprije othranila, pa onda umrla... Kud će moja siročad, jadna sam ti Luce! Evo sam i tako propala! — govorila ona ogledajuć svoje pune i jedre, do lakata zasukane ruke. — Nestaje me svakim danom, pa sad hrani još i ovo...

I ona prezirno mahnula rukom prema Kati, te nastavila:

— A nekoć su se za me otimali...

I pri tim se riječima Lucija uspravila, pak se preko ramena nastojala pogledati niz legja, da vidi, nije li doista propala i smršala. U taj se čas otvore vrata od kuće i unutra stupi Pejo, Lucijin sin, a Lucija mu stane šaptati:

— Na, evo sinko, nosi ovo kući, pa ostavi za kacu, da ne vide nevjeste, dok ja ne dogjem. Što ćeš, sinko, tako je nesretno materinsko srce. Ja bih sve strpala u vas i pometala na vas... Što će to njoj — rekla, pokazajući rukom na svežanj i na malu Katu — ona je sada siroče! A ti se brojiš gazdinski! — rekla, pogledavši Peji veselo i ponosno u oči.

Dok je Pejo prtio torbu sa svežnjem, Lucija se zamislila i gledala u zemlju preda se, a onda najednom digla ponosno glavu, pak rekla prkosno, pomaknuvši se na mjestu i udariv se rukom o stegno, kao da se s nekim prepire:

— Eh, biva... Nek ju badava hranim, a moji ptići neka cvrkuću i gladni i žedni, i bosi i goli...

I nikad Kata nije zaboravila onoga pogleda, puna mržnje, prezira, oholosti i nemilosrdnosti, kakovim ju je iza tih riječi pogledala tetka Lucija.

II.

Još iste večeri odvela je tetka Lucija malu Katu svojoj kući. Kad je prolazila selom, u sav je glas plakala, pa su žene iz kuća provirivale i rukavom od košulje trle suze. A stari Nikola Čvoro, prozvan tako po velikom čvoru na čelu, čuvši plač kroz selo i vidjevši, da to plače Lucija, vodeći za sobom siroticu Katu, skrušeno govorio:

— Eh pa, ljudi, eto vidiš... Ko bi se nadao, da to može biti od Lucije... Ja, istina, ona je nagla i opaka, ama eto, ima dobro srce! — I Nikola je čvrsto odlučio, da se više nikada neće hititi toljagom ili kamenom za Lucijinim krmetom, kad mu ugje u bašču ili u krumpir, nego ga lijepo istjerati. Dapače, te je večeri stari Nikola uzeo jednu kapu oraha, pa otišao u Lucijinu kuću i razdijelio djeci, a nije bio prekoračio njezina praga već Bog zna kako dugo. Nu i Lucija kano da nije više ona ista bila: čim je staroga Nikolu opazila, odmah je maramu navukla dublje nad oči i idući pognuta preko kuće zaridala:

— Oh! Oh! Kuku meni, jaoh meni! Oh! Sestro mila! Kud ode, kud me ostavi! Vidi, kume, moje nesreće! Evo sam se i sa svojim osušila. Što sam ja već ovoliko Bogu sagriješila!

Starom se Nikoli oborile suze niz obraze, a veliki čvor na čelu kao da je još viši narastao. On potego iza pasa maramu, pak se jednim krajem marame tro, a Lucija dokučila iza kace kavensko sugje i pristavila k vatri vodu, da Nikoli skuha kavu. Dok se je voda za kavu grijala, povadila Lucija šećer iz njedara, pa

ožegom razbijala veliki komad šećera. Jedan komad frcio daleko, uprav pred malu Katu. Kata i jedno Lucijino dijete hitro pružili ruke za šećerom, nu Kata je bila brža, te ga dohvatila i ponijela k ustima. Lucija je najprije gledala, koje će dijete dohvatiti šećer, a kad ga je Kata dohvatila i k ustima ponijela, udarila ju je nemilo ožegom po prstima, a usne su joj čudno zadrhtale... Dijete briznulo u glasan plač, ali ga je Lucija brzo nadvikala naričući:

— Vidiš, moj Nikola! Šta meni valja podnositi! A bila sam ravno nogom stala! Ono moje ljudine tupo... Pa nitko ne pita: šta ćeš sada, Luce...

Najednom se Lucija promijenila u licu: prestala plakati, malo se zamislila, a onda naglo udarila rukom o pod i rekla:

— Pa nijesu ni ljudi! U našem selu nema ljudi... da se ijedan nagje, pa bar upita: šta ćemo s djetetom? Nego svi u me gledaju... Nisam ga ja rodila — završila Lucija, udariv se rukom po stegnu.

Stari Nikola šutio i pušio, a Lucija mu pružila crnu kavu. Kad je Nikola dva, tri puta srknuo, okrene se bolje k Luciji, pa će joj mekim glasom:

— Nemoj, draga! Istina, trebali su se ljudi razgovarati, ali tvoj obraz ne bi mogao podnijeti, da ko rekne: A gdje joj je tetka?... Ele tvoje breme nikud s tebe! A dobro je djelo, othraniti sirotu... Neka svijet vidi, da nije, kako neko misli...

— Eto to, kume dragi, — govorila Lucija meko — neka se svako mojih besjeda postidi!

Sve me nalaze zlu, sve opaku, sve ja kriva. Ama, bolan ne bio, ne moreš se ti ni poinaditi, kad je netko na zlo ustao... Eto, neka vide sad... A ja kažem: neka Bog plati svakomu po njegovu srcu!

Dugo je još Nikola te večeri kod Lucije sjedio, i već su sva djeca oko ognjišta pospala bila, kad se digao i otirući maramom suze otišao kući. Odsele je Nikola uvijek govorio:

— Na Luciju neka nitko ne viče!

Nu ipak se je našlo ljudi, koji su govorili:
— Šta mi je kazuješ... Razvikala se, ko da hrani pol sela! Ne ću joj valjda ja hraniti sestrića! A kud odoše pokojničine trube platna i tkanice?... Svi znamo, da je imala stan...

Još dugo vremena iza smrti sestrine Lucija bi često, bilo u jutro rano, bilo u večer kasno, sjedeći uz ognjište i srčući crnu kavu zalilala gornje tijelo i zakukala na svoju sreću, koreći sestru, što je umrla, dok nije dijete odraslo, te njoj tako naprtila tešku brigu na vrat: ona da će se prije vremena osušiti!... Pri tome bi Lucija svaki put zagrnula rukave od košulje do laktova, te sa dopadnošću i strahom promatrala svoje pune i jedre mišice. Ili kad bi išla na vodu, ne bi putem kao dosada zauzbacila maramu preko glave, nego bi se njome povezala ispod brade, išla pognuta i odhukivala, da se je čulo na daleko:

— Taka je moja sreća....

Mala se je Kata brzo sprijateljila sa svojim novim položajem. Istina, djeca tetkina svagdje su je potiskivala u kut, a kad bi se štogod s njome posvadila, prvo im je bilo: — Nije ovo

tvoja kuća! — i Kata je morala šutjeti. Ali inače izmegju nje i tetkine djece nije bilo razlike: ako su što skrivila, ili se sa Katom potukla, tetka je Katu doista prvu našibala, pa ju je megjutim srditost prošla; nu nije opraštala ni svojoj djeci: i njima bi se šipkom poprijetila, klela, psovala — ali dok je Katu našibala, prešla bi je zla ćud i volja dalje šibati.

Ni kod stola nije bilo razlike: djeca su sva skupa jela i Kata s njima. Lucija bi nalila mlijeka varenike, nadrobila kruha pa tisnula pred djecu: — Evo, jedite, kad je dao Bog! — Zdjela je stajala pred svom djecom nasred sofre, nu ako je u mlijeku bilo kajmaka, taj se, kao za inad, nikad nije htio ustaviti na Katinoj strani... To je tako moralo biti, jer kajmak stane, gdje je njemu drago, pa se Kata nije na to ni tužila, nego kad je kajmak bio osobito jak i gust, ona bi se malo podigla, pa pružila kašiku, da ispred tetkina Peje dobavi malo kajmaka — ali već ju je tetka kašikom dokučila po prstima, da je kajmak sa mlijekom poprskao na daleko: Ispred sebe! — viknula bi tetka i donja joj vilica zadrhtala; a tetkin bi Pejo zdjelu bliže sebi primakao, te na Katu povalio svoje krupne oči, govoreći prijetećim glasom:

— Nije ovo tvoja kuća — a stari Pejo, Lucijin muž, samo bi zavrtio glavom, nategno suho lice na posmijeh i reko:

— Hajduk! — a sa njegovoga suhog lica odsijevao je ponos i veselje.

Kad je Kata malo ponarasla, pošla je čuvati jarad sa tetkinim Pejom. Tetka bi njima spremila torbu, isprva jednu obojemu, nu to

malom Peji nije bilo pravo: on je htio na silu da ima svoju vlastitu torbu i tetka je morala popustiti. Stari je Pejo dakle morao kupiti još jednu torbu i u kući je bilo puno veselja, kad je Pejo donio novu torbu, pa ju bacio malom Peji u krilo riječima:

— Eto, hajdučino!

Odsele su Pejo i Kata nosili svako svoju torbu: Pejo novu, lijepu, šarenu, a Kata staru, sivu, iskrpljenu velikom iglom i debelim koncima. Tetka bi im u torbu spremila užinu: komad kruha i glavicu mladog luka. Nedjeljom bi turila unutra i komadić sira. Tada bi se Kata i Pejo od jutra do podne kladili i svagjali, čiji je komad sira veći; nu kad bi na podne, kad je sunčana sjena padala uprav posred izvrnute Pejine kape, sjeli jesti, pak prislonili sir komad uz komad, uvijek su našli, da je Pejin komad veći — i Kate je gubila okladu, pa je morala taj dan sama vraćati jarad, a mali je Pejo samo svirao na diple i na Katu viko.

Tako su Kata i Pejo lijepo rasli i u ljubavi živjeli. Ako bi se kada dogodilo, da bi jarad potrla čiji grah ili kapus, tužba je kući, to jest tetki Luciji došla još prije, nego bi Kata i Pejo u večer jarad kući dotjerali. Tada bi ih Lucija već čekala pred kućom sa šipkom u ruci, donja bi joj vilica zadrhtala i ona bi već iz daleka, sipajući kletvu i prijetnju, poletila za djecom, da ih uhvati i išiba. Nu za čudo, premda je mali Pejo bio puno zdepnastiji od Kate, ipak je Lucija svaki put Katu uhvatila i našibala, a Pejo je obično izmakao... Dapače bi Pejo kašnje tužio Katu, da je ona kriva, što su jarad štetu po-

činila, jer da je njezina reda bila jarad vraćati; nu na tu tužbu Lucija već ne bi više Kate šibala, samo bi joj poprijetila.

Tako su Pejo i Kata usporedo rasli. Pejo je bio čvrst dječačić, plećat, pun i jedar, da su težaci prolazeći kraj njega pješe i na konjima sa zadovoljstvom mahali glavama i sa smiješkom na licu govorili: — Ko bačić! — nu Lucija bi često uzela u večer, sjedeći kraj ognjišta, Peju svoga na krilo, pa mu otkrila legja, pipala ga po legjima i plećkama i zabrinuto govorila:

— Jadna ti sam Luce! dijete mi propada. Eto vidiš, ništa ga nema.

Odsele bi Lucija, spremajući torbe, turila u Pejinu torbicu još i po koje tvrdo kuhano jaje i pogledajući ispod oka na malu Katu, govorila za se:

— Eto je, ništa joj! Prestigla je moga! — I iz njezinih očiju sijevnuo bi čudan bljesak.

III.

Sirota Kata već je bila odrasla velika djevojka i oko Lucijine kuće počeli se kupiti momci. Momci su se oko kuće kupili, nu sačuvaj Bože, da bi Kate s momkom stala, na plot se rukom naslonila, pak preko plota s momkom riječ progovorila: Lucija bi to otkud bilo spazila, pa karanju i prigovaranju nikad kraja:

— Bezobraznice jedna! To su današnje djevojke! Zar te tako mati u strahu odhranila? Ja sam se i udala, a s momkom progovorila čestito nisam! A vidi ti današnjega svijeta! Nikoga se ne stidi, Boga se ne boje! — i Kata se je svaki

put, kad ju je tetka tako zaružila, zacrvenila do ušiju, pa legla bez večere spavati. Ona je čula od stare babe Stake, koja je sa Lucijom posvagjena bila, jer je Lucija u svom luku ubila njezinu kvočku, da je Lucija »sama otišla«, t. j. po noći otišla sa momkom u njegovu kuću, pa si je svaki put glavu razbijala, kako je to moglo biti bez dogovora izmegju nje i momka, i nije se mogla domisliti, ali zato ipak nije nikad posumnjala u istinitost tetkinih riječi: »da se je i udala, a s momkom nije riječi progovorila...«

Nu Kata nije bila jedina djevojka u Lucijinoj kući, jer je Luce imala osim maloga Peje još jednu kćer, koja je bila starija od Kate za punih pet-šest godina, a ime joj bilo Stana.

Stana je bila glavna djevojka: jedra i jaka, da su se kućnim starješinama za njom oči zanosile. Oni bi, kad bi Stana prolazila, za njom gledali i govorili, ili barem u sebi mislili:

— Ova bi mogla plug držati! — nu usprkos svemu tomu Stana kod momaka nije imala sreće. Kad se sijeno kupilo, Stana je sa svakim momkom mogla prihvatiti za podvore i mravinjce nositi; kad su bile žetelice, Stana bi odmah iza užine bacila srp, pa nosila sa momcima snopove, sve po tri odjedanput; kad bi se u jesen šljive sušile i rakija pekla, nije trebalo tražiti nadničara, da drva goni: Stana je rano ustala, konja osamarila, otišla u šumu, sve vodeći konja za jular — jer je sramota žensku, pa još djevojki, da jaši na samaru — otišla u šumu i dotjerala tovar drva. I kraj svega toga nije Stana imala sreće: oko nje se nijesu kupili momci, a zašto, ne zna se, ako ne radi potvrdih ušiju, jer se je

po selu pronosio glas, da je Markić s Brca, momak za soldačije, htijući jednom ustaviti Stanu, za njom vikao:

— Stani, stani, ne propani! — a Stana izdaleka odgovorila:

— Dobro, kako si ti! — Zaludu se je Šimo Krakić, bogat težak, mučio oko svoga Tadice, da ga nagovori, neka oženi Stanu Lucijinu.

— Mati joj je doista zla i opaka žena, ali je i vrijedna: zaviri joj u kiljer, sve puno od sirova i od masla; slanina joj pri godini, a po livadama, čije su povjesme dulje i bjelje od Lucijinih? Stana se je, sinko, bacila u šapama na mater, a u ćudi na oca: ko je ikad čuo ili vidio, da se je Pejo, Lucijin čovjek, uhvatio s kime za perčine? Pa ni sa mrkim ciganinom!... A djevojka glavna...

— Džaba ti je, gluhe... — odsjeko bi se Tadica.

— Nemoj, sinko, nastavio bi šapatom Šimo — lijepe kolo vode, a ružne kuću kuće! — Nu sve je nagovaranje bilo uzalud: kad je jedne večeri Šimo nekud plahovito, sve šapćući, pripoćio svomu Tadici, da će sutra u prosce, Tadica se na njega izadrô:

— Prerezat ću ti užeta pod fučijom i pod pogačama, kad natovariš konja! — i Šimo je morao uvući dušu u se.

Tako je Stana djevovala pune tri-četiri godine dana, a da se pred Lucijinom kućom nije momak na plot naslonio. A Lucija nije smogla dosta prikora na cure i njihove matere, po čijim se plotovima ispred kuće momci vješaju kao vjeverice, pa se već toliko puta bila zaklela, da će ih ići tužit paroku.

Nu kad je Kata do djevojke ponarasla, onda je oko Lucijine kuće postalo življe. Nitko nije znao, kad je to počelo ni kako je nastalo, samo je sad svaku večer, kad bi se poslovi zaustavili, oko Lucijine kuće bilo bučno i veselo, a momci su se, zasukavši rukave do laktova, natiskivali oko plota.

Lucija je na sve to isprva šutila; ako je u to vrijeme trebala štogod izaći, ona je izišla na ona druga vrata, ili je pako maramu spustila duboko nad oči i još se ispod brade povezala, pa se k tomu zgrbila i pognula, kao u ono vrijeme, kad je tugujući za sestrom prolazila selom i odhukivala. Stanu bi u tako doba gonila iz kuće napolje i Stana bi poslušala, pak izišla, nu momci su se svi do jednoga kupili oko Kate, te bi Stana malo popostojala i vratila se u kuću. Zaludu je Lucija na nju ožeg dizala i prijetila.

— Šta si objesila nos, kô kukavica! Što ne izigješ megju svoje društvo. Znaš da ću te sad ovim ožegom, pa ćeš se probuditi... Ne znam, na koga se uvrže: Kad sam ja curom bila, oko moje kuće vrtili se momci kô rojevi pčela, nisam se nikad prije po noća odmakla od plota!

Nu sve je bilo uzalud: Stana je doduše povirivala na dvorište, nu momčadija se vrtila oko Kate, na Stanu nije niko ni pogledao, da je Lucija napokon sva zdvojna zaridala:

— Aoh meni! Kuku meni! Koga sam rodila! Na koga mi se ovo dijete uvrže! Aoh meni sreće moje puste! Oh! Oh! — Tako je Lucija ječala ko bodnik. Zaludu su je tješile zâve i nevjeste:

— Nemoj tako, bona ne bila Luco, ne zna se, s kime je komu Bog sreću naredio. Doći će i njezin čas! Pa nije joj ni ovako ružno, ni zlo: ni gladna, ni žedna.

Nu sve je tješenje bilo badava: Lucija je ridala i kukala, dok joj nije zadrhtala donja vilica, suze odjednom presušile i ona dohvatila ožeg, pa se natisla za Stanom. Nu Stanu je sakrila za se nevjesta Ružica Mratinićka, a Lucija se okrenula, te ispala na dvorište i poleti prema Kati. Nu Kata je na sreću za vremena spazila tetku Luciju iza sebe, pak se stisla bježati, a Lucija za njom. Tom zgodom spade Luciji marama s glave, a crne kose prospu se u neurednim ćupercima niz čelo i zatiok.

— Zar oko moje kuće nečije poslove voditi, je-li? Uh! sjekiru mi amo, da je rasiječem! Zar sam se ja zato ovaka suha dotjerala, nju sirotu hraneći? Taka je moja sreća! Što se u moju ne ugledaš, eno je ko božji angjeo, nikud iz kuće: niti ona mari za kolo niti za momke i pomamu! Što se u nju ne ugledaš? Ama sam ono ja rodila, ono nije Barićeva krv! — Barić Ivo zvao se je pokojni Katin otac.

Dok je Lucija tako bijesnila, momci su se već svi razbjegli bili, kud koji, a Lucija je tek sada opazila, da nema marame na glavi, pak je zaridala, da su ju čak u treće selo čuti mogli:

— Uh, kuku meni nesretnoj, što sam dočekala, ove sramote: ni moj mi čovjek nije nikad maramu s glave oborio, a ona da mi je obara. Eto, sestre moje predrage, tako je to na svijetu ovomu: odgoji sirotu, na svoju sramotu! Zar sam ovo zaslužila u svojih 50 godina? Uh! — kriknula napokon Lucija kao bijesna zvijerka: — gdje je, da je zakoljem! — Ali Kata se je bila dobro sakrila.

IV.

U drugom selu, daleko od Lucijine kuće dobra pola sata, živio je gazda Martin Katić, star težak, visok i suh, sa orlovskim nosom i gustim, nadvijenim trepavicama. Gazda Martin bijaše dobar čovjek. Istina, nije ni on svemu svijetu bio prav, jer su mnogi govorili:

— Šta mi kazuješ Martina: on će otići sa ovoga svijeta i gladan i žedan. Komu je on kada viknuo pôke rakije? — Ali je bilo ljudi, koji su Martina branili i govorili:

— Ne! Ne! neka Martin stane: iz njegove kuće još nitko nije izišao ni gladan ni žedan!

Tako su Martina jedni hvalili, a drugi kudili, veleći:

— Peju mi Paićkića kaži: ono je gazda. Ako mu je Bog dao, on ne krije od nikoga. Za Pejino poštenje zna i Ilija i Alija, njega se svatko stidi, jer Pejo sam popiti ne zna!

Paićkić je bio drugi gazda u istom selu. Orao je na četiri posavca, a jašio konja kulaša, koji još nije vidio samara. I Pejo je imao zemlju veliku ko i Martin i njegov je usjev bio velik kô i Martinov. Pejini su kukuruzi uvijek bili prvi okopani, na njegovoj je njivi prvoj od sve župe mahnuo srp i zazvečala kosa; njegovi su poslenici prvi osvanjivali na njivi, a posljednji s njive odlazili, a pred njegovom kućom ležale su kamare drva od tri godine dana. I u njega su se hambari presipali kao i u Martina: nu s tom razlikom, da se u Martina uvijek žito na žito sasipalo, a u Peje jok; jer dok bi se novina približila, Pejo bi staro žito potovario, pa na čaršiju, a kad bi to Martinu njegovi momci spomenuli, on bi se na njih izdrečio:

— Zar meni to? Je-li? Zar da moja okna prazna ječe? Nijesu mi se ispraznili nikad ni za babe moga!... Sasipajte jedno na drugo, zadrečio bi se napokon Martin još višim glasom, da ga je mogo čuti i Pejo —: pa neka se ljubi staro i mlado... Ja ne živim od računa, nego od božjega dara!

Tako su živili gazda Martin i gazda Pejo jedan uz drugoga, u ljubavi i u miru, svaki na svom zemljištu. Ako bi momci progovorili starom Martinu:

— Skupa su goveda: da prodamo stare volove, dobro su u mesu, mogli bi jeftino kupiti mlagje! — stari bi na momka povalio oči i iskesio zube, pak se izderao:

— Já, da vam volovi volove kupuju! Njihovo je orati, a ti othrani mlagje, ako ti trebaju! Zar ću ja biti ciganska pretrga! Ko Pejo Paićkić? To moji poslovi nijesu...

I tako su Pejo i Martin živili jedan pokraj drugoga, u ljubavi doduše, ali su im se ćudi razilazile. Pejo je kupio cipele, najprije snahi, pa onda i sebi, velike, jake cipele, da je sva crkva od njih zvonila, kad bi Pejo unišao, i sav je svijet odmah znao: to je gazda Pejo! A Martin se nije nikad dao nagovoriti, da pobaci opanke, pa nije htio uzeti ni visočke, nego je osto u putravcima, a kad bi mu momci radi toga štogod prigovorili, otreso bi se Martin:

— Ne traži kruha nad pogaču!

Pejo je pušio duhan bijeli, skupi, a Martin je ostao kod crvenoga. Pa ni jesenas, kad je uzeo

za šljive 1000 banki na jednu kamaru, nije htio uzeti bijeloga paklića, nego je kupio momcima i opet crvene, svakomu po dva. Pejo je bacao po pola cigare, osobito kad bi sjedio u mehani i pio rakiju; a Martin je ogoretke pomno spravljao natrag u kutiju, pa kad bi mu se ko radi toga narugao, Martin bi ga samo postrance pogledao i reko:

— »Sakupite mrvice, neka ne propanu!« Čija je to besjeda, zelenjakoviću, a?

Kakogod je bilo s volovima, tako je i s momcima: u Peje se momci često mijenjali, a u Martina nikad; kako koji k njemu dogji, kod njega i ostari, ili se od njega oženi. Ako bi se momci potužili kada na koga momka, da slabo radi, stari bi ga branio:

— Ima čovjek dušu... Živina je živina, pa se i ona umori.

Tako je kod staroga Martina već od nekoliko godina služio Mato Čiča. Čiča je bio stari momak i većina Martinovih momaka zapamtilo ga je kod kuće. Oni nijesu znali, ko je, ni otkuda je, samo su znali, da je sirota, te da nema nigdje ništa. Uz Martina se pribio još ko čobanče, pa je u njegovoj kući sve težačke poslove izučio, tako da je danas Martin pouzdan Čiču sama poslati s konjem u šumu, da dotjera drva.

A Čiči nije nikako bilo zlo kod Martina; kad su ustajali Martinovi momci, ustajao je i Čiča; što su jeli Martinovi momci, jeo je i Čiča; šta su derali Martinovi momci, to je derao i Čiča: svojsko sukno, od runa Martinovih ovaca, i opanke putrovce, baš ko i Martin. Ako se je u kući pila kava, nalio se i Čiči fildžan; ako su

drugi momci dobili na krilo paklić duhana, starac bi i Čiči po jedan paklić u krilo hitio; pače bi ga još više pazio, nego svoje momke, jer bi ogoretke od cigara najviše samomu Čiči sasuo u krilo:

— A ja, šta je to drugo, nego duhan? — izderao bi se Martin, sasipajući Čiči ogoretke u krilo, a Čiča ne bi znao, kuda će pogledati, toliko bi ga Martin zastidio...

Ni u hrani nije bilo razlike: svi su skupa za sofru sjedali, a kad bi se iznijela crepulja sa mlijekom, stari bi Martin i dva tri puta otisnuo kajmak pred Čiču:

— Neka jede, on je sirota!

Čiči je moglo biti već oko 30 godina, bio je stari momak, pa niko nije nikad ni pomislio, da će Čiča ostaviti Martinovu kuću. Niko nije vidio Čiče na prelu, ni da bi kada sa djevojkom preko plota razgovarao. Ako bi se kada kod crkve kolo uhvatilo, Čiča bi se, istina, popeo na najbliži plot, pak odatle kolo motrio, držeći se za dva kolca; nu da bi se i on u kolo uhvatio, to mu nije na pamet padalo. I već je vas svijet bio o tomu uvjeren, da se Čiča nikad ženit ne će: za pjesmu ne zna, jer ga niko nikad nije čuo, da bi zapjevao; za kolo ne zna, sa curama razgovora nema, a kod staroga mu ništa ne manjka: dosta izjesti, dosta popiti. O Božiću po dva momka pečenicu u kuću nose, ražanj je ko stožina, a kad stari Martin rakiju daje, on ne zna po malo —: Kad radiš, radi, a kad piješ, pij! — To je Martinu bila riječ. I Čiča još nije zapamtio u svom dugu vijeku, što je kod Martina, šta se radi na Božić, kad se čeljad od crkve

povrate, jer on je to vrijeme obično prispavao, otkako bi se iza ručka Bogu pomolili, pa do večere, kad bi ga stari probudio, češući ga čibukom iza vrata. Već mu je bilo trideset godina, pa da bi ga zaklao, on ti ne bi znao kazati, hoda li sunce po nebu na Božić, ko i na druge dane, i zvoni li na Božić o podne, ko i na druge dane, jer on zvona na Božić o podne još nikad nije čuo. Samo mu je svaki put zvonilo u glavi i šumilo, kô da se potoci valjaju, pa mu se činilo, ko da i spava i ne spava, ko da je negdje na drugom svijetu... Što bi se onda ženio? I stari je Martin čvrsto bio uvjeren, da se Čiča nikad ženiti ne će! Pa je zato i tiskao kajmak pred njega: nema žene, nema djece, sirota neka jede!

V.

Tako je Čiča služio u kući staroga Martina već oko petnaest godina: nikad nije vidio prela, nikad nije sa djevojkom stao, pa da bi s njome prošaptao; o Božiću, kad bi ostali momci dotjerali pijuć rakiju do pjesme, Čiča je obično već bio zaspao, jer bi ga rakija svladala, pa tako ne bi ni na Božić zapjevao. Plaće nije imao: dobio je odjeću, obuću, duhan, pa što će mu plaća? — Hvala Bogu, ne plaća poreza, da mu trebaju pare! — govorio bi stari Martin. Svatko je mislio, Čiča će kod staroga umrijeti.

Nu najednom je došlo nešto, što je Čičinu životu dalo drugi pravac.

Jednoga dana dobio Čiča pozivku, da ide na sud. Nitko nije znao, što bi to moglo biti; a Čiča je sav drhtao od straha. Ni on nije znao, šta je,

nu držao je, da ga je tužio Niko Pavlov, težak iz susjednoga sela, hrišćanin, komu je Čiča skoro negdje opsovao krnjokrst, kad su se posvadili bili radi Nikinih krmaka, što su unišli bili u jednu Martinovu baru, pak u njoj rovili. Stari je Martin slušao iz daleka, kako se Čiča svagja sa Nikom Pavlovim; Niko njemu govori ispod glasa:

— Šta si se razvikao, bolan ne bio! Šta te je briga, nije tvoja bara! De ti, da ja i ti po jednu popušimo! Šta je tebi briga, ti si u Martina najamnik!

Nu Čiča je zgrabio svoj šal s glave, pa njime udaro o zemlju i vikao, što ga je grlo nosilo:

— Nemoj mi to govoriti: ono je moj otac i mati! Ja sam dužan njegovo čuvati, kô i svoje! Ja njegove opanke derem, dragoviću, — govorio Čiča, dignuvši jednu nogu i udarajući se rukom po tabanu — zar je meni kod njega malo duhana?

Sve je to stari slušao, i u njemu je srce raslo zbog vjernosti Čičine.

Kad je dakle došla pozivka, mislili su i stari Martin i Čiča, da nije ničije drugo maslo, nego Nike Pavlova: on je Čiču tužio.

Kad je došao dan, da se ide na sud, stari je Martin spremio Čiči u torbu veliku, bijelu pogaču, jednu plosku rakije i šest crvenih paklića: ako ga zatvore, neka se ne pati ni kruhom, ni duhanom. I on je sam sa Čičom pošao u sud, da progovori koju, ako se mogne.

Ali u sudu rekoše Čiči, da je sretan: u Hercegovini da je umro njegov ujak, bez djece, pa da mu ostali rogjaci nude za njegov dio ostavštine dvije stotine banki.

Koliko je to, dvije stotine banki, Čiča nije točno znao; ali se je sjećao, kako bi stari Martin pripovijedao, da su mu trgovci iz Šehera nudili za dva velika vola 200 banki, pa je onda znao, da to mora biti sila novaca i odmah je pristao, te primio 200 banki i metnuo u njedra. Onda mu je sudac reko, neka sad ide, i Čiča je izišao iz suda, zavezujući šal oko glave.

Kad je Čiča pripovijedao staromu Martinu, šta su mu rekli u sudu i kako su mu dali 200 banki, Martin se je osupno, izmako se malo od Čiče, pa ga pogledao izbuljenim očima, kano da ne vjeruje. Nu kad je Čiča potego iz njedara banke, sve nove, modre banke — onda je stari Martin oborio oči zemlji, kao da se stidi, a lice mu poprimilo čudan izraz, kakova Čiča na njemu dotad još nikad nije bio vidio, i Čiči se učinilo, kano da je Martinu žao bilo . . .

Kad su jeli kruha, pošli su kući, a Martin je nekako čudno šutio i sve u sebi nešto mislio. Cijelim putem nije Martin riječi progovorio, samo je bio nešto zamišljen. Kad su došli, nije Martin ni večerao, nego je odmah otišao u svoju sobu, pak zapalio čibuk i lego na postelju.

Kad se sutradan razvidnilo, sjedio je Čiča kô obično uz ognjište pokraj vatre. Naskoro su i djeca poustajala, pak se sakupila oko ognjišta. Nu, za čudo, nijesu se jutros onako tiskala oko Čiče, ko dosada: sve su nešto oko njega krajčila i gledala ga velikim, izbuljenim očima, kano da ne vjeruju, da je to onaj isti Čiča. Žene isto tako; one bi njega dosad peckale:

— Čiča bolan, koja ti je to cura tako lijepo jaku navezla? —, a Čiča bi samo tupo u vatru

gledao i zijevao. Ali jutros: žene su od njega nekako krajčile, i strašivo ga pogledale, i sve se nešto megju se sašaptavale, pokazujući glavom i očima na Čiču. A Čiča je sjedio kao obično ukraj ognjišta, na svomu običnom mjestu, pa se ko i do sad ugibao ženama, koje su se oko vatre vrtile, sad na desnu, sad na lijevu stranu. Ali naskoro je Čiča opazio, da se njemu sada ne treba puno ugibati, jer su se žene sada ugibale njemu. To je Čiča doduše opazio, nu dalje o tomu nije mislio: samo kad je sunce već visoko odskočilo, ustao je Čiča od ognjišta, pa uzeo sjekiru na rame i otišao za krmcima.

Brzo se je po selu pronio glas, da je Čiča zgrnuo silne pare. Neki so govorili:

— 200 banki, pa šta je to? Neka on dobro čuva svoga mjesta kod onoga čovjeka! — A drugi su govorili:

— Kakovih 200, primio i 2000 banki, ama mudar momak, pa ne će da kazuje svega. Kad sud daje, on ne daje po malo! A u Hercegovini je skupa zemlja! Nego mudar momak: kad si ga vidio u kolu ili pjana?

Kad je to jutro Čiča, kao obično, protjerao krmke kroz selo, i njemu je upalo u oči, kako su s obe strane izletile žene, pak savivši ruke na prsima, gledale — kuda, to Čiča nije znao, samo je vidio, da je cijelo selo izletilo, pa gledalo. Pa se je i Čiča na sve strane obazirao, da vidi, šta to žene gledaju, ali nije mogao opaziti ništa . . .

Toga dana imao je Čiča nesreću: Krmci su mu ujagmili unići u jedno žito. Čiča je brže bolje preskočio preko plota i uletio u žito, pa pošao

izgoniti krmke, nu oni su nekoliko kukuruza oborili i nagrizli nekoliko tikava, a tužba je starомu Martinu došla prije Čiče. Do tada bi stari Martin u takovu slučaju branio Čiču:

— Šta ste odmah zagalamili, nije momak rad bio tomu. A ja još mogu platiti dvije tikve! — Nu sada je samo mahnuo glavom i reko kao za se:

— Uh, eto već...

Dosad, kad bi se Čiči taka nedaća dogodila, momci bi ga u večer pitali:

— Bolan Čiča, šta je to danas s tobom bilo? — pa bi gledali svaliti krivicu na slabu ogradu. Nu večeras: samo su šutili i nekud ispod oka na Čiču gledali, dapače se Čiči učinilo, da se iza njega nešta sašaptavaju...

Dani su megjutim tekli, ko i dosad, Čiča krmke progonio, kô i do sad, pa već više nijesu ni žene na ulicu izlijetale, kad bi Čiča krmke protjerao, samo je stara Mara Podovka, mati gušave Janje, stare djevojke, svaki put nekakva posla našla, pa se s Čičom uputila od svoje kuće do na kraj sela, te pri tom Čiču žalila:

— Jadna majko svoja! nema ga ko iskrpiti, slatku dušu! A služi ih, brate, služi ih, ne bi ni svoj svomu bolje! Vidiš ti toga krda krmadi, što njemu samu treba čuvati. Pa što ne bi još koje dijete uz njega pridodali? Siromah, nema ga ko iskrpiti...

Dapače, sada je i djevojka Janja skoro svako jutro nešto u bašči radila, kad bi Čiča pokraj njihove kuće natjerao krmad, a jedno jutro, kad je Čiča prošao pokraj Janje u bašči, jedva je zamako bio nekoliko koraka, kad ga pogodi u

legja jedna jabuka i otkotrlja se strmo niz put. Čiča se je obazro da vidi, ko to njega udari, nu nije mogao vidjeti, ko ga je udario. Samo je opazio, kako se Janja hitro k zemlji sagela, kao da nešto plijeve, premda je po bašči trava rasla... Čiča je zacrvenio, a po njegovoj se pameti stale vrzati nekakve čudnovate misli, da ih Čiča nije mogao uhvatiti ni za glavu ni za rep.

Drugo jutro opet ga je dočekala stara Mara i pružila mù dvije krastavice, da ponese sa sobom za užinu...

Kad je na večer Čiča opet protjerao krmke kroz selo, jedva je mašio Marinu bašču, i opet ga je pogodila jabuka, ovaj puta upravo u zatiok, te se odvaljala niz strmi put, a mladi se prasci oko nje sletili, nu ujagmila ju je jedna krmača, »poljuga«, najbolja u Čičinom krdu. I opet se Čiča obazro, nu ne onako hitro, kao što prvi put, pa je i opet opazio u bašči Janju, kako se sagnula, ko da nešto bere ili plijeve...

Tako su dani prolazili, Čiča krmke odgonio i dogonio, stari mu Martin crvene pakliće duhana kupovao i ogoretke u krilo bacao, ko i dosad, samo se je Čiči činilo, da je sada ogoretaka još više bilo nego dosad. Dosad se je Čiča s djecom često morao posvagjati, kad bi se oko njega kraj ognjišta previše natiskala, da Čiča ne bi mogao pružiti nogu; sada to žene nijesu djeci dopustile, nego su ih držale u redu; ako bi se koje preblizu Čiči natislo, žene bi ga pokarale:

— Zar te nije stid, tako se oko čovjeka tiskati!

Kad bi pako Čiča otišao spavati, svaki put

bi ponio sa sobom jedan komadić luča, te prebrojio pare: sve su bile još netaknute.

Sve je išlo svojim redom, ko i dosad, samo je stari Martin bivao sve zamišljeniji. Malo je govorio, nije više šale pravio s momcima, manje je sada i žene ružio; samo je više pušio.

Jedne večeri sjedili su svi u kući poslije večere. I stari je Martin sjedio na svomu mjestu, na pokrovcu kraj ognjišta i pušio lulu. Svi su šutili, a Martin je najednom počeo govoriti, kao sam za se:

— Pa se jabukama bacati na momka! Pa da je i momak, nego već ostario čovjek! Kobiletina jedna! Ma ko će je uzeti, — govorio dignutim glasom, pokazujući nekuda čibukom —: sa onakom torbom pod vratom! Samo meće vatru megju ljude. Ne mogu gledati moga dobra. Vidili para! Evo! — i pri tomu Martin, sve sjedeći na pokrovcu, značajno digao nogu, da se je zasvijetlio taban po suhoj travi uglagjenih opanaka.

— Na momka se jabukama bacati! A ljudi, još to čuo nijesam: dar božji okretati u take poslove... Eh! — uzdahnuo Martin, istresajući lulu na ognjište — gdje su stara vremena!

U kući je bila šutnja, žene su prele i sukale konce, samo se je čuo sitni zvuk vretena, a Čiča je na svom mjestu sjedio i drijemao, te mu je glava svaki čas padala na prsa. Od svega Martinova govora on je razumio jedino riječi: »jabuka«, pak mu je odmah pao na pamet dogagjaj kraj Marine bašče. On se je i nehotice mašio rukom za vrat, gdje ga je druga jabuka pogodila, — a licem ga je probilo neko čudno modrilo i

crvenilo i on je noge bolje poda se skupio... A Martin je opet govorio, kano da se s nekim prepire, gledajući na stranu:

— A? Pa šta će njemu ženidba? Kad mu je Božić osvanuo bez pečenice? I bez ploske rakije? Šta mi kazuješ ženidbu: ja sam ostao udovac, bio pristaliji od njega, pa evo me: nijesam se pokajao, što se oženio nijesam... Moj dragi, — govorio Martin tišim glasom —: hoće žena kavu, pa šećer, pa i popiti koju — eh! bome, ko i njezine druge: trošak je to. A šta je 200 banki? Ja ne bi dao jednoga svoga posavca za te pare. Na današnjem vremenu...

Sva je kuća šutila, a kad je Martin prestao, digao je Čiča glavu sa prsa, kamo mu bijaše pala, rastro oči i počešao se nemilice, zavukav ruku u njedra, da se je struganje čulo po svoj kući, a Martin mu dobacio svoju duhankesu sa riječima:

— Savij jednu, puši! Eto vidi, što je para: i to su pare — govorio Martin, pokazujući rukom na duhankesu, iz koje je Čiča motao cigaretu —: pa eto, izgore u dimu...

Nu što je Martin više pred Čičom govorio protiv ženidbe, to upornije po selu hodao glas, da će se Čiča ženiti. Jedni su govorili:

— Pa što se ne bi ženio, kad mu je Bog dao? Istina, njemu je kod starca lijepo, ama nemoj mi kazati tugje kuće: daj mi amo ključe u moje ruke, da ja sira iz kace grabim, kako ja znam, a sebi puru mastim po svojoj glavi! A paretina ima, Bogu hvala! ko pijeska: i kućice štogod sagraditi, pa i opet mu nešto preostati. Pa unići megju ljude!... Jer drugo je svoja kuća!

Ja, da sam na njegovu mjestu, ne bi bio više ni samoga jednoga dana!

Nu drugi su opet govorili:

— Budala, ako se oženi! Kaži ti meni, šta će njemu žena? Ili će ona kod njega srpom mahati, ili će za stanom sjediti, ko turkinja? Valja ženu hraniti! A šta sada manjka Čiči? Ili mu je malo kruha ili smoka? Kad Martinove žene ponesu krmcima melo, valjaju se po njemu komadi kruha, ko dječinje glave... A mogao bi živiti, ko bubreg u loju: kavu popiti, rakije kupiti kadgod ga je volja! Ko, kad Bog paretina dade! Ja bi lijepo kod Martina bio, a od svojih para korist brao, pa se ne bi bojao sjesti ni kraj kneza, ni kraj trgovca, jer: evo ih, hvala Bogu! — I pri tomu bi govornik jezikom cmoknuo, obrve podigao, a rukom se udario po stegnu, gdje bi imao biti džep.

Osvanula i nedjelja, pa je Martin drugoga momka naredio, da ide taj dan za krmcima, a Čiča će u crkvu. I otišao Čiča u crkvu, a poslije službe božje sjedio kod kavi. Ljudi sjedili i razgovarali. Jedni pili kavu, jedni rakiju, a Čiča sjedio na plotu, ko dosad, i držeći se za dva kolca promatrao, kako momci i djevojke u kolu skaču: isto onako mirno sjedio i promatrao tupim licem, kao i onda dok se još nijesu modre desetače kočile u njegovim njedrima. Doli ispod njega na zemlji sjedili neki momci, pa čudnovato ispod oka pogledali na Čiču, i skoro je Čiča čuo, kako neki ispod glasa govori:

— Eh! što ih Bog nije dao meni. Bar bi ih znao potrošiti. Onolike pare u njedrima, a on na plotu objesio noge...

Kad je Čiča te riječi čuo, ko da su mu se banke u njedrima pokrenule, tako ga je nešto u njedrima zaškakljilo. Sišao je s plota, koračio dva-tri koraka naprijed, bacio gunj na tle i spustio se na njega. Činilo mu se, da gleda u njega sav narod, i to nekako čudnovato, velikim, izbuljenim očima, iz kojih kano da je govorio prikor: Šta si stiskao pare u njedrima... I Čiča je bacao pogled tamo, gdje je bio kavedžija, i već nekoliko puta mašio se rukom u njedra, a zazinuo, da vikne:

— Kavedžija, ponesi mi kavu! — nu nije mu se to dalo izgovoriti: nešto ga je dušilo u grlu.

Odmah blizu Čiče sjedili su odbornici i prepirali se radi nekog poljskog kvara. Najednom se knez okrene prema Čiči i rekne prema odbornicima:

— Ama, ljudi, evo ovaj momak ovdje, ja ga još nikad nijesam pjana vidio, nek i on svoju kaže!...

— Pravo je!... — reko jedan odbornik i on sada nije ni prazan... sada njemu treba dobro pamet sabirati! Neka i on svoju rekne!

I na čudo sviju: Čiča je prepirku tako pametno riješio, da su svi njegovu riječ prihvatili.

Čiča je znao, o čemu se radi: mali Pejo, sin Peje Škarića, popeo se na trešnju Matana Savića. A kad ga je Matan spazio, ostavio je motiku, izgulio iz najbližega plota jednu šprulju, pak se polako, idući sve živicama, šuljao do svoje trešnje, na kojoj je Pejica lijepo trešnje zobao i nekakvu pjesmu pjevuckao. Nu kad je Matan došao blizu trešnje na 200 koraka, nije

se već mogao više obuzdati: evo što trešnje zoblje, ali zašto pjeva!... Matan je riknuo iz te daljine kao bijesan bik i poletio prema trešnji:

— Pričekaj me, kad pjevaš, da ti barem i zasviram! — nu Pejica je hitro poput vjeverice skočio sa trešnje i nageo bježati, a Matan za njim. Pri tome se od trešnje odlomila jedna čitava grana, a Pejica je u bijegu izgubio jedan opanak, nu Matan ga nije stigao.

Sad je Matan od Škarića tražio, da mu plati trešnjovu granu:

— Trešnje, što je pozobao — govorio Matan —: to ću mu oprostiti, ali granu, — granu neka mi plati. Neka ljudi po duši procijene...

Čitavo vrijeme, otkako su izišli iz crkve, sjedili su odbornici, da rasude u toj stvari, ali još uvijek nijesu bili pravo ni počeli: ko će procijeniti trešnjovu granu?...

— Eto, hvala Bogu, tebi je Bog lijepo dao, Čiča. Šta ti veliš, šta je ko komu dužan? — pitao knez Čiču, a Čiči se i opet učinilo, ko da u njegovim njedrima banke od veselja poskočiše...

Nikad Čiča nije o sebi držao, da bi on bio kakav osobito pametan čovjek, a ni drugi to o njemu nijesu držali. Nu sada, gdje se u Čiče tolike paretine u njedrima kriju, — ko ne bi pomislio, da je on čovjek pametan, jer: zar bi drukčije znao parama tako dobro upravljati i tako ih čuvati?

Malo podalje sjedio je Marko Pecanić, a kraj njega na zemlji ležao mu gunj s jednim zavezanim rukavom. Ljudi su Marku pristupali, nešto mu prišapnuli, do njega čučnuli, a Markov

bi se zavezani rukav od gunja nekako čudno mako — i čovjek je otišo od Marka, noseći u ruci poluoku rakije.

I sada baš, kad je knez ponovio svoju molbu na Čiču, prošao je jedan ispred Čiče, noseći poluoku rakije. Upravo kad je prolazio čovjek sa rakijom ispred Čiče, sreli su se pogledi, Čičin i knežev, a knez je nekako čudno gledao, Čiči se činilo, kano da gleda jednim okom u Čiču, a drugim u poluoku. I opet se Čiči učinilo, da mu banke u njedrima zaigraše, a oči sviju da su uprte u njega, pa da ga probadaju i kano da mu govore:

— Mi tebe eto priznajemo... Zar je to malo, kad smo te mi, prvi ljudi, u svoje kolo primili? Šta se smišljaš?

Licem Čičinim preletio neki čudni prkos, i on se digao, te ostaviv gunjac na mjestu, gdje je sjedio, otišao dva-tri koraka podalje, tamo do plota, pa čučno i izvadio iz njedara jednu banku i povratio se na svoje mjesto.

— Daj... mi... ovdje ljudima... jednu oknjaču! — reko Čiča nesigurnim glasom.

U društvu nastala šutnja, čula se šibica, kako je pukla, kad je neki ukresao, da zapali cigaru.

— Soj! Soj! kume Petre, — govorio neki iz društva —: pa potegla para na soj. Vidiš, kako znade s ljudima sjediti! A nema puno besjeda...

— Odmah ti njega ne bježi! — upao neki drugi u riječ. A Čiča sjedio, naslonio se na jednu ruku, i fildžan sa rakijom zaredao po društvu.

— Eto vidite, ljudi, — govorio neki odbornik —: ja sam uvijek znao, da će on isplivati. Kažu: sirota!... Lako je, kad Bog dade, a momak ovdje ima! — Pri tomu upro govornik svojim štapom sebi u čelo, pa nastavio: Svak je mogao vidjeti, da ovaj momak nije bez pameti. Ja ne kažem ništa, Martin je dobar čovjek; ali koji je drugi momak onoliko krdo pred sobom zajazio? Pa nikad ni u kolo, ni na prelo: samo šuti; a svoga posla gleda.

— Nemoj mi kazivati razvalije! — zagrmio knez —: kaži ti meni pokrivena čovjeka...

Okinjača, što ju je Čiča bio viknuo, već se obredala i ispraznila; posljednji fildžan rakije dolazio je po redu odborniku sela Rakovice, Martinu Gaši. Nu Martin je, videći, da je posljednji fildžan, otklonio, te niječući glavom, stavio fildžan pred Čiču, govoreći oborenim očima:

— Ima ih ovdje starijih od mene... i prečih... šta sam ja, da ja završujem... Ja sam ovdje najtanji težak... Podaj ga, komu ga je i Bog naredio, ko ga može i opet napuniti!

U društvu nastala šutnja: jedni su gledali preda se, namrštivši obrve, a drugi pružili noge, pa kuckali štapovima po vršku svojih opanaka, a Čiča gledao ukočeno nekud u daljinu. On nije pravo razumio, šta je Gašo govorio, ali se je sjećao, da je nekad čuo: na koga ljudi posljednji fildžan okrenu, da je njegova dužnost, viknuti novu poluoku, ili okinjaču, kako mu već donosi obraz i njegova kesa. Čiča je doduše ukočeno gledao nekud u stranu, ali mu se činilo, da su oči sviju u njega uprte, pa ga strašno peku...

A u njedrima mu se pare nekako grčevito stiskale... Otkako je Čiča za se znao, nije na jednom mjestu potrošio, koliko danas, pa su mu uz legja lazali nekakvi čudni mravi. Nu Čiča je neprestano ukočeno gledao nekud u daljinu, a u društvu je šutnja postajala već neugodna, te se čuo i po koji dubok uzdah. U Čičinim njedrima pare su se bile zgrčile, već ih više Čiča ni osjećao nije, niti je znao, u kojem su kraju njegovih njedara: činilo mu se, kano da čuje njihov plač: što nas tako ništiš i ubijaš? — Nu sada su Čiči u ušima još jače zazvučile riječi onoga prvoga odbornika:

— On sada nije prazan! — A svi, svi skupa, premda su šutili, kano da mu govore:

— Eto, mi smo te primili megju se, mi, prvaci u selu!...

— Ej! — viknuo Čiča, mašući praznom okinjačom prema Marku Pecaniću, a Marko hitro skočio i nalio okinjaču rakije. Čiča se pako važno mašio rukom u njedra i izvadio pare.

Opet je neka čudna struja prostrujila društvom, nastalo je gibanje, kano da je svima spao s vrata težak kamen i opet je razgovor poteko svojim tokom. Fildžani se redali, zdravice se izgovarale, Čiči su želili, da od svojih para vidi korist i da ih se nauživa, a Čičin pogled već izgubio od svoje ukočenosti: lice mu se još jače zacrvenilo, a oči čudno zacaklile; njedra nije više onako brižno zakopčavao, kao prije, a pare u njedrima spokojno se razbacile i spavale. Niti je više Čiča osjećao, da se stežu, ni da se raspuštaju: samo su mirovale... A zdravice se redale i redale, govor bivao sve živahniji, sve veseliji,

nije manjkalo ni šale i smijeha, a u Čičinoj glavi nekako čudno i ugodno zvučilo... Nikad mu se narod kod crkve nije pričinio veseliji, nikad mu se ugažena trava tu kod kavi nije pričinila tako lijepa i zelena, kao danas. Prsa mu se raširila, već mu je i košulja preuska bila, a u grlu ga nešto škakljilo: najvolio bi zapjevati, — ali nije znao, kako bi, jer još nikad nije bio zapjevao...

— Eh! šta je sa mnom? — reko napokon Matan Savić, udario blago štapom po tlima —: šta mi dosugjujete?

— Šta ti dosugjujemo — rekao sada odvažno Čiča, pogledav po ljudima —: ti nemaš grane, a Škarić nema jednoga opanka. Pa ja velim, neka bude jedno za drugo! — prikričio Čiča i premjestio se na drugu ruku.

— Ah! upravo sam ja hotio to da kažem! — oglasio se knez.

— Neka, čojče, — govorio važno Martin Gašo —: jesam li ja reko, momak nije prazan! Šutljivac je ono, on će presjeći!...

— A ti, Martine — govorio knez srdito, pokazujući Martinu svojim štapom put —: da si mi se odmah kući odvuko: eto si čuo, šta ljudi rekoše...

— U mene nema pet-šest: ne krijem ti, ne šijem ti — razvikao se Čiča, gledajući slavodobitno po društvu —: ti nemaš grane, on nema opanka! Ne kriva ni tebi, ni njemu...

— Nemojte, ljudi, ako ste božji, na jednoga konja dva tovara mećati, braćo moja: ako Matanu fali sada grana, nema ni Škarić jednoga opanka. Pa neka bude jedno za drugo!

Tako je pukla osuda, a rakija dalje redala po društvu.

— Jedno za drugo! — rekao netko.

— Jedno za drugo! — prihvati Gašo: zar je čovjek bio rad, da se grana odlomi? Pa narasti će druga; a opanak valja kupiti...

— Ja mu ništa bolje ne bi znao! — reko opet jedan odbornik, a fildžan dalje redao po društvu.

Čiči se činilo, da sve oko njega skače od veselja i pjeva. I ljudi, što tu s njime sjede, pa ga hvale — njihove riječi pričinjale se Čiči kano jedna pjesma: tako su mu ugodno u ušima zvonile! Sve je u njemu igralo, sve pjevalo, njegovim tijelom strujila neka čudna rijeka, te ga svega kupala u veselju i zadovoljstvu! Nikad mu se kod kavi nije svijet prikazivao tako veseo: oni stari kavedžija, što se znoji na vrućem ljetnom danu, vrteći se oko vatre, Čiči se je pričinjao ko da veselo oko vatre kolo pleše! Tako i Pecanić; kadgod se podigne, da natoči rakije iz svoga gunjca, Čiči se pričinilo, kano da je zaigrao, a ona dva stara težaka, što su tamo podalje od ostaloga svijeta sjedila pod jednom kruškom pa se nešto sašaptavala, nagnuvši glave jedan drugomu — Čiči su se pričinila, kano da se ljube! Pa i Stipo Batak, stari kreco, koga je više nosio njegov drenovi šćap, nego vlastite, netačne noge, — eno i on: ide posred kavi, izmegju svijeta, ali se Čiči vidi, kao da mu lice nije onako smrknuto, kao dosad, niti on kreca, nego igra, igra... Sve veselo, sve pomamno: do Čiče je odnekuda dolazila vika, živahan žamor, razgovor; šta se je govorilo, on ništa nije mogao

razumjeti, samo su mu u ušima zvonile riječi njegove presude, kojom je dokrajčio spor izmegju Škarića i Sovića:

— Ni tebi grane, ni njemu opanka! — pa mu se činilo da se stare, mahovinom obrasle kruške skupa sa švrakinim gnijezdom na njega milo smiju, a mladi kalemovi, razasijani diljem »Šehine bašče«, i staro, hrapavo hrastovo kolje iz plota, što je bašču okruživalo, i pocrnjeli grabovi panjevi iz nedaleke krčevine, — sve da se to ispinje, vratove pruža, da vidi njega, Čiču, i sve mu veselo klikće:

— Tako, vidiš, presijeci: bobu bob, popu pop! Pa mirna Bosna!

Okinjača sa rakijom već se davno ispraznila bila, pa govor i opet zamuko, a pred Čičom već dugo ležao fildžan rakije, do polovice napunjen, da: ili iskapi ili još jednu okinjaču vikne. Čudnim je slučajem pošljednji fildžan uvijek redom Čiči dolazio. Nu Čiča je zagubljeno gledao nekud u daljinu, tamo preko Šehine bašče, Radićeve »Ovčije livade«, što no se je sva preljivala u šarenilu zlatnoga zvizdana, bijele kamilice i modre medovače, preko crnih, okljaštenih panjeva u nedalekoj krčevini, preko izokolnih brežuljaka, obraštenih tamno-zelenom bukovinom, preko krda bijelih ovaca, što no su mirno pasle na jednoj zelenoj lazini usred šume, — zagubljeno gledao i gledao, lice mu gorilo, prsa buktila, oči se caklile: sve njegovo biće plivalo u nekom dosad neokušanom veselju i zadovoljstvu, — a fildžan pred njim stajao i stajao, dok napokon nije knez namignuo Gaši, a Gašo ležeći na uznak na zemlji, pružio svoju suhu ruku, te dohvatio

praznu bocu, i kucajući njome o meko tlo iskesio zube na smijeh i govorio prema Čiči:

— Eh! a šta ćemo za ovo? — a Čiča se samo mahnuo rukom u njedra, ali sada puno hitrije i odlučnije, nego prvi i drugi put, i dohvativ iz Gašinih ruku praznu bocu, držao ju prema Pecaniću i vikao:

— Amo, ovim ljudima još jednu!

I četvrtu i petu i šestu i sedmu okinjaču viknuo je Čiča te večeri. Svijet se je od kavi već razišo bio, stare kruške bacale su duge sjene, bukova šuma po izokolnim brežuljcima postala je puno tamnija, stari gazda Martin sjedio dugo nedaleko Čiče, gledajući uporno u njega, ne bi li mu uhvatio pogled, da mu namigne. Nu Čiča je neprestano gledao ukočenim pogledom preko društva. Martin već više nije mogao gledati ni čekati, nego je ustao i prošavši pokraj Čiče, kucnuo ga svojim čibukom po desnom ramenu, — ali Čiča nije svega toga opazio ništa. Njemu su sada pred očima igrale sjene starih krušaka, a u ušima bez prestanka zvonile riječi:

— Ni tebi grane, ni njemu opanka! . . . Dobro si presudio! . . . Mi prvi ljudi primamo te u svoje kolo!

Kasno je te večeri došao Čiča kući. Jedva je putem mogao poznati okolicu: Hadži-Fehimova bara ko da se je okrenula strmo, a pojata Peje Jozića činila mu se sada bliže potočića. Pa ni isto ognjište u Martinovoj kući kao da nije bilo na svomu starom mjestu.

VI.

Sutradan sunce bilo već visoko odskočilo, kad se je Čiča probudio. Oči su mu bile pune trnja i badava ih je Čiča tro svojim žuljavim dlanovima: u njima je bolo i bolo! Glava mu bila nekako čudno teška, ko da mu je olovom nalivena, a po cijelom tijelu osjećao je umornost, osobito po rebrima, ko da se je cijele noći s nekim hrvao. A i jest se hrvao: jer cijelu noć su mu ispred očiju igrale stare kruške od kavi kod crkve i crni grabovi od bliže krčevine, a izmegju njih se nekud verali Marko Pecanić, sa zavezanim rukavom od gunjca i kavedžija sa ibricima i fildžanima, a u ušima mu brujio žamor svijeta, što je kod kavi sjedio, ali ga Čiča nije vidio: napinjo se, da otvori oči i pogleda; nu ko da mu ih je netko smolom zalijepio, nije ih mogao otvoriti! Samo je čuo žamor, silan žamor svijeta, baš kao sinoć, u nedjelju večer kod kavi, kao žamor žuborećeg potoka, što ga čuješ prije, nego ga vidiš, ili kao žamor vjetra, što no te sa svih strana opuhuje, i ti ga čuješ, ali ga ne vidiš. Tako je te noći bilo u Čičinoj glavi, i Čiča se je napinjao da ustane, pa htio da pruži ruku, da se na nju osloni, pak ustane sa zemlje, na kojoj kano da bijaše prikovan, — ali i ruke su mu bile prikovane: on se je napinjao, činilo mu se je, slijepe će mu oči iskočiti iz slijepočica, toliko se je mučio — ali se dignuti nije mogo, pače ni ruke maknuti...

A kad je sunce visoko odskočilo, pa Čiči mušice zazvrndale ispod nosa i zavlačeći mu se u znojnu kosu, škakljile ga po glavi, onda se

je napokon i Čiča probudio, te brzo skočio sa slame.

Sad je bilo Čiči sve jasno: jedva se je malo vodom po očima rashladio, udarila mu je u lice silna rumen, tako ga je bilo stid. Dosad bi Čiča ranom zorom ustao, jedva da bi ga stari Martin u tomu prestigo, pak došav u kuću, sjeo kraj ognjišta, zijevao, Boga zazivao i nad otvorenim ustima kod zijevanja križeve pravio, noge pružao i savijao, rukama se za koljena držao i tako sjedio i slušao, kako Martin žene ruži, i kad bi se tako do sita nasjedio, onda bi ustao, pak se protegnuo, još jednom silno zijevnuo, i ispo iz kuće napolje krmcima. Čiča se je bio na to protezanje tako naučio, da mu se činilo, e se s njime i stara brvna Martinove kuće protežu, pa i same debelom čagjom gori na tavanu pokrivene pante.

Nu jutros je sve to izostalo: Čiča se je samo na vodi umio i pri tomu Gospu pozdravio, pak odmah s vrata kućnih dohvatio svoju sjekiru, kojoj se je mjesto znalo za vratima, i ne smijući nikud pogledati, otišao k toru i ispustio krmke.

Već je s krmcima i u polje sašao, a još mu se melo po glavi, još nije bio pravo došao do sebe. Prolazeći kroz selo, niti je opazio kuću Mare Podovke, niti Maru, koja je na vratima stajala i htjela nešto reći, nu kad je opazila Čiču, kako je podbuo, kako su mu oči zakrvavljene, kako je još mokar po kosi iznad čela i slijepih očiju od skoroga umivanja — Mara nije smjela ništa progovoriti. Tako je i Marina Janja to jutro samo onako slijepo gledala Čiču iza jedne kruške...

Sunce je već visoko na nebu stajalo, i pripeklo bilo, djeca su se po vodi već počela bila kupati, kad se je napokon Čiča potpuno sabrao bio i sjetio, šta je sve sinoć bilo, — i srce mu se steglo, ko da si ga u kliješta uhvatio, kad je sve dobro promislio.

Sad je Čiči prvo bilo, da prebroji novce. Hitro se je mašio rukom u njedra, te izvuko pare, zamotane u jednu staru krpu, što mu je dala jedna Martinova nevjesta odmah onu večer, kad je Čiča pare iz suda donio, nek ih ima u što zamotati. Čiči su ruke drhtale, kad je izvadio pare, a pred očima mu se tamnilo: sjećao se, da je pio i trošio, ali koliko je potrošio — toga više nije znao, pak se je bojao, da nije potrošio previše para. Zato se nije mogao odlučiti, da razveže i prebroji... Već je i drugu cigaru duhana savijao, a pare su još uvijek zavezane ležale pred njim: Čiči bi zadrhtala ruka, a oko srca mu se još jače steglo, kadgod bi pošo, da razveže i prebroji.

Nu, napokon: valjalo se odlučiti. Čiča se dakle prekriži, te razveže krpu i počne brojiti pare. Pod prstima mu se činilo, da to nijesu više one iste pare, masne, sive i debele: ko da su sad puno tanje i mršavije... I brojio Čiča, brojio, a ruke mu drhtale, srce mu se stezalo —: Koliko li je potrošio?

Čiča brojio, sve banku po banku oprezno uzimajući prstima sa kamare, i pušući u nju dugo sa strane, da se ne bi po čemu dvije kakogod slijepile bile, pa zašto, da sâm sebi bez potrebe nož u srce zabada? I brojio Čiča i puhao, i oprezno banku na banku slagao, te

dobrojio: 195 banki! Petice nema! — kao da je netko drugi Čiči iza legja sa zlobnim smijehom u uši šanuo, a u Čiči srce zaridalo, tiho i nečujno, ali za to dublje i bolnije... Ni sam Čiča nije čuo rika, ali ga je zabolilo u dnu srca, to je dobro i jasno osjećao i od boli se savijao!

— Petice nema! — i opet se Čiči pričinilo, kano da mu netko iza legja govori sa zlobnim smijehom, pa držeći Čiču za ramena, krije mu se iza legja. Badava je Čiča glavu savijao, pak provirivao ispod pazuha, da li se nije ko prišuljao, te ga motrio: opaziti nije mogo ništa, samo je onaj glas neprestano ponavljao:

— Petice nema! — a Čiči se činilo, da ga sada ponavljaju i djeca, kupajući se u rijeci sa vrevom i drekom, i crne vrane i šarene švrake, cucajući se na hrastovu granju i vičući svojim reskim glasom: Kvaa! Kvaa! — i mali praščići, sa svojim sitnim i gustim: rok! rok! i stara krmača »peljuga«, iskopavajući se s teškom mukom ispod svojih 10—12 praščića, te skrećući se na drugu stranu, — kano da i ona svojim dubokim i muklim: rok! rok! te riječi opetuje i okrećući se Čiči govori: Stani, da te bolje vidim, budalo: petice nema!...

— Petice nema! — i opet Čiči zagrmilo u ušima —: petice nema, a niti novih opanaka na nogama, niti novoga šala na glavi, a petice nema... — I sad se istom stislo Čiči oko srca, a na pamet mu došlo, kako ga je ono Martin u nedjelju večer kucao čibukom, štapom li, već se više nije mogo točno sjetiti, po ramenu, pak od stida oborio oči k zemlji, jer mu se je pričinjalo, ko da i sad gleda Martina, kako stoji nad

njim, a lice mu ujedno i strogo i tužno — žali Čiče! — pa ga kucka čibukom po ramenu, ali sada njegovo strogo lice ne govori više —: Ustani, bježi! — nego ga samo žalovito gleda i pita: Gdje su ti, Čiča, pare? Kamo petica? A niti novih opanaka na nogama, niti novog šala na glavi...

I sva se okolica zavrtjela oko Čiče, skupa sa vranama i švrakama na hrastovu granju i sa djecom, što no su se uz neopisivu viku i buku kupala u rijeci, i s malim praščićima, što no su pritisli bili o tle staru Čičinu »peljugu«, pak ju nemilo drpali — sve se je to oko Čiče vrtjelo i sve mu se smijalo i rugalo: — Gdje su ti pare? Gdje ti je petica? Oh! Čiča, Čiča? zar se tako para čuva?

Još je jednom Čiča pare prebrojio, sve banku po banku, pa je svaku megju prstima desne i lijeve ruke tro, i u svaku puhao, najprije s jednu, pak onda i s drugu stranu, — nu sve badava: petice nema! — Samo se tri kukavna seksera savrla u jednom kutu krpice: — kusur iz petice!

Pa i nehotice, kano da mu je drugi netko ruku ponio, stiskao Čiča šaku i gruvao se njome u svoja dlakava prsa!

Pred njim iskrsnuo i Mato Sović: osovio se na svoje duge, tanke noge, izvalio zelene oči, otvorio široko svoja tanka, oštra usta i mašući štapom iznad Čičine glave, govorio prijetećim glasom:

— Ni njemu opanka, ni meni grane... Eto sad ni tebi petice! Neka vidiš, šta košta vući hatur Škariću!...

— Uh! Uh! mogo sam se i obuti i odjeti! — govorio Čiča sam sa sobom, teško odhukujući —: A šta će istom reći žene, kad čuju, da sam u jednu večer popio peticu? — I Čiča je već u duhu motrio, kako se je Jela, najstarija Martinova nevjesta, čuvši za taj silni Čičin trošak, ispela, kolika je duga i široka, i saviv ruke nad glavom, zalamala njima i zakukala:

— Uh! jadna ti sam Jele: to su dvije trube platna.

Sve se srce Čičino napunilo žalosti i gorčine, a dušu mu zaokupilo neizmjerno kajanje...

Na, — da bi to bilo sve: peticu potrošio, pa je sada nema, pa svršen posao! Ali ko će sada selom prolaziti od poruge i od prigovora!

I doista: još istu večer, goneći kući krmke, srete Čiča, srećom upravo na kraj sela, Matana Sovića. Čiča je mirno krmke gonio i mislio mirno proći pokraj Matana: ko da nije ništa ni bilo. Pa napokon: šta je bilo? Ta nijesu jedan drugomu oca ni matere psovali...

Nu kad je Čiča bio upravo pored Matana, najednom digne Matan glavu, pogleda oštro Čiču i držeći povisoko štap od zemlje, kolik do koljena, zapitat će Čiču:

— Eh! kadija, ili poglaviti gospodine sudija, jesi li povuko hatur Škariću, da ti dade kćer za ženu? Jesi! Pa i neka si: nema moje grane, nema ni tvoje petice, dragi moj kadija! — završio Sović, stavši na putu i oborivši glavu prema zemlji, da sa što više važnosti i sabranosti izgovori posljednje riječi.

VII.

Kad se selom pronijelo, kako je Čiča presjeko raspru izmegju Škarića i Sovića radi grane i opanka, onda su rogjaci Škarićevi govorili:

— Vidiš ti, kako je Čiča pametan momak! Pa i pravo je tako; jer kako će Sović ići s kolcem na dijete? Bože sačuvaj, moglo je dijete još i nogu slomiti, a džaba ti opanak! Pa šta bi Sović onda? Vidi mi čovjeka, gdje se našo čovjek u jednoj trešnjevoj grani! A Škarić je opanak morao pošteno platiti...

Nu drugi je svijet govorio:

— Jesam li ti rekao, da se Čiča hoće da ženi? Zar je Sović kriv, što je Škarićevo dijete izgubilo opanak? Da bude čvršće opute zavezao oko nogu... Pa je li ga Sović zvao, da se popne na njegovu trešnju? Nego je to po haturu presugjeno, dragi moj: Čiča bi bio mušterija Škarićevoj kćeri Stani, eto... Zato je potrošio peticu rakije, da ljudima zalije usta i zaslijepi oči, pa da mu potvrde besjedu! Šta ti misliš, zar Čiča potrošiti? Zar nijesi vidio, da je na košulji na prsima prišio švapske kopčice, otkad nosa pare u njedrima? Kad si ga prije čuo ili vidio, da je crnu kavu sam sebi viknuo? Ali mu sinoć nije bilo žao... ti znaš, šta je ženidba.

Brzo se je selom pronio glas, da će se Čiča ženiti, pa su neke žene govorile:

— Ah! pogrde bezobrazne, kako ga već nije stid od svijeta, bud se Boga ne boji. Još mu se pare u njedrima ni zgrijale nijesu... Šta mu je, šta se je pomamio? Zar on misli, da će i kad

se oženi, na stožinama božićnu pečenicu peći, kao što se kod Martina naučio? Nek se ženi; bit će mu za pečenice dosta ražnjić kolik prst debeo...

— Pa kako ga nije strah od Boga — govorile opet druge —: onolike pare potrošiti na rakiju, pa opojiti ljude, samo da obrani Škarića. To je biva očito, na očigled svega svijeta... a još ni prosaca, ni prstena... Nema ništa od današnjeg svijeta, stid se izgubio! Kad to budu raditi stari momci, ja šta će mlagjarija?

— Vidi ti svetoga Čiče — govorila stara Kata Bešićka, teta Janje Podovkine —: kad se kolo igra, on se na plot penje, pa se i nevješt čini... Ma nemoj ti meni kazivati šutljivca: iz one hinje po tri vire!...

— Pa evo, neka se ženi, ali mi je muka, što sramoti selo, u komu je odrasto! Ko da u našemu selu nema djevojaka... Ama ja sam uvijek govorila svojoj sestri Mari: Ja ne dam, da mi Janja igje za Čiču; on ništa ne govori, ja ne znam, ni šta misli. Eto joj sada! —

U selu se već nekoliko dana o drugomu ni govorilo nije, nego o Čičinoj ženidbi, pa se našlo i takovih žena, premda malo, koje su Čiču branile, te govorile:

— Pa što se ne bi ženio? Slušaj ti, šta govori Kata Bešićka: ona bi najvolila, kad bi Čiča sve svoje pare iz njedara njoj u njedra sasuo! I njezinoj sestrični Janji! A momak se eto pošteno ženi, ne pravi besposlica, ne traži ljepoticâ, samo neka ga ima ko oprati i zakrpati i nek mu se na ognjištu vatra ne trne. A gušu

ima Škarićeva Stana, ko i Podovkina Janja, pa kakav je onda Čiči prigovor? —

Pa ni isti stariji ljudi nisu na Čiču dali. Oni su otvoreno govorili:

— Nek se ženi, sirota je ono! A svaka ptica svoje gnijezdo savija — osim jedne kukavice...

Samo stariji ljudi nijesu jedno mogli mirno progutati: da i opet Škarića nitko nije mogo prestići... pa su govorili:

— Škarić se čini budala, pa ne dangubi ni po kneževiji, ni po sjednicama, a izvara pola svijeta! Od njega nikomu ništa dopasti ne može: ako orasi u šumi, ako gljive, ako žir, ako gdje kakva trgovina, sve Škarić ujagmi! Pa eto i parali zeta! A sve to čini ona njegova crna Lucija: ona meljuć kavu zna, gdjegod ima krmak na prodaju, pa: ajde Pejo! — a Pejo ne smije odgovoriti. Pa neka se Čiča ženi, i ja sam se oženio, ali samo da nije Škarićevu. Ko je ikad Škarića vidio, da je s ljudima poluoku popio? —

Tako se selo prepiralo radi Čiče i njegove ženidbe, a Čiču je bilo sram selom proći, jer su ti govori doprli i njemu do ušiju, pa je sada svaki put istom sa mrkim mrakom krmke kući gonio. Nu što je on više gledao, kako bi se uklonio zlovoljnim pogledima seoskih žena, to su, činilo mu se, njegovi krmci u večer kroz selo više i jače roktali, pak su se sad na ovoj, sad na onoj kući vrata kućna otvorila, a onda malo zatim opet zalupila, a ta je srdita lupa Čiči jasno govorila: — Stari panju, što si se poletio ženiti? Pa zar u našemu selu nema djevojaka? I da si koga izabro, nego gušavu Škarićevu Stanu... — Tako se je Čiči činilo, da čuje žene

govoriti. Kadgod bi do njegovih ušiju dopro tresak silom zatvorenih vrata, a kad bi prolazio pokraj kuće Mare Podovke, na čijim je vratima bila jedna škulja od ispale kvrge, kolik oko, — Čiči se je uvijek činilo, ko da vidi Marino veliko, mesnato, zeleno oko, kako u njega viri kroz onu škulju, pa govori: vrati mi moje jabuke... I krastavice... — Jer sad stara Mara nije više pred Čiču izlazila, niti ga je više žalila; dapače, kad bi Čiča protjerao krmke na pašu, ona bi se izderala u kući, da ju je Čiča mogao lako čuti:

— Ustaj, dijete, ja ti kažem, krmke mi goni! Zar ti hoćeš, da moji skapavaju od glada svako jutro, ko Martinovi pod Čičinom upravom? —

Sve se selo nekud na Čiču izuzelo bilo, i što se je Čiča više uklanjao i više šuteći trpio, to se selo gore na njega izuzimalo. Dosad, ako bi koje Čičino prase provalilo ogradu, težak bi Čiču dovikao:

— O Čiča! O Čiča! eno praseta u žitu, — a Čiča bi ga istjerao, pa nikomu ništa. Nu sada, otkako je čovjeka iz svoga sela, Matana Sovića, oborio, da napravi hatur Škariću, čovjeku iz trećega sela, sada, ako bi prase Čičino samo njušku promolilo kroz tugju ogradu, već je nastala psovka, prijetnja, čula se je pucnjava plota, od koga je težak trgao šprulju, vičući, što ga je grlo nosilo:

— Zar se tako krmci čuvaju, je li? A ti za svoje pare kupuješ djevojku iz trećega sela.

Pa i isti se Martin na njega izuzeo. Sada Čiči nije bilo više ogoraka, a kad je Martin neki dan momcima dijelio duhan, svima je u krilo

bacio po paklić, a Čiču je preskočio... pa si mogao slobodno popušiti cigaru duhana, dok se Martin nešto smislio, pa i Čiči dobacio u krilo jedan paklić.

Sva ta protimba Čiči je bila teška. On sam nije znao, zašto je u onom sporu onako prisudio. Ali mu je nešto došlo u pamet, da tako presiječe, bit će najbolje!... I najprije će se svršiti kavga! A djevojke mu nijesu bile na pameti! Dapače, Čiča bi se smio zakleti, da on Stane Škarićeve ni ne poznaje! A onako je prisudio, jer mu se je nekako zgodno i zamamno činilo!... Zato je Čiči bilo teško, kako to svijet njega potvara.

Nu kolikogod je Čiči bilo teško, što ga tako potvoriše, pa o ženidbi već nije imao volje ni misliti, ipak nije mogao u sebi zatomiti velike želje, da vidi tu djevojku, zarad koje mu je toliki prigovor.

Dugo se je Čiča sam sa sobom borio i omišljao, bi li otišao u Škarićevu kuću na prelo, i kako bi to najzgodnije udesio. Nikad još nije bio na prelu, pa nije znao, ni šta se na prelu govori: mora li se sa starijima razgovarati, a cure samo gledati, ili treba baš i sa curama koju pregovoriti... Kad bi bilo sa starijima razgovarati, a cure samo gledati, nekako bi se usudio; ali ako treba sa curama, — onda bi teško bilo: jer o čemu se s njima razgovara, to Čiča nikako nije znao. Slušao je više puta, kako momci i djevojke razgovaraju: nešto šapću, pa se smiju, smiju, Čiči se činilo, suze će im na oči udariti, ali o čemu govore, toga niti je kada čuo, nit se dosad o tomu propitkivao... Zato je Čiča

tešku borbu borio u svojoj duši i sve mislio, šta bi i kako bi, a što su mu više žene po selu prkosile, kad bi krmke protjerao:

— Vidi ga, kako ih sada goni: ko ni sebi ni svomu! —

— Tako je, kad se momak nakani ženiti! — što su mu više prkosile, to je u Čiči više rasla želja, da već jednom vidi djevojku, tim više, što su mu žene već počele srdite bivati, pa govorile:

— Ma šta je razvuko, što krije, ko zmija noge! Nismo mi ćorave kod zdravih očiju! Što već jednom ne rekne: hoću! — pa gotovo.

— Nek se Čiča samo smišlja, neka: mogo bi i požaliti. Ko prija djevojki, djevojka njegova!

Nu Čiča se je sve jednako smišljao. Evo: ako je u redu, da se ponese materi jabuka, kad se na prelo pogje, Čiča bi i to pregorio: na rakiju je otišla petica, — neka ode i na jabuku petokruna, ali šta će sa curom razgovarati? Doduše, kad je Čiča pomislio na petokrunu za jabuku, da ima čime otvoriti vrata, svežanj sa parama u njegovim njedrima još se bolje stego, — ali Čiča bi i to pregorio, samo neka nije sramote. A sramote se je bojao, da ne rekne pred curom štogod, što ne igje: cura bi prasnula u smijeh, a Čiča bi propo u zemlju!...

Žene su pako posvuda govorile:

— Biva on svemu selu prkosi! Ah, vidi ti one hinje! Što ne bi upitao: Šta mislite i šta mi svjetujete, kako bi bilo za ovu ili onu curu... Nego sve po svojoj glavi. Fiškal je ono, draga, ama će se, ako Bog da, prevariti, jer: »ko pita,

s puta ne zalazi«, pa će učiti, kako treba pitati starijega.

I na svakom koraku prkosile su žene Čiči: kad bi krmke protjerao, gledale bi s vrata, ali se ne bi okrenule k njemu nego bi ga gledale samo preko ramena, a Čiči se je činilo, da su im oči ljute. Ako bi pako Čiča sreo koju ženu, kako nosi haljine na srgu, idući na potok, ili vraćajući se sa potoka, pak joj nazvao:

— Hvaljen Isus, prijo! — ona bi doduše odvratila pozdrav:

— Uvijek bio hvaljen! — nu glas joj je bio za čudo ukočen i zvonio prikoro, da se Čiči već nije mililo ni Boga nazivati.

Zaludu je Čiča sada krmke gonio sve dalje i dalje od sela, sve bliže i bliže Škarićevoj kući; zaludu ih već evo nedjelju dana svaki dan kupao u Usori, jer je Škarićeva kuća bila na protivnu stranu preko Usore, pa je morao Usoru gaziti: djevojke nije vidio! Možda ju je i vidio, jer je sretao mlade ženskadije, kako prolazi iz sela i u selo; ali nije mogao znati, koje je Škarićeva Stana, a ni pitati nije mogo, jer — Bože sačuvaj! — da bi se onda u selu doznalo, žene bi ga kamenovale! Jer nije u redu, da se za tugje djevojke po polju raspituje: ako šta misli, neka ide k njezinoj materi...

Čiča je bio u sto neprilika. — Sad je krmke gonio megju odraslije čobane, ne bi li doznao, šta se to na prelu mora razgovarati, nu nije mogao puno doznati. Čobančad su razgovarala o svemu i svačemu, ali o prelu nikada, osim ako nije bilo o prelu onda, kad su šapćuć govorila, ali to onda Čiča nije mogao razumjeti. Ali nešto bi ipak uhvatio...

Jedne večeri gonio je Čiča krmke kući, a bio ih je taj dan dotjerao skoro do u Škarićevo selo, pak se već pokasno vraćao kući. Nije mu se dalo kući krenuti, jer su negdje žetelice cijeli dan pripijevale, a Čiča se naslonio na plot, pa slušao i slušao, već se i mrak uhvatio bio. I upravo kad je bio blizu potoka, dogje mu u susret žensko čeljade: na glavi nije imala široke marame, nego samo jednu usku i dugu maramicu, koja joj je visila niz vrat, pak je Čiča odmah poznao, da to mora biti djevojka. A ni pregače nije imala.

— Bože moj, je li to ona? — mislio u sebi Čiča, i kad je bila upravo spored njega, strašivo digao Čiča oči i pogledao u djevojku. U Čiče su bile inače lijepe, modre oči; ali ovaj put, od nekakva straha, smetenosti i zabune tako mu se izvrtiše, da je djevojka mogla opaziti na mjestu, gdje stoje oči, samo nekakve čudne bijele kolutove, pak se tiho nasmijala, ali ne tako tiho, da Čiča ne bi mogao čuti. Čiča je čuo taj čudnovati smijeh, pak se brže bolje prignuo te dohvatio jedan klipić i hitio se za krmcima, nu i djevojka je već bila prošla, te jedno drugomu nijesu ni Boga nazvali...

Te se večeri u Čiči srce nekako čudno širilo:

— Zna me — govorio on sam u sebi —: jer zašto bi se inače smijala? Nego čula, šta svjetina govori... — I u Čiči sazrela odluka, da ode do Škarićevih.

VIII.

Jedne dakle večeri dotjerao Čiča krmke neobično rano, pak ih zatvorio, a onda otišao do Luke Pejića, te ga zamolio, da ga ošiša, i Luka ga ošišao oštrim velikim škarama, što se ovce šišaju. Škare su srećom bile oštre, jer se Luka spremao skorih dana šišati ovce, pak je lijepo ošišao Čiču. Doduše, po glavi su ostali pragovi, kud su škare prolazile, ali to mora biti. I sada je Čičina glava izgledala sasvim drugačija: obla i malena, samo mu je čelo bilo sada šire i otvorenije, a na zatioku vidile se dvije udubine, kolik orah. Čiča se već dugo nije bio ošišao, pa ga je sada kapa do ušiju poklopila, nu on je zato šal malo više podigo, pak je kapa ispod šala za dva prsta virila, i na njoj se svjetlila debela naslaga znoja, kao da si ju u vosak umočio; nu to nije moglo biti sramota, jer svak znade, da se glava znoji. Samo se je Čiča, kad se pogledao na ogledalo, što mu ga je Luka držao prēd očima, sam sebi činio nekud sitniji.

Kad se Čiča kasnije obuvao, i opet mu padoše na pamet riječi —: »Ni petice, ni novih opanaka!« — pak je Čiča čudno glavom zavrtio i sam sebe korio:

— A mogao sam kupiti duple visočke, sa potkovom na petama, ko u trgovaca, što krmke kupuju!

Nu ipak se je pomogo, jer je bilo ljeto, pa nije trebalo obojaka puno, te je Čiča opanak na dva mjesta, gdje je bio raspuko, žicom pritego, i sve je dobro bilo.

I gunj mu je na laktovima bio prodrt, pak se Čiča već odavna spremao, da ga zakrpi. Bio je našo i zakrpu i crnoga konca, a iglu je već svakako imao zadjevenu za jedan rog u štali, — nu nije dospio zakrpit: nekad budi umoran, nekad se oblijeni, tako je ostalo nezakrpljeno. Ali i tu je ljeto pomoglo: ne treba gunja ni oblačiti, samo ga prebaciti preko ramena, pak se poderani rukav ni opaziti ne će. A opet mu na prelu ne će moći kazati, da ni gunja nema: on će svoj gunj poda se saviti, pa na njega sjesti, ko i svaki momak!

Te je večeri Čiča za čudo malo jeo i sve nekud na vrata pogledao, te jedva dočekao, da se stari Martin iza večere prekrsti i Bogu zahvali, pak se odmah digo i otišo.

— Šta bi našemu Čiči? — govorio Martin —: slabo večera, pa eto odmah ode legnuti.

— Aha! Kako legnuti, bolan ne bio, starče! Zar nijesi vidio, da se Čiča ošišao! Moj dragi, ti sebi traži svinjara, Čiča se je uspalio! Neda para mirovati . . .

Nu Čiča je već bio daleko od sela zamako, kad se to u Martinovoj kući govorilo. Kad je kroz selo išo, brzo je išo, i sve se obazirao, ne će li ga koja žena opaziti. Na njegovu sreću, svagdje su još za večerom bili, te nijesu Čiče opazili, a Čiča baš hotimice nije htio ići preko bašča, jer kad bi ga tuda opazili, onda bi istom znali, kuda je pošo. A ovako — : putem je proći svačije!

Samo kad je došo do kuće Mare Podovke, stajala je Mare na pragu, uprav kao da je čekala Čiču, i Čiča je već iz daleka opazio njezine

strašne oči, koje su bile vrlo pomućene, te su sipale strijele na sve strane...

— Vidiš ga sada, a činio se svetac — čulo se pridušeno iza Čičinih legja, a Čiča je potrko niz strmi put, kano da se bojao, da ga ne bi Mara za rukav prihvatila i ustavila:

— Stani! A zar ti nemaš bliže djevojke?

Kad se Čiča polja dokopao, išao je slobodnije, te se ispravio. Žica, kojom je utego bio opanak, dobro je držala, a i šal je s kapom na glavi dobro stajao. Put je bio suh, nigdje blata, moglo se je slobodno koračiti. Mrak se bio uhvatio, ali ga je razbijala blaga mjesečina, pa su divlje kruške i jabuke, ovuda-onuda rasijane poljem, bacale duge sjene. Kad je Čiča nanišo pokraj Paićkića torova, dočekao ga je silan lavež pasa, a iz kolibice, kraj koje je tinjala vatra, makar je ljeto bilo, oglasio se čobanin sa dubokim:

— Ehe! — nu kad su psi do Čiče dotrčali, Čiča im se lijepo javio:

— Garov! eh! — a pseto je poznalo glas Čičin, i mašući repom vratilo se kolibi. Po polju su pasli konji, njihov hrzaj razlijegnuo bi se od vremena do vremena poljem, a oni su na blijedoj mjesečini, u toj noćnoj tišini, izgledali u polju kao prikaze. Nu Čiča je za sve to znao. Do malo će Čiča doći do Usore, pak mu se je valjalo izuti da pregje rijeku, koja je od skore kiše bila još mutna, te šumila, a njezin se šum u noćnoj tišini pričinjao kao prijetnja iz podzemnoga svijeta. Svaki je dan Čiča sa krmcima bivao kod Usore; nu od dječje vike, od rike goveda, od roktanja svojih svinja, nije dosad

skoro ni čuo, da Usora šumi i buči: istom sada, u noćnoj tišini, čuo je pravo njezin prijeteći, mukli šum, te se nije mogo oteti nekoj tjeskobi. A još mu je više brige zadavalo izuvanje: ako žica na opanku pukne, ili kožu provali, šta će onda... Ali, srećom, sretno je prošo: opanke je oprezno i polagano izuo, zagrno nogavice doklegod je čovjek razrezan, te zagazio u vodu. Čiča nije bio vičan vodu po noći gaziti, pa kad ga je voda zahvatila do u stegna, a njezin ga buk i šum svega oglušio, podišli su Čiču čudni srši. On je dosad Usoru poznavao kano mila prijatelja, koji mu nikakva zla ne misli, baš ko svoju »peljugu«, najbolju i najmiliju krmaču. Nu sada mu se činilo, da ne gazi po toj miloj Usori, nego da gazi po nekakvoj opakoj nemani, koja je razvalila čeljusti, da ga proždre, — tako je njezin strašni šum napunjao čitavu okolicu u noćnoj tišini, a Čiči su se i nehotice makla usta i počela moliti »Spasi kraljice«, u noge mu pako došla dvostruka snaga, te je snažnim koracima sjeko mutne valove i skoro došo na pličinu kraju rijeke, pa mu se ona i opet pričinila ona mila prijateljica, po čijim obalama već tolike godine on krmke čuva.

Sad je Čiča sjeo, pak se obuvao, kad mu najednom iza legja zamnije snažno pjevanje. Čiča se obazre: na blijedoj mjesečini raspoznavao je dvije muške glave, a kroz snažne muške glasove probijao se sitan zvuk tamburice. Već su bili blizu njega, te se Čiča pokrije gunjem i natisne šal nad oči, a dva momka brzo se izuju i držeći se za ruke zagaze u vodu. Jedan je u jednoj ruci nešto visoko u zraku držao, Čiči se

pričinilo, ko velika drvena kašika, kojom on krmcima melo grabi. Bila je to tamburica. Još kad su bili u po rijeke, te ih voda zahvaćala dokle su razrezani, nije prestao njihov cilik i smijeh, i doskora su iščeznuli u tami.

A Čiča je još jednom popipao oba svoja opanka i šal na glavi, te prebacio gunj preko ramena i krenuo u Škarića selo, koje već nije bilo daleko.

I za čudo: sad je skoro posve nestalo bilo one Čičine stidljivosti i plahosti. On je već smislio, šta će raditi i šta će govoriti: kako će otvoriti vrata, nazvati Boga, pak dohvatiti najbližu nisku stolicu i spustiti se ukraj ognjišta. Ako ih zateče za večerom, on će sjesti ukraj vatre što podalje od sofre i zapalit cigaru duhana. Oni će ga zvati, da dogje večerati, nu on će zahvaliti:

— Hvala —; — tu je Čiči riječ u grlu zapela. Nije znao, kako bi morao po pravu reći: hvala kume, ili rodijače, ili kako... Samo: hvala! — to ne ide, a kumovi nijesu! Kako bi išlo, da se pravo rekne? Ni rogjaci nijesu! Čiča si je dugo razbijao glavu, kako će reći, ali se nije mogao dosjetiti, te je napokon odlučio, da će pred kućom osluškivati, zveče li kašike, i ako budu zvečale, pričekat će pred kućom, dok se digne sofra.

Nije više bio u neprilici ni za razgovor sa curama. Podučio ga Luka Pejić, — što na prelu treba govoriti. Ako ih zateče, da predu, Čiča će se spustiti blizu cura, uhvatiti malo za vreteno, pa ga pomesti, a kad se cura malo ko bajagi naljuti, odskoćit će Čiča na stranu i reći:

— Aha! nije hrkala, nego zvrkala! — a onda će se cure nasmijati. Ako ih pako zateče, da češljaju vunu ili nabijaju lan, onda će reći:

— Mahni, mahni, mladovina, dok je 'vako hladovina!

Ili ako ih zateče, da gule vruće krumpire, stisnut će curi vrući krumpir u šaki, a kad ona vrisne, reći će Čiča:

— Ha! srce od krumpira.

Ni sam Čiča nije znao, otkud njemu sada taka sloboda i take besjede, niti je znao, kad i gdje ih je čuo, ako nije uz komače u jesen, kad bi se kod Martina sastajalo po čitavo prelo, da komaju kukuruze. Nu otkako je pregazio Usoru, ko da više nije onaj stari Čiča: pošo, pošo! Sad valja gaziti i — govoriti...

Još mu je na pameti bila jedna vrlo lijepa riječ —: Aoh Kato, moje zlato! — a to treba reći, kad cura vodu pije, pa joj momak udari u koblić, da se polije, a ona se na njega iskesi. Nu tu je bila neprilika, što Škarićevoj curi nije bilo ime Kata, nego Stana, pa se Čiča dugo mislio, kako bi izvrnuo, da odgovara, te se napokon odlučio, da ovako rekne:

— Aoh Stano, moja ráno! — I Čiča poskočio od dragosti, što mu je tako slična riječ pala na pamet.

IX.

Kad je Čiča došo blizu Škarićeve kuće, stiskao se je laktovima i šakama oko pasa, kano da se htio osigurati, da li je dobro pripasan, premda pri tome za pravo nije nikakve misli

imao. Čim je prekoračio prilaz na ogradi, kojom je kod Škarićevih ogragjena bila kuća i dvorište, odmah je na njega poletio garov, veliki crni pas Škarićev. Nu Čiča se za čudo nije pripo: otkako je večeras pregazio Usoru, on se nije više bojao ni razgovora sa curama, ni seoskoga pogovaranja, pa eto ni garova. U njega je unišla neka čudna, vratolomna odlučnost, kao kad žiška vatre, što je u hrpi triješća dugo tinjala, najednom plane... Tako se i Čiča promijenio: ništa se sada nije bojao, a licem mu se prosulo neko vedro zadovoljstvo.

— Hvaljen Isus! — reko Čiča za čudo odrešito, kad je otvorio Škarićeva vrata, te stupio u kuću.

U kući je na ognjištu tinjala slaba vatra, ta bilo je ljeto, a večeralo se već odavno, pa je vatra gorila samo radi običaja, jer je neobično sjediti kući, a da se ništa ne dimi, makar i ljeto bilo. Podalje od ognjišta sjedila je Lucija, Pejina žena, i njezine dvije nevjeste, te su vlačile lan; još malo podalje sjedio je Pejo na malenu, nisku stolčiću, nasloniv se legjima o duvar, te drijemao, a gori u jednom kutu kuće sjedile su sirotica Kata i Lucijina Stana, te vrtile megju prstima vretena i prele. S njima su sjedila dva momčića.

Kad je dakle Čiča te večeri stupio u Škarićevu kuću, čeljad su se Škarićeva smeteno zgledala i plašljive poglede bacala na Luciju, jer Lucija nije dopuštala momčadiji, da se u njezinoj kući sakuplja na prelo, osim one dvojice momaka, koji su i večeras gori u jednom kutu kuće sjedili sa Katom i Stanom. Zato su Škarićevi

smeteno i sa strahom pogledali na Luciju, šta će sad ona: hoće li skočiti, pa prihvatiti za ožeg i istjerati momka iz kuće, kako je već tolike istjerala:

— Šta ćete mi ovda, ko vas je zvao! Zar vi gledate na kojoj je curi red, da se udaje... da ničija ne ostane nesretna! — govorila bi Lucija i potjerala momke.

Kad je dakle Čiča stupio u kuću i nazvao Boga, Lucija je najprije ispod oka pogledala preko vatre na ognjištu na došljaka, a iz njezinih očiju sijevale su čudne munje, pa se je mlagja nevjesta i nehotice obzirala za ožegom, jer je svaki čas očekivala, da će Lucija riknuti poput lavice, kako ona već znade:

— Ožeg mi amo! — — Nu, Lucija se najednom bolje ispravila, nadnijela ruku nad oči, a onda joj se lice razvedrilo:

— Ah! jest, tako mi, rogjak... — i Lucija skočila hitro na noge.

Čiča si je preduzeo bio, da će, kad unigje i nazove Boga, odmah slobodno pogledati po društvu i dohvatiti niski stolčič, te se na njega spustiti. Nu sad je Čiča za vratima stajao, objesiv ruke niza se, te buljio nekud u tavan, a od očiju vidili mu se samo bijeli kolutovi. Kata, koja je sjedila u jednom kutu sa Stanom i prela, pogledala je Čiču, te se isto onako nasmijala, kao onaj put, kad ga je srela na seoskom putu.

Pejo, Lucijin muž, sjedeći na svomu niskom stolčiću i nasloniv se legjima i glavom o zid, bio zaspao, a Lucija, tražeći stolac, da ga ponudi Čiči, strjelovito ga udarila šakom u rebra i šapnula mu u uho: Reci: Zdravo, rodijače! — te

odletila dalje. A Pejo se promišljeno dizao sa svoga niskog stolca, te ogledav se po kući, da vidi, ko je došo, pristupio k Čiči i pružio mu ruku:

— Zdravo, rodijače! — reko Pejo, čvrsto stisnuv Čiču ruku svojim suhim prstima. Pejine su oči nesigurno gledale u Čiču, kano da se Pejo izvinjava:

— Oprosti, ali ona hoće da ti tako reknem.

A Čičinim licem razlila se je neka blažena vedrina! On je gledao nekud preko Peje, te držeći se s njim za ruku, htio da odgovori:

— Dobro, Bogu hvala, kako si ti, rodijače! — nu ova mu se posljedna riječ nikako nije dala izgovoriti. Njemu se činilo, da već čuje Matana Sovića, kako je iskesio zube, pa mu se ruga:

— Nije dosta, što si mu za hatur krivo prisudio, nego se još izlagujete, da ste rodbina! — Zato je Čiča Peji pozdrav jedva nekako uzvratio sa samim:

— Zdravo...!

— ...rodijače, reci! uletila mu u riječ Lucija, našavši stolac i stavljajući ga pred Čiču: — rodijače, jer znam, da mi je pokojna tetka uvijek govorila, da mi imamo rodbine doli negdje u Hercegovini. A kad si se ti u Martina najmio, sve bi pokojna tetka običavala reći: sve mi se nešto čini, ono je naša rodbina: kako je samo miran i pošten...

— Može i bit! — reko napokon Čiča, te se glasno nasmijao, jer je mislio, da je to sada tako svakako u redu.

— Krv nije pura! starinska je besjeda. Čovjeka steže ljubav za svojom krvi! Ja sam često gledala, kako dobro služiš staroga Martina, pa bi sama u sebi mislila: Bože moj! čestita li momka! Onakoga više u našoj parokiji ne ima.

Lucijine riječi bile su mehke, oko ustiju igrao joj nemiran smiješak, ali ona dva malena ustna kuta, gdje je bilo sjedište Lucijine zlobe, ostala su mračna, a oči su joj nemirno prelijetale s jednog kraja kuće na drugi.

— To se zna, da smo rodbina — umiješao se tromo Škarić u razgovor —: da njega ne bi, Bog zna, šta bi Sović od mene uradio. Ali krv potegla...

— A jok! — upala hitro Lucija Peji Škariću u riječ, ošinuvši ga strašnom munjom iz očiju —: to ti nemoj reći. Onako je bilo pravo, pa da nijesmo nikad rodbina! A mi jesmo rodbina...

— To se zna! — reko Čiča, pa se i opet nasmijao.

Presenećenje, što je u kući zavladalo, kad je Čiča onako nenadano banuo na prelo, Lucija je vješto potrpala, te naskoro započela razgovor sa svojim nevjestama, kano da Čiče ni nije tu. Samo je djevojkama i momcima namignula, da se i oni bliže ognjištu primaknu, tamo do Čiče, koji je sav blažen na svomu mjestu sjedio, kružeći očima nekud po tavanu.

Djevojke su znale, da s Lucijom nije šale. Zato su odmah na njezin mig ustale, pokupile kudelju i vretena, te se uz glasan smijeh primakle Čiči, a za njima došla i ona dva momka, te sjela spram Čiče na protivnu stranu.

— Mi jesmo rodbina ali se možemo uzi-

mati! pretrgo najednom Čiča šutnju, a djevojke, osobito Kata, prasnule u glasan smijeh, komu se dapače ni sama Lucija nije mogla oteti; jer su djevojke svu kuću za sobom u smijeh potegle, pa se i ista Lucija, sve strašivo pogledajuć na »rodijaka«, da se ne će uvrijediti, sva tresla od smijeha. Smijali su se i momci, smijao se je i Škarić, pače i djeca, koja još nijesu bila zaspala, jer se je cijela kuća smijala. A najviše Kata, a kako je bila najbliže Čiči, nije se Čiča mogo oteti napasti, da je ne uhvati za ruku, pomete joj vreteno i preslicu, a kad se cura na to počela da srdi, Čiča pogleda u tavan, nešto se zamisli i istisne:

— Mahni, mahni, mladovina, dok je 'vaka hladovina! — a kućom se nanovo prospe glasan smijeh. Cure su se naslonile na svoje preslice, pak se sve zacrvenile od smijeha; momci se udarali dlanovima po koljenu, Škarić rastego usta do ušiju, pa samo muklo stenjao, a Lucija sa još većim strahom pogledala na rogjaka, gušeći se u pridušenom smijehu.

— To je Čiča trebalo reći, dok smo mi srpom mahale! — rekne Kata, pogledavši Čiču, nu Čiča kano da nije slušao, šta ona govori: i opet je zadro bio očima u tavan, a lice mu sve sjalo od veselja, što je odmah prve večeri izazvao toliko smijeha. Njemu je srce bilo tako zadovoljno, da mu ni u kraj pameti nije dolazilo, da riječ nije bila na mjestu, i da je bila upravo ta Čičina zabuna povod smijehu, a ne sama riječ, stara, već obrdana lakrdija. U tomu zadovoljstvu Čiča je samo u sebi dalje mislio, ne bi li se još koje doskočice sjetio, kad ustane Stana,

te dohvativ drveni sud za vodu, prinese k ustima, da se napije, a Čiča ustane sasvim ozbiljno, te pogje prema Stani.

— Zar nijesi mogo zaiskati? — korila ga Lucija. No Čiča podigne sud, iz koga je Stana pila, tako, da ju je voda svu oblila po prsima. Stana se izmicala, a Čiča za njom išo, sve jednako joj sud nad ustima držeć, te pri tomu govorio:

— Nije hrkala, nego zvrkala! — Prizor, što je sada nastao, ne da se opisati: Škarić se je prihvatio obim rukama za trbuh, jedan mu se brk nadigao, a jedan spustio, njegovi veliki, bijeli zubi svi su se pokazali, a od njega se čulo samo nekako muklo stenjanje. Momci poskakali sa svojih stolica, te se od smijeha vrtili u krugu; Kata pustila i preslicu i vreteno na tle, a Luciji od silnoga smijeha pala marama s glave. Samo je Čiča ostao gospodar nad samim sobom; on se je samo blago smiješio, a njegove oči kružile su po tavanu, kano da nešto traže.

— Čiča, nesrećo, ti smiješa i kosce i svatove večeras na prelu! — govorila teškom mukom od smijeha Lucija, nu odmah i opazila svoju pogrješku i brzo rekla —: rodijače . . .

A Stana se napokon izmakla, te hitila svu vodu iz suda na Čiču. Niz Čiču potekli potoci: po šalu, po njedrima, po košulji, svuda se voda cijedila, a smijeh se kućom iznova razlijegnuo. Nu Čiča se nije dao smesti; obim rukama otresajuć vodu sa sebe, Čiča i opet zadro očima u tavan, a u kući nastala šutnja —: što će sada Čiča sa tavana skinuti?

— Nemoj, Kato, moje zlato! — reko napo-

kon Čiča, pak se onda obratio prema Kati, koja je sjedila na podu i previjala se od smijeha:

— Nedaj me, Stano, moja rano! — a smijeh se iznova kućom razlegao: svi su vidili, da Čiča cure zamjenjuje!

— Čiča, bolan, prevarit ćeš se! — vikali mu sa svih strana, a Čiča se bojažljivo okretao i obzirao na sve strane, ne znajući, kakva bi to imala biti prevara.

— Čiča zna, kud je pošo! Svakako voli, što je ljepše! — govorila neka od nevjesta, a Lucijino se čelo nenadano smračilo...

— Sipa u Čiče lakrdija, ko iz rukava! — govorio netko —: on puno ne promišlja, kud koja dolazi!

— Koliko si se Čiča namučio, dok si sve popamtio? — pitao neki od momaka.

— Vidiš, da su mu se od muke oči izvratile! — rekla Kata.

— Ah! što se nasmijasmo, što se nasmijasmo! Da sam ja znala, rodijače, da si ti taki vrag, ja bi davno po te poslala! — govorila Lucija, vežući maramu na glavi.

— Pa neka nam dogje svaku večer, kadgod se Usora mogne gaziti. Mi smo mu najpreči. Ko... rod... — reko Peja, nekako tjeskobno izgovarajući posljednju riječ.

— Mi jesmo rod, ama se možemo uzimati! — reko Čiča uvjerljivim glasom, a djevojke se i opet zagledale, pa prasnule u smijeh, nu Čiča ovaj put nije mogo znati, zašto se cure smiju.

— Rodbina, ne rodbina, Čiča zna, šta je njemu na srcu! — govorio netko iz društva.

— Zar si ti, Čiča, po tom poslu došo? pitale djevojke —: pa ne znaš ni malo baš oko plota?

— Nije se Čiča badava mučio, lakrdije pamteć! Zna on, šta je njemu na srcu! — govorili momci, pokazujuć Čići prstom na djevojke i pitajuć ga: ili ćeš ovu, Čiča, ili ćeš onu?

Nu Čiča je sve to slušao i ne slušao, njega je mučila druga briga: jedna mu je doskočica ispala iz glave, a Čiči se činilo, da je to najljepša od svih, što ih je nosio u svojoj glavi. I Čiča se mislio i mislio, a smijeh se kućom razlijegao, nu domislit se nije mogo, kolikogod je očima zadiro u tavan, da su mu se i opet vidili samo bijeli kolutovi, sve jedno: domisliti se nije mogo, i sada je vrlo žalio, što nije molio Luku Pejića, da s njim ide na prelo: mogo bi ga sad upitati... A kako bi se cure istom onda smijale!

Doduše, i ta muka Čičina, i njegovo naprezanje budilo je buru smijeha; djevojke su jedna drugu u rebra gurale, govoreći:

— Šta li će sada izvaliti, Bogo mili! — a Čiča se je skoro i poozbiljio, misleći se lakrdiji, nu domisliti joj se nije mogo, pa nije.

— A vraže i s Čičom, — rekla žurno Lucija, te skočila na noge —: izgorit će mi krumpiri, što sam ih u lug zapretala... — Hitro cure pustile vretena, pa se pojagmile, koja će prije krumpir ujagmiti, a Čiča kano da se probudio: ispravio se na svom stolčiću i postavio dlanove na koljena, pa zurio u ruke Kati, koja mu je bila najbližja. Kad je Kate jedan krumpir dokučila, stisne joj Čiča šaku, govoreći slavodobitno:

— Srce od krumpira!... — Djevojka vrisne, baci zgnječeni krumpir u lice Čiči, koji se nije

ni smijao, nego bio ozbiljan kao čovjek, koji je napokon izveo važno djelo, na koje se odavna spremao. Ali drugi se nijesu sada ništa manje smijali, nego prvi puta.

— Rodi Čiča s mukom i četvrtu lakrdiju! — rekne netko.

— Eh! ova mu je bar na mjestu. Ako se je mučio, bar ju je na pravome mjestu i prišio! — I opet se razlegao smijeh kućom, a cure govorile jedna drugoj:

— Eto vidiš, kako ćeš imat vesela čovjeka!

Megjutim je vatra na ognjištu dogorila bila. Još je samo jedna kratka gamlja tinjala i dimila, a djeca su usprkos svega smijeha, što su ga izazivale Čičine lakrdije, već ležala oko ognjišta kano snoplje, i momci su napokon ustali, da idu kući. Usto je i Čiča, na licu mu se vidjelo, da se i opet nečemu domišlja. Nu jedan ga je momak čvrsto prihvatio za ramena, te njim okrenuo po kući, kričeći i pjevajući:

— Ha! Ha! treni, treni, blago meni.

Čičino se lice munjevitom brzinom razvedrilo: već se odavna mučio, da se dosjeti, a dosjetit se nije mogao. A sada je sve igrajuć s onim momkom po kući okrenuo svoju oblu glavu prema Kati i opetovao:

— Treni, treni, blago meni! —

— Ha! eto vidiš, zašto se onoliko mislio! — rekle cure, a Čiča s momcima ispao iz kuće napolje.

Na polju je bila krasna, blijeda mjesečina, a sa svih strana ozvanjala je pjesma vesele mladeži, miješajući se sa šumom Usore, lavežom pasa, što su čuvali torove, i kreketom žaba, što

su se legle u močvarama kraj Usore. Nu Čiča niti je vidio mjesečine, niti čuo pjesme; on nije uopće znao, da li je dan, ili je noć, da li hoda po zemlji, ili po oblaku, tako mu je bilo ugodno pri duši.

— Eh! ti Čiča večeras nasmija prelo! — reko jedan momak.

— Ja nijesam po prelima hodao, ali sam slušao iz prikrajka, šta momčadija razgovara! — reko Čiča, pripaljujuć cigaru, te dobacio duhan momcima —: deder, savijte po jednu! A da sam po prelima hodao, ne bi mogli sa mnom iznijeti, da vas je stotina! — reko Čiča, mahnuvši slavodobitno rukom.

— Pa koju misliš, Čiča? —

— Onu lijepu . . . što no se na me smije . . .! — reko Čiča i kriknuo, nu odmah je strašivo uvuko glavu megju ramena: on se je sam svoga krika prestrašio, te nije znao, šta mu bi, da kriknu! i odmah je pred njim iznikla prikaza staroga Martina, kako je izvadio čibuk iz usta, pa prikorno gleda u Čiču i govori: Valja ženu hraniti . . . —

X.

Ona dva momka, što ih je Čiča zateko u Lucijinoj kući, bili su škiljavi Pero Burmut, sin imućna težaka Ive Burmuta iz sela Alagića, i Mato Gavrić, najamnik kod Luke Pranjića, takogjer star momak ko i Čiča, jedva jednu ili najviše dvije godine mlagji od Čiče, nu sirota, bez igdje išta svoga. K tomu se još za njega

govorilo, da ima na glavi staru šugu. To doista pod sigurno nije mogo reći nitko, jer Mato nije nigdje skidao kape s glave, pa ako bi i skinuo šal, ne bi kape, ili ako bi skinuo kapu, kao što je bivalo po ljetu uz velike vrućine, kad bi se snosili snopovi, on bi tada prebacio preko glave jedan dio svoga šala. I tako se nije moglo vidjeti, ima li Mato šuge u glavi ili nema, nu svjetina je to uporno tvrdila. Inače je Mate bio pristal momak: prsat, plećat, mišičav. Lice mu je bilo oblo, ko i u Čiče, samo malo ospičavo, nu to mu nije nitko primao za veliku pogrešku. Nosio je dugu kosu, koja mu je u gustim pramovima padala niz zatiok, a bila je smegja. Tako i brkovi: debeli, smegji mirno su se i ponosno ispod nosa pružili, te Mati podavali ozbiljan izgled. Mato se je nekoć u kolo hvatao; nu otkako mu brkovi ispod nosa najedriše kao kolac, a neko rasturi u svijet glasinu, da on ima na glavi šugu, od onda se Mato nije više uhvatio u kolo... On sam nije znao, da li ima u glavi šugu ili nema, jer ko će vidjeti, šta je na njegovom tjemenu? Istina, Mato je namolio nekako svoga gazdu Luku, pa mu je Luka kupio na vašaru u Novom Šeheru ogledalo. Dugo je Mato čekao na to ogledalo i vašari su prolazili jedan za drugim, nu Luka nije nigdje htio da kupi ogledalo, do li u Novom Šeheru, jer je čuo, da su tude ogledala najjeftinija. I uopće svaka roba: vašar mali, a trgovci robu dotjerali, pa je sada valja davati po što po to!

Kad mu je dakle Luka ogledalo kupio, pa vrativši se sa vašara dijelio čeljadima, šta je komu donio: nekomu nož, nekomu opanke, že-

nama oboce ili pavte na tkanice, onda je i Mati bacio u krilo ogledalo:

— Evo i tebi, Mato... dao sam za njega sekser! A bilo ih je i od petaka...

Te večeri jedva je Mato dočekao da noć progje i da opet svane... A kad je svanulo, toga jutra nije ni stari Luka zakašljao prije Mate, da su se žene čudile, tako je poranio i otišao na potok, da se umije, pak onda izvadio ogledalo iz njedara i gledao, ima li šuge u glavi. Nu nije mogo vidjeti ništa: jer ako je ispravio glavu, onda nije vidio svoga tjemena, a ako je glavu pognuo, onda nije opet mogo vidjeti ništa. Malo kose na čelu još je mogo vidjeti, ali njega nije tu ni svrbilo, nego gori, u vrhu glave, upravo na svrtku, nu to se na ovo malo ogledalo nije moglo vidjeti. Mato je čuo, da u parokovoj sobi, gdje on sjedi i piše, ima jedno veliko ogledalo, kolik pola vrata, pa na njemu vidi čovjek i svoje čakšire. Na tomu ogledalu valjda bi se moglo vidjeti i svoje tjeme, ali — ko će do toga ogledala doći? Jer parok ne pušta svakoga u tu svoju sobu. A zamoliti koga, da mu pogleda u tjeme, nije se ufao; i tako mu nije preostalo drugo, nego da u crkvi prebacuje šal preko glave...

Doduše Lucija nije dala reći, da je Mato šugav:

— Aha! — govorila bi ona —: a kamo ga, koji se po glavi ne češe? — nu glas je po selu uporno hodao, da je Mato šugav u glavi.

Lucija je bila odredila dati svoju Stanu za Peru Burmutova: Burmuti su stara kuća, na

zgradama hrastovi krovovi, u torovima svoji volovi, a žita ne odasipa nikomu: ko kad je svoja zemlja. Pa zašto onda ne bi svoje dijete tamo dala? Istina, momku se je po selu puno prigovaralo: osim što je škiljav — to napokon nije velika mahna, jer i škiljave oči vide kukuruz ogrtati! — velika mu je mahna bila kod djevojaka, što mu se je selo smijalo. Jer kad je negdje bio u kopačima, pa sjeli večerati i stopanica na koncu večere iznijela crepulju varenike sa kajmakom, drugi kopači hvatali kašikom mlijeka i sa kraja po malo kajmaka. Debela krpa kajmaka plivala je po crepulji i ponosno se okretala na sve strane, nu nije dugo: Burmut je bio već odložio kašiku, ali kad je opazio kajmak, privuko se ponovno k sofri, pa kašikom zavezao u po kajmaka i doskora sam sav kajmak pojeo...

— Nismo znali, kud bi s očima skrenuli! — govorili ljudi poslije, a Burmut, sve jedući kajmak čudio se, kako drugi slabo vole kajmaka.

— A ja bi ga mogo sama kusati bez mlijeka! — govorio on. I tako je pošla po selu riječ —: »Ne mož^r^ okusiti ko Burmut kajmaka!« — Zato nijedna cura nije htjela s Burmutom govoriti: jedno, što on svojim škiljavim očima nikako nije mogo curu slatko pogledati, i što bi ju slagje gledao, to je njegov pogled divlji bivao, a kad bi se nasmijao, to je izgledalo, kano da si smiješak sa tugjega lica na njegovo prilijepio, tako je slabo njegovim škiljavim očima nasmijano lice pristajalo. A drugo: za njim hodale eto take besjede, pa koja bi ga onda htjela? Nu bilo je i gorih stvari.

Kad su ga jednoć na stavnji pitali —: Iz koga si kotara? — odgovorio je:

— Iz Burmutova... — i sva se komisija nasmijala.

Jednoć ga otac poslao s konjem u drva. Pero nekako drva na konja natovario, ili mu ih je možda drugi netko natovario u šumi. Kako bilo da bilo, kad je kući konja potjerao, na prvom potoku oborio konj tovar. A Pero presiječe užeta, oslobodi konja, te samar na svoja legja, a konja za jular, pa kući...

— Da nije kolan puko? — pitali ga ljudi putem.

— Nije — odgovaro Pero —: nego konj obara...

Inače je Pero bio dobro dijete: nikad nije u mehanu zavirio, nikad ocu progovorio, da mu kupi kundure, ko što su drugi momci nosili, pa ni pušio nije, osim ako bi mu koji momak svoga duhana ponudio. Ako si ga poslao, da kukuruz kopa, on je poslušao: gonio bi doduše najtanju postat i uvijek bio najposljednji megju kopačima, — ali je kopao... Ako si ga poslao za govedima, on je za njima lijepo išo; nu ako su se goveda pobola, Pero bi trkom otrčao kući i zvao oca, da dogje goveda rastaviti...

Ali kraj svega toga Peri nije bilo prigovora. Jer, niti je kada ispod sela krisnuo, niti kojoj curi pri hodu nogu podmetnuo, ili — Bože sačuvaj! — kadgod se zatrkao, pa kolo raskinuo! To Peri Burmutovu nije bilo običaj, i kao da mu ne bijaše u krvi, jer mu je i otac, Ivo Burmut, isto tako miran bio. Rijetko su ga pjana vidjeli, a ako je kada i bio malo napit, on bi šutio:

nikad ga nisu vidjeli, da se s kime zagrlio oko vrata i propjevao ispod sela, ili da bi se šal za njim vuko po zemlji.

Pa i inače je Ivo Burmut bio pametan čovjek. Premda je hodao u poderanim haljinama, selom se ipak tvrdokorno pronosio glas, da Burmut nije prazan. I ljudi su se nekad k njemu često zalijetali, da traže u zajam novaca, nu to je danas prestalo. Jer kupovao ko njivu, vola ili kravu, gdje mu drago, Burmut će za to doznati, samo ako je iz njegova sela. I onda, eto Burmuta sutra dan čovjeku u kuću:

— Bi li imao toliko i toliko forinti uzajmiti, samo do prve nedjelje! — Tako čovjek nije imao kuda udarati Burmutu na obraz, da od njega traži para u zajam: eto ih i Burmutu treba... Tako je Burmut odučio ljude, da mu ne vade oči za pare i on danas ima mir.

Doduše, kad prispiju blagoslovi, pa se ljudi na užine pozivaju, najmanje ih je vidjeti oko Burmuta, da ga za skutove potežu. Nu ipak ne bi ni Burmut ostao sam kod groblja, izvan svega svijeta, kad bi se ljudi štokud po selu razišli: našlo se je uvijek ljudi, koji su govorili:

— Ah! Burmut je dobar čovjek, starinski čovjek, u kog nema besposlica! — pa bi tako i Ivo našo negdje mjesto megju ljudima.

U Ivinu je dakle kuću Lucija bila namislila dati svoju Stanu: neka svijet govori, šta hoće, Lucija je znala, da njezinu djetetu tamo ne će biti zla. Jer u Burmuta: nikad zima suhotna, svake zime tavan nakićen mesom i slaninom, kupusne kace ko male kuće, a u ljetu: Burmutova čeljad malo se kad vode napija, toliko je

mnoštvo sirutke! Istina, iz Burmutove kuće rijetko kada zamiriši pita, još se rjegje očuje pjesma, jer se u Ivinoj kući malo rakije pije, pa i to s mjerom. A o Božiću, ni onda Ivo ne da rasipati: čobanče bi prelomilo ražanj, na komu se u Burmutovih peče pečenica, — nu Lucija od svega toga nije ništa zamjeravala. A i kako bi? Ne pita se, kolika je pečenica, nego: koliko je na tavanu slanine! I kolike su kupusne kace i rovovi od krumpira, jer se ne može od same pečenice živiti...

Kad je Lucija sve dobro promislila, onda se je odlučila, dati svoju Stanu za Burmutova Peru. Doduše, ona to nije još nikad komu kazala, ali: šta treba kazivati, a i komu će kazati? Ono joj ljudine nedosjetno, da mu kaže, mogo bi se prevariti, pa Burmutu gdjegod megju ljudima reći:

— Zdravo, prijatelju! — prije vremena, a stvar još na dugu šćapu, Burmut čovjek mučan, pa bi moglo sve propasti. A mlagjariji o tomu govoriti? — Kad bi Luciji samo ta pomisao pala na pamet, njezino bi se čelo namrštilo, i ona, sve sjedeći ukraj ognjišta, hitro okrenula sad na jednu, sad na drugu stranu, kano da traži štogod klipa, da se hiti za tom mlagjarijom, pa joj pokaže, ko se pita u ženidbi i udaji...

Otkako je Lucija onog puta ožegom rastjerala momke od svoje kuće, nisu oni više na nju ni napali, samo kad bi Kata bila u polju kod goveda, vigjali bi se oko nje momci, ali malo podalje, a i Kata bi neprestano bacala strašive poglede gori na brdo, gdje je stajala Lucijina kuća i odakle je Lucija mogla lako vidjeti, šta

se u polju radi. I kadgod bi Katu za govedima spremila, svaki put bi joj preporučila:

— Da te nisam vidjela, da s kim razgovaraš!

A kad bi se Kata u večer kući vratila, Lucija bi se češće raznježila, pomilovala Katu i govorila:

— Bože moj, kako mi je ovo dijete srcu priraslo! Sa svojom ću se nekako rastati, ali s njom ne mogu baš nikako! Ako ona iz ove kuće nogu iznese, onda odmah i meni kopajte grob... Tako je Lucija govorila, otkako je Mato Gavrić počeo u kuću dolaziti. Od onda je Lucija Kati sve bolja bivala, da se Kata čudila, kako se to tetka podobrila, pa se i njoj činilo katkada, da baš ne bi mogla noge prenijeti preko praga tetkine kuće...

U tomu su je utvrgjivale i seoske žene, osobito baba Manda Janjićeva, koja je često dolazila Luciji pred večer i s njom kavu pila. Tada bi se Manda i Lucija nešto sašaptavale, a onda bi baba Manda pogladila Katu po licu i govorila:

— Vidiš, sinko, kako ti je Bog dobro i lijepo podijelio. Odjevena, obuvena... — nu brzo bi se baba Manda ispravila, jer je Kata bila bosa, pak bi nastavila:

— A i što će joj obuća? Na ljetnoj žegi! Ja sam evo stara, pa istom štogod navučem na svoje noge... A mladu je čeljadetu zdravije bosu! Pa i Bog te duži, da ti svoje tetke ne ostavljaš! Jer ko je tebe na noge postavio? — završila bi strogo baba Manda, a Lucija bi dohvatila jedan kraj svoje marame, kojom joj je bila glava pokrivena, te bi trla suze i kroz plač govorila:

— Draga Mando, ja ne znam, da bi ja to preživjeti mogla, ako ona ode! Tako mi je to dijete srcu priraslo...

XI.

Dok se nije selom pronio glas, da je Čiča iza pokojnog strica zgrnuo silne pare, Lucija je bila u velikom prijateljstvu sa Burmutovim. Ako je bila kod crkve, iza mise najprije bi se sa Burmutovicom za zdravlje upitala; ako su bili blagoslovi, Burmut je u Škarićevih sjedio na prvom mjestu; ako se je u Lucije zavrnula u njedrima kruška ili jabuka ili medeni kolač, kad bi k misi otišla, Burmutova bi to djeca pojela, a Lucija se Pere Burmutova, njegove pameti, njegova vladanja nije mogla dosta nahvaliti.

Na prelu, ako je bilo varenih pečenjaka, pečene tikve ili zapretanih krumpira, Peri Burmutovu pao bi po koji kukuruz, komad tikve, ili pečen krumpir prije nego ikome u krilo. Dapače, ako bi se Lucija potužila, da ju nešto boli glava, pa si ispekla kavu, na koncu bi makar jedan fildžan pružila Peri Burmutovu, a Pero bi to tako ponosno posrko, da se je po svoj kući čulo srkanje. Istina, staromu Burmutu to nije bilo drago —: Iskvarit će mi dijete! — govorio bi on; nu ipak se radi toga nije mogo na Luciju srditi, jer je bilo od ljubavi...

A nije Burmutu ni krivo bilo, premda mu Lucija nije o tomu još nikad ništa natuknula, ipak je i Burmut imao toliko pameti, da je vidio, kamo Lucija smjera, pa mu je bilo pravo, a ako i ne bi? Škarićevi su sigurna kuća; Pejo

para, istina, nema, ali ih je Lucija puna: čak u desetom selu ima njezinih krava na »kesimu« i volova na izoru! A to je Burmutu bilo glavno: on nije bio gladan, da bi tugjega izgledao, ali mu se od Škarićevih nije trebalo bojati, da će mu svaki čas oči vaditi, ištući para u zajam. Zato Burmut nije ni branio svomu Peri, da igje Škarićevim na prelo:

— Pa neka — govorio je Burmut —: djevojki nije mahne!

Tako se je sve malo po malo izmegju Burmutovih i Škarićevih razvilo prijateljstvo: niti je Lucija kazivala Burmutu svoje misli, niti Burmut svojih Luciji, nu njihovi su se računi složili i Lucija je već uživala u misli, kako će imati kuda otići u pohogjane: jer premda se u Burmutovih kava i rakija ne piju redovito, toga se kod njih ipak uvijek nagje. Pa se onda čovjek sa svojim prijateljem može barem porazgovoriti...

Tako je bilo prije, ali sada otkako se Čiča pojavio, Lucija ko da nije više ona prijašnja. Kad je na prelu, Čiči će dati onu veću klupicu, da na nju sjedne, a primakne ga bolje i ognjištu, nego Burmuta. Prije bi Peru Burmutova svaki put ispitala, kako je otac, kako mati, a sada se samo s Čičom razgovara, a na Burmuta ni ne gleda. Prije, dok se nije Čiča navadio Škarićevim, Lucija bi na prelu ispekla krumpira ili pečenjaka, ali sada: ispeče kolačića, pa skoro sve Čiči u krilo, a onda Mati Gavriću, Burmutu pako jedva po koji dobaci, i to kad je Čiča svoje kolačiće već do polovice pojeo. Sad ni kave nije moglo Burmutu dopasti. Lucija je usporedo

ljevala sebi i Čiči, a na kraju natočila jedan fildžan Mati.

— Mala mi je džezva — govorila bi Lucija, gledajući u Burmuta, nu koliko se silila, da svomu licu poda blag izraz, nekako svejedno nije mogla pogledati Burmuta ravno u oči, a njezino lice prekrilo bi se svaki put tamnim oblakom. Nu Burmut svega toga nije opazio: on je ko i dosad mirno sjedio na svomu mjestu.

XII.

Vrijeme prolazilo: stopanice već od nove pšenice pekle pogače, po poljima se naredali plastovi sijena, vitki i zdepnasti, već kako koji; kukuruzi počeli žutiti i pečenjci prolaziti, skoro će se i šljive u kace sasipati, a još uvijek i Burmut i Čiča išli Škarićevim na prelo. Za Matu Gavrića nije se nitko ni čudio: ta sav je svijet znao, šta je njemu odregjeno: sirota Kata. Jer ko će se drugi otimati za nju, djevojku, bez igdje išta svoga? Istina, i stari bi ljudi, kad bi ispred njih prošla, govorili:

— Glavna cura! — nu svaki put bi se netko našo, koji bi na taku riječ uzbacio glavom, posprdno se nasmijao i reko:

— Glavna! glavna! ali to pure ne može zamastiti!

Tako je svako znao: što Mato Gavrić ide Škarićevim, i treba da ide, jer valja, da se i sirotinja ženi i udaje. Drago je i sirotinji živiti! Pa napokon: to i odgovara! Jer sirota Kata, sirotan i Mate; niti će Kata imati čime prikoravati Matu; niti će se Mato imat zašto stiditi Kate.

A drugačije bijaše sa Čičom i Burmutom. Sav je svijet vidio: niti popušta Čiča, niti popušta Burmut, Škarićevim ide na prelo jedan i drugi, a to se zna, da idu radi Stane. Za Katu se borme otimali ne bi, ni Čiča, koji nosa u svojim njedrima toliku paru, ni Burmut, stara kuća, jer jedan i drugi mogu dobiti uz djevojku još i po koju kravicu, pa što će im onda siroče? Zato su sva okolišna sela napeto gledala i slušala, ko će od Stane Škarićeve ujagmiti jabuku. Burmutovi kumovi i rodbina govorili:

— Šta je Čiči, je l' on pobudalio? Ako je opazio u njedrima svoje dvije banke, zar on misli, da je preči od Burmuta, koji je od starine ovdje? Još su Burmutovi rogonje jači, nego Čičine bankice...

— Pa nije ni pravo ljudi — govorili drugi — da se Čiča ikako nagoni sa Burmutom. Gdje su Čičine žile? A Burmutove su u ovoj zemlji od starina! Pa nemoj mi zalogaja otimati ispred mojih usta... — Ma šta vi, ljudi, ludujete? — govorio uzdignutim glasom stari Nikola Zakula —: svaka koka na svom buništu jača! Ovo je starina moga kuma Burmuta, pa će djevojka biti njegova, a Čiča neka se ishoda sa svojim bankicama... Neka ide na svoju starinu! — završio srdito Nikola.

— Pa šta se Čiča bankama razmeće? Zar je Burmut prazan? Ne dao ti Bog nositi u bakru, što Burmut ima u srebru i u banki! Ama čovjek pametan, pa krije! A na štogod pogledaš: bilo na starinu, bilo na imanstvo, djevojka je Burmutova!...

Tako je najviše ljudi Stanu dosugjivalo Burmutu, po svakomu pravu i pravici. Dapače, mlagji su govorili:

— Da li sam ja na Burmutovu mjestu, ja bi Čiču kolcem po legjima pitao, kako se otima djevojka! I na čiju će starinu on udarati! Kako se on smije goniti sa jednim gazdom? On je najamnik, pa nek ima banki...

Skoro sva župa bila je sa Burmutovu stranu, jer ko ne bi bio za starinu? Pače, ljudi su neki i Peji Škariću govorili:

— Ne luduj, Pejo, okani se gladušâ! Šta će biti od tvoga djeteta, danas-sutra, kad ti oči zaklopiš? Čiča bi s njime prepolovio i rogove na tavanu radi miraza! A Burmut je sitiji čovjek: ko starinska kuća: istom štogod... Burmutu bi dosta bilo!

Samo selo staroga Martina nije dalo na Čiču. — To nije ništa, nego se izuzeli na njega, što je iz našega sela! — govorili megju sobom seljani. — A u komu selu dulje ostanu desetari: u Alagiću, ili u Mratiniću? Mi Alagićane možemo isjevcima zasuti, pa šta su se onda toliko uzdigli: ne damo cure mratinićkom najamniku? A znadu li oni, da je Čiča u najmu u Mratinićima više pojeo pečenice i pokusao kajmaka, nego prvi čovjek alagićki?

— Jest — govorili drugi Mratinićani —: danas Čiča ima paru, pa što mu onda ne bi dali djevojku? Ako će biti i najamnik, on danas ima silnu paru, a svaka para nosi svijetli carski obraz, pa što oni onda ubijaju Čiču? Znaju li oni, da bismo njih radi toga mogli tužiti?

Kad je stari Martin čuo, kako su Alagićani ustali, da ne daju Čiči djevojke, pa kako su čitavu župu pobunili protiv Čiče, uspalila su u njemu krv i ponos, kao nekoć, kad je rakiju pio, u mlada doba. I Martin povalio oči, prekrstio ruke ostraga, te pognuv naprijed gornje tijelo, govorio:

— Alagići? Pa šta hoće Alagići? Njih sve sada moj najamnik može kupiti... A ja ću na svoj jedan ražanj nataknuti božićne pečenice sviju Alagićana, a u svoje jedno okno sasut sve njihove pšenice, pa još ne će biti puno! Šta hoće Alagićani?

— Najamnik, nenajamnik — govorio opet Martin —: oni trebaju znati, da on danas kusa mojom kašikom, iz moga čanka... A ja na se ne dam... dok sam živ! — završio Martin, naturiv šal i kapu nad oči.

I sve selo, cijeli Mratinić, ustalo ko jedan čovjek, da ne da Čiče! Po kavanama, kod crkve, kraj rakinskih kotlova, svuda se vodila prepirka: komu je preča djevojka? Mratinićani govorili:

— Šta mi kazuješ starinu? Najprije je carski obraz! Pa ko ih ima više, njemu je i preča! — Dapače, neki su se Mratinićani tako daleko zaletili, da su govorili:

— Šta mi kazuješ starinu: preča je mladina nego starina, jer na mlagjima svijet ostaje! — a tu su im riječ stari ljudi po svoj župi zamjerili...

Tako se je po župi vodila prepirka: komu je preča djevojka? Žene iz Mratinića, u početku kad je Čiča istom prohodao po prelu, bijahu mu

vrlo nesklone; nu sada, kad su se Alagići izuzeli toliko na Mratiniće i na Čiču, ženama je bilo Čiče žao, pak su se svagjale sa ženama alagićkim i ne zna se, šta im nijesu sve izgovorile.

— Šta ste se pomamile — govorile Mratinićke —: šta ste se toliko izuzele na sirotu čovjeka! on nigdje nikog svoga, pa još toliki na njega! A trebalo bi, jadnice, da za sirotu progovorite koju riječ... I njega je Bog stvorio! Pa šta je bolji vaš kajmačar od njega? — I megju ženama u Mratiniću poveo se razgovor, da bi dobro bilo otići do babe Joke, što joj je kuća na Crnoj stijeni, pa joj platiti, neka »napravi« Stani, da pogje za Čiču: neka baš ne bude, kako hoće Alagići! I sve su skoro žene bile za to, da bi to dobro bilo; samo su neke šutile, a protiviti se nije usudila nijedna. Nu ostalo je pri samom govoru, jer se nijedna nije usudila poći, otkako je parok lanjske godine radi take stvari ustavio ispovijed Janji Krnjinoj...

Jedina stara Mara Podovka nije žalila Čiče, nego je govorila:

— Neka! Neka! On se mogo oženiti, a ne tupiti selu zube svojom ženidbom...

Kad su tako Mratinići skočili svi ko jedan čovjek za Martinova Čiču, mnogi ljudi iz drugih sela, koji su prije govorili za Burmuta, sad su se predomislili, neki se dapače stidili svoje kratke pameti i govorili:

— Ja, istina, starina je Burmutova, ama: para posao vigja! Bit će svakako, da ni Burmut nije prazan, ama šta je koristi od pokrivena novca? Lucija je pametna žena: ne će ona kupo-

vati mačka u vreći... U Čiče je prividila pare: Čičina je cura!

XIII.

U takovim prilikama prolazilo vrijeme i bližila se jesen. Čiča već nije više išo za krmcima, nego ga je stari Martin odredio, da bude uz dva vola, što ih je Martin one jeseni bio naumio prodati, pa da ih hrani, a za krmcima je odredio jednoga dječka: prožnjeveno, prokošeno, već divljake padaju, a po malo i žira, pa sad može i nejače krmke čuvati. A Čiča je išo uz ona dva vola: brao im jalovi kukuruz, sjecao tikve, gonio ih na vodu i solio.

A bio se Čiča u ovo zadnje vrijeme puno promijenio. Kapu mu je za jedan petak oprala u zoni jedna žena u selu, pa sad, i ako je bila blijeda, al je bila čista, pa se Čiči činilo, da mu se sada glava manje znoji: ko da je žena perući u zoni kapu oprala i njegovu glavu. Otkako ga je Luka skoro ošišao, još mu kosa porasla nije bila, pa je Čičino lice još uvijek izgledalo veselo i razgovijetno, a brkovi mu više nijesu bili onako nastršeni, kao prije, jer je Čiča neke nedjelje kupio ogledalo, pa ga nosio u njedrima i često vadio iz njedara, pa se ogledao. Dapače, stari Martin, kad je čuo, koliko su se izuzeli Alagići na Čiču, dok je otišao u čaršiju, kupio mu je opanke, i to ne više žabare, ko dosad, nego visočake, lijepo našarane, pa ih u večer bacio pred Čiču veleći:

— Skidaj te opute sa svojih nogu! Ja ne ću da meni Alagići prigovaraju, kad ti odeš na prelo... Može još netko kupiti visočake, osim Burmuta! — Tako mu Martin dobacio opanke, a Čiča ih dugo po rukama vrtio, ogledao sa svih strana, upirao prstima u potplate, neće li se uviti, i govorio, ne smijući Martinu pogledati u lice:

— Hi! to će biti plaho...

Još je Čiči jedna Martinova mlada nevjesta navezla jaku od košulje, sve sa modrim i crvenim nafezom, pa je sada Čičino lice pod visokom vezenom jakom izgledalo još oblije, ali nekud i svečanije...

I svaku je večer išo Čiča Škarićevim na prelo. Sad se nije bojao ni po mrkloj noći pregaziti Usoru i nikakva mu sjena nije više straha zadavala, kao što iz početka.

A u Mratinićima sve se više ljudi utvrgjivali u mislima, da će doista Čiča oženiti Škarićevu Stanu, pa mu je Martin već i jednu zgradu odredio za »kiljer«, gdje će mu mlada, kad dogje, smjesiti sanduke. Za tu svrhu odredio je Martin Čiči svoju staru pušnicu: te jeseni šljive nijesu bile rodile, pa pušnica nije trebala, a do druge jeseni — Čiča će sebi već sagraditi zgradu, ima paretina. Pa da je i bašća rodila, Martin bi za ovu godinu dao Čiči pušnicu, nek se u njoj smjesti, jer: bez zgrade, kud je Čiča prispio sa djevojkom? A sve se je selo zauzelo za Čiču, da njegova bude djevojka, pa se je Martin bojao i Boga i ljudi, i dao bi za ovu godinu Čiči pušnicu, pa da bi sve svoje šljive u kace streso...

Svakako je Čiči bilo sugjeno, da se te jeseni oženi, jer dok mu je Martin pušnicu spremao

za kiljer, Lucija se sa svojim Pejom dogovarala, gdje će smjestiti Čiču, kad oženi Stanu i k njima se priženi, pa je nakon duga razgovora napokon zaključila, da napravi novu zgradu:

— Nek ne ima nitko ništa prigovarati! Jer ako ga spremimo u staru zgradu, odmah će graknuti cijelo selo: nije im Škarić mogo pregoreti ni kiljerića štogod napraviti.

— Ma... stara... — govorio Pejo strašivo —: nema para: majstori skupi, a ove godine nema šljiva: pare odnikud...

— Stara budalo! — okosila se Lucija na Škarića —: u Čičinim njedrima onolika para... Pa i zgrada je za njega...

Doduše, Lucija o tomu, osim sa svojim Perom, ni s kim drugim nije govorila, a i što će govoriti? Momak na prelo dolazi, para ima, pa se samo sobom razumije, da ne će valjda uzeti Katu, bez igdje išta svoga. A i kud bi s njom? Gdje mu je krov nad glavom? Zato Luciji nije ni u kraj pameti dolazilo, da bi moglo biti drugačije, nego da Čiča uzme Stanu i priženi se Škarićevim, — a Burmut neka se istrče. Pa i šta hoće? — rekla u sebi Lucija, namrštivši čelo i pogledavši na stranu —: šta je potrošio na moje dijete? Neka šuti, da ja od njega ne naplatim kave i krumpire, što ih je pojeo u mojoj kući! — završila Lucija, zatvorivši za sobom kućna vrata.

Doduše, Burmut je još uvijek Škarićevim na prelo dohodio. Premda ga Lucija nije još nikad otjerala, ali nije za njega ni marila; dapače, ako Burmut ne bi prije kod Škarićevih bio, Lucija bi iznutra zaprla vrata, pa ga ne bi

unutra ni pustila. A Burmut se nije sjećao: on bi čekao sjedeći pred vratima, a iz kuće očuo bi se katkada pridušen smijeh.

Tako se je Burmutu već nekoliko puta dogodilo: on bi došao, ko i prije, na Škarićeva vrata, uhvatio za oputu od skačatura, pa se svom silom navalio na vrata, — nu ona se nijesu otvorila, a u kući bi zamro razgovor. Jedva, ako bi se nekada oćutio prigušen smijeh... nu Burmut se za to nije puno brinuo: samo nije mogo razumjeti, zašto se sada vrata zatvaraju, a prije su bila uvijek otvorena.

Već se i po cijelom selu pročulo bilo, da Lucija pred Burmutom zatvara kućna vrata, a mladi se Burmut još uvijek nije mogo domisliti, zašto se to zbiva. Napokon su mu se počeli rugati seoski momci:

— Eh! Burmute, ti se sinoć naprelovao kroz zatvorena vrata. Jesi li kroz budžu u curu virio? Bora mi! čuvaj se Čiče, jer ako te uhvati pred vratima, prebrojat će ti kosti! — I po svemu selu išo glas, kako Burmut preluje iza zatvorenih vrata, i orio se smijeh.

Kad je to čuo stari Burmut, u njemu je usplamtila krv:

— Škarić? — govorio on —: ja neka istresem jedan čorap, Škarića ću pritegnuti, pa on meni tako... Eto, što je biti dobar: pa neka se, rekoh, uda i ona djevojka, svakako sreće nema, a momu djetetu svakako nije ni do čega, osim pluga i motike... A ja kad bi se pitao, moj Pero je ne bi uzeo!

Burmutu je dolazilo u pamet, da se ni ne ljuti, što mu eto Škarić ne da svoje djevojke za

njegova sina. Nije bašča rodila ove godine, pa kud si poletio ženiti? Dijete još mlado... Bolje, da očeka, dok rodi bašča! Djevojaka će uvijek biti na svijetu!... — Tako je nešto staromu Burmutu govorilo u duši i on je sam sebi moro priznati, da je to pametan komad besjede.

Nu onda mu je opet palo na pamet, šta će selo govoriti: da Burmut nije za ničega; njemu da je svejedno, psovao ga, ljubio, milovao ga, — samo nemoj iskati para u zajam. I kano da je već čuo, kako su se seoske žene podbočile na rijeci pokraj poparnih haljina, pa gledaju mrko na njegovu kuću i govore:

— Stara pogrda! zar je njemu do svoga djeteta? Opazio, da nije rodila bašča, pa mu žao kupovati rakiju. Ko da je naše selo Bog zna koliko! Pa kad bi mu i svi na pir došli, šta bi to njemu bilo na onlike njegove paretine. Eto, pa se ti drugi put poinadi i progovori za nekoga!

Dapače, njemu se je pričinjalo, kano da gleda iste starije seljane, kako stiskaju šake i škripući zubima govore: — Uh! da li sam ja na Burmutovu mjestu, ja bi njih pitao, pred čijim se nosom zatvaraju vrata...

U Burmutu uzbijesnila krv kao nekoć u mlade dane. On najprije stiskao šake, pa onda zasukao rukave i otišo do komšije, Petra Zekića, pa govorio:

— Jesi l' čuo? Meni tako! Biva je najamnik vrijedniji nego ja, koji jatim svoje jato? A kud će moja starina? Ne dam na se! — završio Burmut velikim glasom, udarivši šakom u brvna od kuće, da se Zekićeva kuća potresla i čagje posule sa rogova i žioka na tavanu.

A komšija Zekić najprije šuteć odbio nekoliko dimova, a onda, srdito gledajuć u Burmuta, govorio:

— Pa biva naše selo da ostaje sramotno, a? A je l' ono ikad sramotno bilo? Kudgod su dosad Alagićani nadrli, oni su i prodrli! Nek ne misli Škarić, što misli! — završio velikim glasom Zekić, udarajuć čibukom po nabijenom zemljanom podu u kući i gledajući oštro svojim malim, sivim očima u Burmuta.

— Dogovoriti se, pa nek odu dva tri vrijedna momka ovo koji dan, pa neka ukradu curu! Ja znam da cura tvomu momku hoće! Nije zar pobudalila, da ne bi volila u tvoju kuću, nego za onoga Čiču, koji nema ni svoje koke, a kamo li svoga voke! Pa neka se Škarić ishoda! — Jesi l' čuo, Burmute? — izderao se Zekić na koncu, a Burmut pristao.

— Ništa više! — reko mahnuv zasukanom rukom.

— Pa da vidimo, čija će pretegnuti! — završio Zekić.

XIV.

Kad je Burmut otišo od Zekića, iz očiju mu sjala neobična odvažnost, prsa mu se visoko nadimala, brkovi se nakostrušili, dapače i znojava, slijepljena kosa na glavi, koja već ni pamtiti nije mogla, kad je zadnji put češalj u nju zavirio, i ona kano da se mučila, kako bi se nadigla u svojim slijepljenim pramovima ispod stare, masne kape na Burmutovoj glavi. Rukavi mu još uvijek zasukani bili, dapače ih je Burmut

još više zasukivao, a kad je došo do plota, što je dijelio njegovu bašču od Zekića njive, nije htio ići ni do prilaza, nego se je samo uhvatio za prvi kolac, i hitio prijeko, da je stari plot zaškripio, a zemlja zatutnjila, kad je zdepnasto Burmutovo tijelo palo na zemlju s druge strane plota. Na vlažnoj zemlji stiskao mu se opanak, i Burmut je pao, nu nije pao na uznak, nego je upravo sjeo i samo učinio: He! — pak se odmah digo i rukave još bolje zasukao.

Idući preko bašče Burmut je u sebi nešto govorio. Na široko otvorenim očima, na silnom mahanju ruku, na brzim i širokim koracima — na svemu se vidilo, da Burmut prijeti, nu od njegova su se govora mogle razumjeti samo nesuvisle riječi: »... meni ... Čiča preči ... moja starina ...«

Kad je Burmut unišo u kuću, tamo je sjedio njegov Pero, pokraj vatre na ognjištu na niskom stolčiću i buljio u vatru. Kad ga je stari Burmut opazio, počeli su mu po legjima lazati čudni mravi: htio je, da dohvati jedno račvasto drvo, šta se je za vila sušilo na tavanu, pa da izdeveta svoga Peru:

— Što nijesi Škarićevim vrata nogom razbio? Volio bi ih platit, nego ovu sramotu podnijeti! — nu predomislio se je bojeći se, da se dijete ne iskrene ...

Još istu večer raznio se selom glas, da će Pero Burmutov ukrasti Škarićevu Stanu, i u čitavo selo unišao čudan ratoborni duh. Starci se vigjali sa čibukom u zubima, kako jedan do drugoga hodaju, a preko plotova za čudo odvažno prekoračuju i čudnovato gledaju pola

preda se, pola na stranu. Vidilo se, da nešto smišljaju! Po selu se vigjale žene, kako više nego obično prelijeću iz kuće u kuću, sa preslicom u rukama, a na licu im odsijeva veselje, odvažnost i tjeskoba, sve u jedan mah. Dapače, na jednom mjestu, pod Garića jeribasnom, na raskršću, stajala je čitava hrpa žena, a po zasukanim košuljama i rukavima, po pratljačama i cijelim hrpama poparenih haljina, što su ležale doli u potoku, vidilo se, da su to peračice. Tu je Luca Garićeva zasukala rukav, zauzbacila maramu na glavi, pljesnula dlanom o dlan i stisnuvši šaku, podnijela je Luci Barinoj pod nos, pa sipajući vatru iz očiju, govorila:

— Kaži ti meni, zar to nije bezobrazluk, pred onakim momkom, iz onake starinske kuće, zatvoriti vrata? — A Lucija Barina izmaknuvši malo nos pred šakom i predbacivši se rukama o bokove, nagela glavu na stranu, pak se posprdno nasmijala:

— Aha! Hu! Ma kaži ti meni, draga moja, šta je preče, mrtvo ili živo? Šta hoće jedan Čiča sa svojom mrtvom parom? Ni pomusti ni uzorati ...

— Šta mi pare kazuješ — upala joj u riječ Luca Garićeva još žešće —: para je ko rosa: sad jest, sad nije!

— Ah! Šta je vama, žene? Jeste li vi pobudalile? Zar za pare Burmut pita! Ama čovjeku obraz gori pred svijetom ...

— Neka je ukrade! Neka je ukrade, pa šta ima više! — govorila Marta Katićka, udarajuć žestoko desnom šakom po lijevom dlanu —: evo

ne će biti, kako hoće Mratinići! Ne će biti ni naše selo posljednje!

Iza Gavrićeve kuće pojavila se stara Mara Podovka, sa torbom na plećima i pletivom u rukama. Prva ju je opazila Luca Gavrićka i promijenila razgovor:

— Jest, draga, o mijeni nije dobro prati haljine. Sve će se raspasti. To sam čula sto puta od starijih žena!...

— Hvaljen Isus! — nazvala im stara Mara, a one odgovorile:

— Uvijek Isus bio hvaljen! — i stare je Mare skoro nestalo iza Garića ograde, nu još joj se mogla vidjeti torba, kad se Luca za njom okrenula i stisnutom šakom prijetila:

— Pa baš ne ćeš čuti! A čut ćeš!... — i Podovke je nestalo iza šikare.

I sve je selo Alagići ustalo ko jedan čovjek, da se Stana Škarićeva mora ukrasti. Dapače isti Matan Galovac, Burmutov komšija, koji je svake godine od Petrova do Lučina bio u zavadi sa Burmutom, jer su mu Burmutove koke zobale i gazile pšenicu, a praščići se zalijetali u kukuruze, govorio:

— Ja za Burmutovo poštenje ne bi prstom maknuo, al ovo, što se radi, ne može podnijeti obraz našega sela. Zar da mi posljednji budemo! Evo, ja ću prvi poći po nju!

I nitko se u selu nije našo, koji bi reko, da djevojka nije Burmutu preča, ili da bi reko:

— A šta me boli glava za Burmutom! — jer je cijelo selo uvigjalo, staro i mlado, muško i žensko u selu, da to obraz sela podnijeti ne može...

Toga su se dana ranije nego obično ushodali momci po Alagićima. Još se nije bilo ni smrklo, prošo Pero Garić sa hrastovom toljagom. Polovicu je sakrio pod gunj, a druga mu polovica virila ispod gunja. Ilija Barin došo je odnekuda iza Garića kuće, prebacivši glogov kolac preko ramena, a Ilica Popara nanišo malo poslije istim putem, poštapajući se debelom, kratkom toljagom. S gornju stranu sela došo je Luka pok. Bare Barina noseći u ruci jednu žilu sa velikom kvrgom na kraju. I Luka Smiljkinovac, poznati bojovnik, zvani »Žmiro«, prošo je rano selom prema Burmutovoj kući. U ruci nije imo za čudo ništa, samo je neobično bio naherio šal na glavi na lijevu stranu, da mu je lijevo oko skoro posve poklopljeno bilo, a njedra neobično izbočena. Prošo je i Ilija Dujminović, mlad momak, nizak, plećat, malenih, sivih, vatrenih očiju i neobično živahan. Idući je više poskakivao, nego išo, a pronio je držak od lopate na ramenu.

Svi su se sastali kod Burmuta na prelu. Tu je bio i stari Zekić. Legjima se naslonio uza zid, a noge pružio pokraj vatre na ognjištu i pušio čibuk. Najkašnje je došo i Frano Lagarić pok. Tome sa Bukvika, noseći kratku, debelu toljagu, koja je na kraju imala kvrgu, punu konjskih klinaca sa debelim glavama.

Nasred kuće gorila je vatra kao obično, i nad vatrom visio stari, iskrpljeni kotao od bakra, a u kotlu nešto kvrcalo. Po zelenoj komuški, što je iz kotla virila, bit će, da su bili pečenjci u kotlu i kuhali se. U široku polukrugu nasloniv se legjima o brvna Burmutove kuće, sjedili su momci. Malo je bilo razgovora, smi-

jeha nikako: vidila se na svačijem licu ozbiljnost časa... Odmah do staroga Zekića sjedio Pero Garić, prislonivši uza brvna hrastovu toljagu, a do njega spustio se na nabijeni, zemljani pod Ilija Barin, pruživši ispred sebe po podu glogov kolac. Malo dalje sjedio je na niskom stolčiću Ilija Popara. Njegove kratke toljage nije se vidjelo, nu zato se ponositije kočila pred njim žila Luke Barina sa kvrgom. Ni držak od lopate, s kojim se je zametnuo bio Ilija Dujminović, nije se opazio. A nasred kuće sjedio »Žmiro«, na nisku stolčiću. Niti je bilo pred njim toljage, niti kvrge; nu zato su izbočena prsa i hladan pogled jasno govorili:

— Sve je to besposlica! Moj kamen dalje zahvaća, nego Vaše kvrge i toljage!

Stari je Zekić šutio i odbijao dimove iz svoje starinske, crne lule, a šutili su i momci. Žene su se doduše puno vrzle po kući, nu večeras ni one nijesu imale puno smijeha, ni govora. A Zekiću nasuprot sjedio je stari Burmut, nu u njegovim očima nije bilo jučerašnjeg ponosa i bijesa. Prsa su mu bila uvučena, a brkovi se lijepo složili, dlaka do dlake, pa su sada izgledali i manji i tanji. Kudgod si naokolo po kući okom svrnuo, svakoje lice odavalo odlučnost i odvažnost, osim lica Burmutova, koje je bilo smrknuto i odavalo neku unutarnju borbu i tjeskobu. Samo lice Zekićevo nije odavalo ni borbu ni tjeskobu, ni odvažnost: njegove su sive oči počivale spokojno na malenoj crnoj luli, a pogled se gubio u kolutovima tamno modrog dima, što no se je pleo u stotinu zavoja ispred oštrog nosa staromu Zekiću.

A Burmut je sjedio i u sebi tešku borbu borio. Kad se je jučer vraćao od Zekića, da mu je kogod na put izišo i reko:

— Daj najboljega rogonju, pa će djevojka biti tvoja nevjesta: ne će Mratinići biti stariji! — Burmut bi bez omišljanja izveo bikotu iz štale, iz tora, iz livade, gdje bi on već bio, i dao ga bez krajcara para! Tako bi bio učinio jučer. Nu danas — Burmutovu su dušu razdirale mnoge brige. Istina: njemu se je srce širilo, da je mislio, puknuti će mu prsa od dragosti, što je sve njegovo selo onako složno za njega na noge skočilo. Al' je Burmutu odmah padalo na pamet, koliko će trebati rakije, koliko masla i sira, koliko jaja na kajgane, koliko para za šećer i kavu; koliko će se pšenice morat u mlin odnijeti, za pite i pogače — pa onda, je-li čudo, da on nije mogo praviti onako bezbrižno lice, kao stari Zekić? A kad je još uzeo na pamet, šta se sve mora u piru zaklati, pa onda još samo pomislio na rakiju, — u njegovim se je silnim i tvrdim žilama ledenila krv, a srce se stezalo, da je sam Burmut jedva čuo, gdje kuca...

Cijelu prošlu noć nije Burmut pravo počinuo. On nije nikad volio puno buke i govora. Kod mise, kad su ostali seljani baš u najboljem razgovoru bili, i pred svakim društvom stajala do polovice ispijena poluoka rakije, — Burmut se je digo i otišo kući, pa si skoro mogo vidjeti njegov crveni šal, kako se poljem izmegju žita polagano ljulja. I ne jedanput digla se tvrda težačka šaka iz kojega malog društva, i pružila prema Burmutovu šalu, što se je u daljini već jedva raspoznavao i čuo se ujedno prigovor i

prijetnja —: Ne'š ponijeti na onaj svijet! ... — kad bi uz blagoslove u proljeće prijatelj prijatelja na užinu pozivao, u Alagićima je Burmut posljednji bio, koji se je digo od kavi, pa zaredao kroz ljude, da potraži i on koga prijatelja i kuma i povede na užinu. Dotle je već najviše ljudi sjedilo u selu, u hladnu kiljeru, za prostrtim stolom i uz čašu rakije govorilo o žetvi i skupoći, pa je Burmut lako pokupio svoje prijatelje ... — Ni u jesen, kad je svakomu težaku punije srce, nije Burmut volio puno galame: kad je htio peći rakiju, nanio je drva pred nedjelju dana, a kotao ne bi nipošto uzeo iz svoga sela. I za čudo: on je uvijek znao, kad je kotao Ive Popare, koji je jedini u Alagićima imao svoj kotao, zaručen bio, onda bi Burmut brzo otrčao u Tešanj, izvadio dozvolu na kotao iz trećega sela, po noći ga kući dopremio i popeko rakiju. Istom drugi dan, kad bi kiselina iz prolivenog ćepa cijelo selo okužila, saznali su seljani, da je Burmut sinoć rakiju peko i stari bi Zekić, prolazeći pokraj pušećeg se ćepa, svaki put bacio srdit pogled na Burmutovu kuću! ...

Samo jednom prevario se Burmut, pa nastavio kotao u potoku, niže kuće, da mu ne treba daleko nositi vode. I premda je potok bio u dumači, obrasloj vrbama i šikarom, i još Burmut probro skrovito mjesto, dapače: starim vratima ogradio vatru, da se ne opaža svjetlost, — ipak su već kod drugoga ili trećega kotla svi komšije sjedili kraj kotla i hvalili Burmutovu pamet ... i rakiju! Jer, naravski, Burmutu obraz nije mogo podnijeti, da ne iznese pred ljude makar jednu oknjaču još vruće prvice! — Te je

noći Burmut skinuo kotao s vatre odmah nekako iza pola noći, jer se tužio, da ga boli glava, — pa neka propane polovica dozvole ... I ljudi su se razišli kući!

Tako je Burmut bio miran čovjek. Ako je šta imao prodati, kravu ili tele, ni tude on nije volio velike galame; najvolio je prodati pred svojom kućom. Ako prodade na čaršiji, strču se sa svih strana mešetari: škiljavi Huso, grbavi Ibro, stari sipljivi Hamdo, trgaju za ruke, mole, kume, zaklinju, prijete, kude, hvale, da čovjeku zagluše uši, dok ne natjeraju pazar, a onda potežu uz rukav, jedni Burmuta, jedni kupca —: Daj mi jednu krunu, natjerao sam ti pazar! — Badava Burmut oči izvaljuje i srdito ih gleda, oni njega još i gore, pa se oko njih slete pola čaršije: trgovci odmahuju čibucima —: Eh! težače, to je njima tako ostalo od starina! — i Burmutu ne može podnijeti obraz, da ne dade trojici po krunu i još plati »džabu«. A kod kuće: Burmut pred trgovce džezvu kave, a pare u svoja njedra, — pa ni »džabe«, ni galame ...

Eto, tako je Burmut steko, pa, Bogu hvala, nije ničijega želio! I taki je čovjek bio Burmut: nije volio puno vike i galame! Zato mu je sinoć onako teško bilo pri duši: sve selo skočilo za njega, — valja tu zahvalnost pokazati ... I svu noć je u Burmutovim ušima odzvanjala vika i galama pjanih ljudi, a u mrkloj tami pričinjalo mu se, da vidi, kako mu se ispred nosa redaju koštunjave težačke ruke, držeći ispijene boce od rakije, a promukla grla viču:

— Kume Ivane! Kume Burmute! — i samo mu pružaju prazne boce ...

— Zagazio, zagazio! ... — misli Burmut u sebi i već mu valja načeti staru fučiju, rakija je pri dnu. A kad ju istom načeo, udarila je na zobikovu cijev tolikom snagom, da bi malen mlin na njoj promlio — i Burmut se od muke okrene na drugu stranu, a stara ga Angja pita:

— Šta je tebi, Ivane, šta se vrtiš? Da te šta ne boli? Il ti buhe ne daju spavati? Ima ih, nesretnicâ! — nu Burmut samo navlači pokrivku nad oči, a iz prsiju mu se izvija težak uzdah...

Istom nekako pred zoru uhvatio ga je malo san. Ali — kakav je to bio san! Prolomi se kuća i dvorište od puste pomame! Djevojke kolo uhvatile, pola pjevaju, pola glogju kosti od trogodca krmka, što ga je Burmut mislio zaklati u »pastrmu«, a sad ga je morao oboriti svatovima. A u kući: proći se ne može: žene pirinač grabe iz kotlova velikim kutlijama, kojim se inače grabi krmcima melo, ali su ih žene sada lijepo oprale, pa sipaju svatovima pirinač i trogodčeva rebra, a stari se Zekić razvalio nasred kuće, okolo njega posjedali sve sami prvi ljudi, a Zekić se razvikao:

— Rakiju amo, nije ovo selo gladović! —

— I nije! I nije! — prihvaćaju seljani —: Alagići nijesu nikad žalili! —

— Toči, Burmute, neka ti se ne mogu Mratinići rugati! Samo, kad nije na njihovu bilo! — A on, Burmut, prima pružene mu prazne flaše i smije se kumovima, nu fučija, kad ju Burmut prihvati, pak nakrene, da bolje poteče, ona sad više ne zaškripi, a ta njezina šutnja boli Burmuta u dno srca. Toliko dobro, pa u jedan dan...

I sve je nekakav nutarnji glas govorio Burmutu:

— Razbi ove godine! Ti sam ženiš, bašča nije ponijela, sve će se selo tebi natrpati! —

Nu već je bilo prekasno: eto su već oboružani momci u kući sastali, da idu ukrasti djevojku, pa kako bi sada mogo svemu selu na obraz udariti? A dolazili mu pred oči i Mratinićani: kako prolaze pokraj njega: Boga mu doduše nazivaju, jer nije baš tolika zavagja, ali ga ispod oka gledaju, a njihovi pogledi govore:

— Zaveži dobro čarape, majstore, sa starim parama! Nisi odveo djevojke! ... — a kad je Burmut na to pomislio: zaklao bi i posljednje prase pred svojom kućom, da dočeka svatove. Samo neka nisu stariji Mratinići, kad su toliko na njega ustali!

Tako su se u Burmutovoj glavi redale različite slike i dolazile mu u pamet svakojake misli, te njime udarale kao lagjicom uzburkano more sad o jednu stranu, sad o drugu: na jednoj strani sve selo i starinski ponos — a na drugoj: prazna fučija, prazan krmetnjak, vedar tavan ove zime... ko bi se tu lako odlučio? Nu ipak se je već jednom trebalo odlučiti, jer je stari Zekić već nekako zlovoljno odbijao dimove i zijevao, te svaki čas, preko svoga običaja, istresao lulu, a u cijelom društvu zavladala je sumorna tišina. U toj pak tišini činilo se Burmutu, da čuje prijeteći glas po podu položenih toljaga —: Rakiju momcima! ...

A društvo je šutilo: samo se Smiljkinovac nekako čudno ogledao po kući i po društvu, a

njegove su oči nešto pitale. Nu šta, — to Burmut nije znao, samo je vidio, da nešto traže, a nekakav glas iz dubina pritajeno govorio — »rakiju...« — Pero Garić već je treći put prihvatio bio svoju hrastovu toljagu, kano da će ići, pak ju svaki put opet povratio na svoje staro mjesto. Luka Barin mahao svojom kvrgom po zraku, a kad mu se pogled sastao sa Burmutovim, pričinilo bi se Burmutu, kano da iz njegovih očiju govori prikor i prijetnja; Ilija Popara već je po deseti put poletio, da ustane i govori —: Hoćemo li? — a kadgod bi on tako reko, cijelo je društvo pogledalo u Burmuta i Popara bi opet sjeo. Napokon je Ilija Dujminović skočio na noge:

— Mi ajdemo, kud smo pošli, da selo ne ostane sramotno! I poslije će naša biti! A ima rakije i u birtaša Save... —

— Baš ti nju danas ne ćeš iznijeti — reko Burmut prema ženi, praveći se, kano da je ljut —: idem ja sam po nju! —

I do mala stajao je Burmut usred kuće, držeći pod pazuhom malenu fučiju sa rakijom. Lice mu je sjalo od zadovoljstva i ponosa, te kano da je govorilo:

— Nemojte me žaliti... Ja kad trošim, trošim! Ja ne žalim svojim ljudima! —

Stari je Zekić i opet istresao lulu, nu ovaj put ju nije nožem izgrebljio, nego odmah napunio duhanom i stavio ugljen na duhan. A cijelim društvom prostrujila je neka čudna struja: Popara je premjestio toljagu za legja, da mu ne smeta, Smiljkinovac izvadio ispod sebe maleni

stolac, pa poravnio na podu; Dujminović se bolje primako uz Luku Barina, a Pero Garić i opet prislonio toljagu uza zid, te povadio duhan i savijao cigaru.

— Nemojte nam sela sramotiti, — govorio kod treće čaše stari Zekić kroz stisnute zube —: jer ako se vi u sebe pouzdati ne smijete, da ja pogjem, ovaki star... —

Škripa snažnih zuba bijaše odgovor staromu Zekiću; samo ga je Smiljkinovac pogledao nekako sa visoka.

Kod pete i šeste čaše počeli su momci opipavat svoje toljage, Barin je sve češće mahnuo kvrgom po zraku, a Smiljkinovac zauzbacivao viseća njedra i po društvu kružio pitajućim pogledom, a njegov je pogled govorio —: Vidite li?

Burmutovo lice i opet poprimilo bilo onaj kiseli izraz od malo prije: kadgod je došla reda, da staromu Zekiću natoči rakiju, Burmut ga je pogledao molećim pogledom. Zekić je razumio: taj je pogled govorio: Reci već jednom, da je dosta rakije! — nu Zekić je, prinoseći čašu k ustima, upiljio pogled u fučiju, kano da ju želi probiti svojim očima i u dušu joj zaviriti... Badava su molile Burmutove oči: iz malenih, sivih Zekićevih očiju govorio je strah —: Da ovo nije posljednja?... —

Napokon je došla posljednja i Zekić je još jednom prikričio momcima:

— Da nam ne bi obraz selu ocrnili! — i još mu je jednom škripa zuba bila jedini odgovor, pa su momci krenuli »za poslom«.

XV.

Naprijed je išo Smiljkinovac, držeći se dobar dio puta u zagrljaju sa Perom Burmutovim, te ga ovda-onda još jače k sebi privinuo, govoreći: Ne boj se! — a Pero je na svaku taku riječ prsa ispeo i oči bolje otvorio. Za Smiljkinovcem je išo Popara, a za Poparom Garić, dočim su Barin i Dujminović svaki čas jedan pred drugoga prelijetali, nu nijedan nije drugomu smio reći: — Pred koga ti prilijećeš?

Noć je bila tamna, nebo oblačno, te je samo katkada kroz oblake prosijevnula blijeda mjesečina, da samo na čas osvijetli prkosna lica bojovnika i debele toljage, koje bi tada ostavljale iza sebe duge sjene. Sve je društvo šutilo, a Smiljkinovac je pravio duge korake, da je Burmut morao često poskakivati, kako ne bi zaostao.

Kad su došli do Usore, htio se Burmut da izuje i već je spustio bio na zemlju svoju toljagu i podigo nogu, da odvezuje opute, nu Smiljkinovac ga je samo ošinuo pogledom i zagazio u vodu. Naskoro je voda pljuštila na sve strane; Dujminović je opet prišo pred Barina, a Burmut je ostao najposljednji. Svi su pregazili u obući.

Alagići već nijesu bili daleko; već su se vigjale vatre u kućama, kad bi se koja vrata otvorila, a lavež seoskih pasa napunjao je noćnu tišinu. Već su mašili Zekića gaj i bili na Škarićevoj bari, i obrisi seoskih šlivika bivali sve jasniji i sve bliži, a u društvu vladala grobna tišina. Čuli su se samo koraci i teško disanje Pere Burmutova. Dujminović je odbacio cigaru

i čvršće prihvatio za lopatin držak, što ga je nosio preko ramena.

Još samo da pregju ispod Bradarića gaja, pa eto ih u selu. Blijedi mjesec i opet našo megju oblacima jednu pukotinu i provirio doli na zemlju i na bojevno društvo, a na blijedoj mjesečini ukazao se prijeteći visoki krov Škarićeve kuće. Najedanput se očuli koraci, a toljage se hitro sakrile pod gunjeve, Smiljkinovac se poput zmije hitro zavuko u najbliži grm, a za njim drugi momci. Jedini je Burmut ostao još na putu sa svojom toljagom preko ramena, nu njemu su brzo doviknuli, da se sakrije, pak se je sakrio, a oni koraci dolazili sve bliže. U tihoj noći moglo se je čuti, kako u Smiljkinovca u njedrima zveči kamenje, jer se Smiljkinovac spremao, a Popara obim rukama prihvatio svoj hrastov kolac. Barin prihvatio žilu na kraju, kako će njome što bolje zamahnuti, a koraci dolazili sve bliže i bliže, i najedanput — prošo ispred njih konj, »mrkalj« Mate Kulaša . . .

I opet je prvi usto Smiljkinovac. Sada su se podijelili u dva dijela: Smiljkinovac i Popara otišli su desno, uza šljivik Škarićev, a ostalo društvo lijevo, kroz kukuruze Mate Kulaša. Desno je krenuo i Burmut za Poparom, noseći toljagu pod pazuhom. Da se je Popara obazro, vidio bi, kako u Burmuta noge drhću, i kako se je pognuo, te izgleda puno manji, da bi ga teško i poznao . . .

Prvi je došo Smiljkinovac do Škarićeva obora i čučnuo kraj ograde u sjeni. S druge strane čuo se šušanj kukuruza, nu i to je skoro prestalo, i samo se je čulo teško disanje Bur-

mutovo, koji je i sada stajao na putu pred ulazom u Škarićev obor.

Tamo pred kućom lajalo je pašče, zatrkivalo se do ograde i odmah opet povratilo, te lajalo s mjesta. Iz kuće se čuo razgovor i curinski smijeh, a skoro se otvorila vrata i na pragu se pokazala Lucija, češući se ispod marame lijevom rukom po glavi. Pašče i opet poletilo prema ogradi, sada sa još većom slobodom i još jačim lavežom, ali je Lucija skoro zatvorila vrata za sobom i pašče se opet povratilo pred vrata i otuda lajalo.

S druge strane puta otvorila se na jednoj kući vrata, trak se svjetla prosuo po mrkloj noći, a na pragu se pojavio star težak, raspasan, te češući se laktovima ispod rebara gledao u naoblačeno nebo. Noć je bila tiha, sve u zraku mirno, kano da će sada početi padati tiha i topla kiša, samo od nekud iz daljine dopirala pjesma:

»Crna zemljo i zelena travo,
Što me nisi pokrila odavno,
Da ne gledam jade po sokaku,
Od momaka i od djevojaka.«

Pjevalo je snažno grlo, a u noćnoj tišini dobro se je razumijevala svaka riječ, gubeći se i ozvanjajući po blizom Bradarića gaju. I iz Škarićeve kuće djevojački smijeh sve više učestavao, pašče pred kućom ne prestajalo lajati. I opet se otvorila vrata i na pragu se pojavio Pejo Škarić. Stao, pogledao u nebo, pljunuo i već zatvarajući vrata dražio psa:

— Aha! Drži ga, garov!

U kukuruzima i opet nešto šušnulo i odmah se opazila crna sjena, kako skoči preko plota i nestade je u mraku. Samo se je bijeli držak od lopate u mrkloj noći slabo mogo raspoznati, kako se vija po zraku. To je bio Dujminović, komu je u kukuruzima već dosadno postalo. On se oprezno prišuljao do Škariće ograde i tu se takogjer u sjeni od ograde sakrio. Nu jedva se uz ogradu šćućurio, već su se i opet otvorila vrata na Škarićevoj kući. Pašče je odmah srnulo naprijed, a iz kuće je ispao Čiča, prebacivši gunj preko ramena.

—To je Čiča, sad ćemo čekati djevojku! — šapnuo Popara Smiljkinovcu. Čiča je već bio upravo pred Smiljkinovcem: slaba mjesečina obasjavala je visoku, modro i crveno navezenu jaku za Čičinim vratom, a Smiljkinovca ko da je neko iglom izbo: otkako se zamomčio, nije tako lijepu zgodu imao, da uhvati momka za široku jaku za vratom i obori poda se. Još mu je strjelovitom brzinom proletila glavom misao, da bi sada baš trebalo šutiti, neka Čiča progje... pa onda izvabiti djevojku... Nu napast je bila odveć jaka, zgoda odveć zamamna... jedan skok, — i Smiljkinovac je držao Čiču za jaku...

Nu Čiči je strah dao stostruku snagu. Ruknuvši kao medvjed, trgnuo se Čiča i poletio naprijed. U Smiljkinovca u ruci ostala Čičina modro i crveno navezena jaka; plot, što je bio oko kukuruza, zaškripao i zrakom sinule bijele sohe i lopatin držak, a niz seoski put nastala trka, mislio bi, prolomi se zemlja. Samo je jedanput Čiča ujagmio da drekne, a onda je dao svu snagu u noge, i stiskao se bježati. Pred Čičom je bje-

žao Pero Burmut, odbacivši svoj kolac, jerbo mu je smetao: on je mislio, da ga Čiča goni. Ko je pred njim, Čiča nije znao; samo je znao, da mu oni, što su iza njega, ne misle dobro. To je znao po jaki... A i čuo je, kako često momci budu bijeni, hodajući po prelu, pak se je stiskao bježati, što je ikad mogo.

Najednom prozuji kamen pokraj Čičinih ušiju. Jest, Čiča ga je dobro čuo, i sve mu se činilo, da je za ušima osjetio, kako je kamen hladan... Nu bolilo ga nije! I bježao Čiča, bježao, a ona crna, zdepnasta sjena pred njim takogjer bježala: Čiči se pričinjalo, ko da se kakva crna mješina pred njim valja, nu dostignuti je nije mogo. Iza Čiče tutnjila zemlja od teških koraka; čuo, kako viču prigušeni glasovi:

— Ne daj mu uteći!... Ne ćeš umaknuti! Vidit ćeš, što su Alagići! — i Čiča je sabro svu snagu i letio, što su ga noge nosile. Već su doletili bili do Usore; krupni šljunak na obali letio je ispod nogu na sve strane, nu Čiču nije ništa bolilo: ko da je išo po najmekšoj livadi. Naskoro je voda zapljuštila oko Čiče, i sve do vrata štrcala: bijeli sitni valovi bjelasali se na slaboj mjesečini, i šum voda sve je nadglasio, a kad su prebacili vodu, čuo je Čiča viku od Škarića kuće, nu nije mogo razumjeti ništa. A da se je imao kada obazrijeti, vidio bi, kako se lučevi oko Škarića kuće svjetlucaju svaki čas, sad na ovom, sad na onom mjestu. Lucija je prva čula Čičin krik, i dok je otvorila vrata, već nije bilo nikoga pred kućom, samo su se čuli teški koraci niz seoski put, a Lucija se razvikala, da ju je moralo čuti cijelo selo:

— Amo se, lopovi, da ja vas pitam, na čiju se kuću napada!

Megjutim je Čiča doletio bio do Alagića, i ona crna sjena, što je letila pred njim, skrene najednom u Alagiće. Čiča je sad poznao, da je to bio Burmut, nu za sobom je čuo teško disanje, brze korake i prijetnju:

— Ne ćeš!...

I Čiča je bio već strašno umoran, nu još malo, eto Mratinića... Već su bili kod torova staroga Martina; nu ovo je bila subota večer, pa je momak otišo kući, da se presvuče. Ni vatre kod tora nije bilo... I Čiča je korake pospiješio.

Već su se vigjale vatre po kućama u Mratiniću, čuli se glasovi i smijeh sa prela. Čiča je dobro razabrao, kako guči »peljuga« krmača u svinjcu, otimajući se za ležaj sa svojim prascima, — nu Čiča je bježao i bježao. Već je preletio Fehimovu Baru, doletio do Gavrićeve bašče, a onda stao i poslušao: nije više čuo koraka za sobom...

I kao da nije trko pola sata: njegova su se prsa raširila poput jedara, kad u njih duhne južnjak; Čiča se ispeo, počeo se hitati niz put kamenjem i vikati, što ga je grlo nosilo:

— Pričekaj me! Lopove! Na koga si se natjerao! Kad cura meni hoće! Amo se malo, da te ja za jaku dohvatim... A ti ćeš moju platiti, eno žene žive, dao sam za nju tri groša...

Kad je Čiči ponestalo kamenja, otparao je jednu lepiricu na Gavrića ogradi, pa njom stao nemilice po ogradi lupati i vikati: U pomoć! U pomoć!

Noćnu tamu stao presijecati odsjev vatre iz

seoskih kuća, što no su se stale otvarati jedna za drugom, a trakovi svjetla prosipali se po putevima, po baščama, po štalama i pušnicama. Po slabo osvjetljenim seoskim putevima i u polusjenama vigjale se žene sa lučom u ruci, kako se razlijeću na sve strane, granaju rukama; sve selo vrvilo od raspasanih težaka, bez opanaka na nogama, bez šalova na glavama. Slijepljenim pramovim znojne kose na njihovim glavama poigravao se tihi večernji vjetar; samo su se opažale do ramena zasukane ruke, kako ovda-onda sjeknu zrakom. Selom je drhtao neki pridušeni, isprekidani tjeskobni govor.

Više Čiče, koji je neprestano lupao lepiricom po ogradi, stajala je hrpa raspasanih, bosih seljana, koji su, nadviv se gornjim tijelom naprijed, pozorno slušali, šta Čiča govori i radi. Kad su se uvjerili, da su Alagićani otišli, primakli su se Čiči, počeli ga žaliti, njega i njegovu jaku, i prijetiti Alagićima. Sada su i žene razvezale jezike, te počele kričati i Alagićima prijetiti, da je u noćnoj tišini daleko ozvanjalo, te su se počele i po susjednim selima prosipati mrakom debeli trakovi svjetla, jer su ljudi otvarali kućna vrata, da čuju, kakva je to vika.

XVI.

Te noći nije se selo Mratinići više smirilo. Žene su se sastale po kućama i kuhale kavu, srkale i govorile, kako će sutra momci iz Mratinića pokazati Alagićima, kako se otimaju djevojke... U Martinovoj kući sjedilo je čitavo društvo: na svomu običnom mjestu sjedio je

Čiča; od modro i crveno navezene jake nije ostalo ništa, pa se Čičin kratki vrat pričinjao puno dulji i tankovijastiji. Stari je Martin izgledao vrlo srdit i ratoboran, te je bez prestanka korio Čiču:

— Što nijesi u pomoć vikao!

Tako i drugi seljani, značajno kimajući glavama, korili su Čiču, što nije zvao u pomoć. A Čiča se branio:

— Otkad mi otrže jaku iza vrata, ko da me zadavi! . . . A bio je i Burmut preda mnom, pa sam šutio, ne bi li ga stigao! — I pri tim riječima Čiča bi izbočio prsa i otvorio široko oči, pa gledao preko društva. I svako je mogo opaziti na Čičinom ozbiljnom pogledu, da istinu govori i otkako je počeo po prelima hodati, da se je vrlo uslobodio . . .

Šta je sada selu Mratiniću bilo raditi, to je svatko znao: momci su se još istu noć počeli dogovarati i spremati, kako će odmah sutra na večer otići do Škarića, pa ukrasti curu. Nije trebalo, da ih na to nagovara ni stari Martin, ni Paićkić: to se je razumilo samo po sebi, jer selo nije moglo ostati pod tom sramotom. Iz mratinićkih livada ne vidi se čovjeka, mratinićki su šljivici ko nečiji gajevi, a kad nastanu jesenske kiše, u Mratiniću se ne može putem proći od blata, što su ga njihova goveda nagazala — pa kako onda, da Mratinići ostanu pod tom sramotom? Zato je svatko živ u selu bio uvjeren, da će sutra mratinićki momci Alagićanima vratiti milo za drago — i ukrasti curu! Žene nijesu po selu ni govorile —: Hoće li ovo naši momci udariti? Ili —: Kada će udariti? — Ta to se

samo sobom razumijevalo, da će odmah sutra na večer udariti...

Kad je jutro osvanulo, Mratinić je izgledao kao obično: ovce su blejale, goveda rikala, krmad roktala i skičala, a izmegju kuća vrzle se žene sa kablovima punim mlijeka u rukama, a za njima poskakivala mala djeca, držeći se jednom rukom materama za duge košulje, a u drugoj velik komad kukuruznog kruha, žuta kao žuto zlato. Ni po čemu se nije moglo poznati, da se nešta osobita sprema, jer već nitko nije o tomu ni govorio. Jedno, da se ne bi u drugo selo, osobito u Alagiće, dočulo, a drugo: pa šta se već o tomu imalo i govoriti? Udarit će! — to je eto sigurno bilo, pa šta treba više naklapati o jednoj stvari, koja bijaše sigurna, kao što je na ramenu glava!...

Jedino, što je tomu danu podavalo neki osobiti izgled, bijaše poderana jaka za Čičinim vratom, kad je Čiča to jutro selom protjerao krmke, jer je Čiča bio opet za krmcima pošo: njemu je za volove neobično bilo. A Čiča nije presvuko košulje: jedno, što nije imao oprane, a drugo, što nije ni htio. Jer zašto bi Alagićima za volju jedne nedjelje zaporučio dvije košulje? Dapače, Čiči se je činilo, kad je selom prošo, da žene nijesu gledale ni u njega, ni u krmke, nego samo u ono mjesto za Čičinom vratom, gdje je nekoć stala jaka, a Čiča je sa ponosom prošo to jutro kroz selo: po jaki je svatko mogo vidjeti, da on nije kukavica, da se čapo...

I još je jedna stvar bila, po kojoj je vješt čovjek mogo poznati, da se nešto sprema. Kad su naime momci toga jutra natjerali kroz selo

konje sa tovarima drva, iz svakoga je tovara virila duga i debela soha! A sohe su bile bez račava; da su bile račvaste, svak bi znao, da ih nose za otovarivanja. Ali sohe su bile bez račava, pak je svaki pametan čovjek mogao znati, na što se Mratinićani spremaju...

Zato, premda Mratinićani nijesu o svom naumu nikom ništa kazivali, ipak je još istoga dana po svoj župi hodao šapat, da će ove večeri biti nešta, a ljudi iz drugih sela, koji su sretali putem Mratinićke momke, pak vidjeli duge sohe bez račava, kako vire iz tovara, — samo bi maknuli, koji brkom, koji glavom, a kad su u svoje selo došli, govorili bi:

— Mratinići se spremaju... Vire sohe iz tovara! Otet će curu!...

Tako je već do podne cijela župa znala, šta se sprema, nu o tomu nije nitko na glas govorio. A i šta bi? Ja zašto žuna gubi glavu, nego zbog jezika...

Dan je već bio poodmako, sunce upeklo, u hladovini po seoskim putevima, ispred štalâ i po voćnjacima plandovale ovce; od teška dihanja visoko im se nadimalo dugo runo na bokovima; preko kosa vigjale se žene u bijelim opravama, noseći na obranicama užinu poslenicima. Osim poslenika po poljima nijesi vidio žive duše. I goveda i čobančad posakrivala se nekud u hladove. Sve je bila pritisla silna žega i sparina. Pjesmi još nije bilo vremena, jer komu je do pjesme, kad tjeme progara na vrućem suncu? Istom tamo pred večer, kad sunce nagne na zapad, mili se čovjeku zapjevati...

Zato so Alagićani i susjedna sela ostali u

čudu, kad se s njive staroga Martina očula pjesma. Kod Martina je taj dan bila velika moba, puno momaka i djevojaka. Kad su Alagićani čuli pjesmu, isprva su pomislili, da pjevaju čobančad. Nu glasovi su bili snažni i dobro sastavljeni: vidilo se, da pjevaju baš momci. I kad su Alagićani bolje naćulili uši, razumjeli su i riječi:

Dižite se Mratinići,
Ustali su Alagići!
Ko je sinoć trgo jake,
Nek mi dogje sad u šake!

Kad su momci opetovali pjesmu nekoliko puta, počeli su poslenici, što su po susjednim obalama snosili sijeno, zastajivati, te nadnosili ruke nad oči i gledali, otkud pjesma dolazi. Samo Alagićani ne htjedoše ni uhom maknuti, nego se učiniše nevješti, kano da ništa ne čuju.

Staromu Martinu nije bilo drago, da se puno na poslu pjeva. Nu sad je samo hodao naokolo, zataknuo čibuk za vrat, a prekrstio na legjima ruke i nije ni progovorio radi pjesme...

Malo podalje sjedio je Čiča kraj Usore u hladu, a krmci su takogjer u hladu ležali ko poklani. Samo bi se peljuga katkada oglasila oštro rokćuć, te se iskopala ispod praščića i prevrnula na drugu stranu.

Čiča se je zabavljao udarajuć prutom po pijesku. Najednom ga prihvati netko za oparanu jaku... Čičinim tijelom progju mrzli trnci: nu odmah se i povrati od prvoga straha i rekne:

— Otkud tebe, Luka?

Za Čičom je stajao Luka Pejić, koji je u selu znao najbolje bričiti i šišati, jer je imao »laku ruku«.

— Znaš li, što sam došo? — rekne Luka.

Čiča upre samo u njega svoje oči, a i Luka je Čiču oštro gledao, da mu Čiča napokon nije mogo izdržati pogleda. Luka nastavi:

— Čiča, — rekne Luka promijenjenim, ozbiljnim glasom —: hoćeš li se ti ženiti?

— Hoću! — rekne Čiča strašivo.

— Hoćeš li se ti ženiti? — pitao Luka ponovno, oštrijim i višim glasom. Čiču uhvatio strah još više:

— Hoću! — reko on opet, a glas mu bio nesiguran.

Nastala stanka. Luka stiskao usne, uzvinuo brkovima, povadio iz pasa duhan i počeo savijati cigaru. Kad je pripalio i daleko hitio od sebe šibicu, sjedne do Čiče i počne ozbiljnim glasom:

— Šta bi ti meni, Čiča, dao, pa da ja tebi sad, još ove večeri, dovedem curu, koju ti hoćeš?

— Ne smijem od paroka... — reko Čiča ispod glasa.

— Ha! — mahnuo Luka rukom i odbio gust dim od cigare —: pa ne ćeš je vodit k sebi... Namjesti je u drugu kuću... dok izagju navještaji!

Čiča šutio, grickajuć prut, kojim se je igrao.

— Nego: šta bi ti dao? — nastavio Luka uvjerljivo.

— Čiča i opet šutio. Već se i tako potrošio bio. Nu Luka ga nije pustio: oštro mu se zagledao u oči, a njegove su oči govorile: Kukavica, htio bi se ženiti; a žao mu potrošiti... I doista, Luka je i opet progovorio:

— . . . Ne žali potrošiti . . . para posao vigja! . . .

— Čiča je htio, da ustane, ostavi krmke i pobjegne. Lukin ga je pogled probadao . . . Nu nije mogo: koliko ga je Lukin pogled probadao, toliko ga je za zemlju prikovao. Njemu se činilo, da već čuje smijeh, kako mu se po selu smiju: da se htio oženiti, a nije htio potrošiti . . .

— Dao bi . . . pet kruna . . . — rekne Čiča nesigurno.

— Hm! — rekne Luka odbivši gust dim —: za pet kruna ja ne bi metao svoju glavu u torbu. — Nu nakon male stanke opet će Luka:

— Pa eto: neka bude! Samo neka Alagići ne budu stariji!

— Ajdemo! — reko Luka dižući se s mjesta i pokazujući rukom šaptao Čiči na uho —: eno cura . . .

XVII.

Luka Pejić bio je mlad čovjek, jedva dvoje djece, pa ni imućan osobito nije bio, nu ipak je pred njim i mnogi starac zašutio. On je imao maleno i slabo selište, jedva još koju kozu, nu ničim se nije patio: nitko u selu nije znao bolju zgodu pokazati, kako će lako povratiti pare, kao što je znao Luka. Sad si ga vidio, kako kod židova peče rakiju, sad kako »ingjiliru« ili »gilometru« nosa torbe i durbine, sad opet, kako birtašu Jovi pomaže nedjeljom u mehani. Svagdje si ga mogo vidjeti: sa mjeračima, sa »zvekutorima«, sa komisijama; na zborovima, na pomirbama, svagdje, samo ne na svojoj njivi.

— Ja još ne znam, što je žulj od motike — govorio bi Luka —: pa evo jedem kruha!

Na komisije, pomirbe, svadbe, nijesu ga ljudi zvali. Nu on se je tude našo, i ako ga je ko upitao, makar ko kroz šalu:

— Šta je tebe, Luka, natjeralo, da i ti ovdje dangubiš?

Luka je našo tako spretan izgovor, da mu nijesi mogo ništa!

Ako je gdje bila svadba, to se zna, da će se zaklati krme. I dok bi krme skiknulo, Luka bi se odnekuda stvorio, prihvatio krme za nogu — i sad ga nijesi mogo odbiti od kuće: kad je krme bilo gotovo, Luka je prihvatio za sjekiru, nacijepao drva i tako se zabavio, dok bi ljude uhvatila rakija, a onda: — u rakiji svačije je srce puno i svačija ruka pružena . . .

Ako je komu gospodaru na fabriki, u kotaru, u čaršiji zatrebala krava, prase, krupnih šljiva, srnabija, zimskih krušaka, Luka je samo selom prohodao: njegova roba doduše nije bila jeftina, ali je zato bila dobra i kad bi se koji gospodar u »bircauzu« pohvalio, gladeći bradu i brkove:

— Danas mi žena ispekla batak od tukca . . . kupio ga od Luke! — sve je društvo znalo, da je tukac morao biti i velik i debeo. Nitko ne može govoriti u društvu —: Ja se dobro hranim! — jer to ne valja; dosta je reći —: kupio sam od Luke! — pa se je govorniku odmah činilo, da ga svi zavidno gledaju.

Ako je Luki kad do gusta došlo: ingjilir odavna ne izlazio, nove se pruge ne razmjeravale, zborovi prošli, pare ni otkud, onda Luka

nije preostalo drugo, nego otići do Ive Burmuta, ili do Peje Paićkića, pa zaiskati para u zajam. I Burmut i Paićkić, u prvi bi kraj Luku samo promjerili od pete do glave. Nu Luka se ne bi uvrijedio; on bi umekšao glas, hvalio Burmuta ili Paićkića, da on njihovim ustima kruh jede: njih da nije bilo i dosad, davno bi njegova djeca pomrla od glada; on zna, da je »ukrivan«, ali: eno, Bogu hvala: nasijao je pšenice, lijepo je ponijela; sad će, kad ovrši pšenicu, vratiti sve na jedanput, i sadašnji zajam i eno prijašnji, — pa će i on jedanput opet biti čovjek!...

Paićkiću ili Burmutu smeškalo bi se srce:

— On se, siromah, kori eto: šta ćeš, valja mu dati, nek mu djeca ostanu živa! — i Luka bi dobio zajam. Istina, kad bi Burmut zavuko ruku u njedra, ko da bi čuo nekakav glas u duši, kako mu govori —: Luka će slagati! — ali Lukine oči tako su probadale, da se Burmut njihovu pogledu nije mogo oteti: Luka je očima vuko kesu iz Burmutovih njedara. Ko kliještima stiskao bi ga Luka očima i Burmut je bio posve u njegovoj vlasti. Uzalud je nešto Burmutu u duši govorilo: Ne daj! Ne vjeruj! — Burmutova je ruka sama išla u njedra, i da nije išla ruka, Burmutu se činilo, kesa bi iz njedara sama iskočila: — oteti mu se nije mogo.

Tako je bilo i sada. U Čiče su podrhtavale noge: da ga Luka ne će zavesti u zasjedu, pa ga dočekat Alagićani? Šta će biti od krmaka: kukuruzi zriju, sad su krmci najpošćetljiviji; pa tikve —? Pa ako cure zavrišče? A Alagićani se slete? — Sve je ovo Čiči hodalo po glavi, noge su mu drhtale: njemu je bilo jasno, da igje na

strašnu veliku stvar; pričinjalo mu se, kano da ide po tankoj platici iznad dubokoga ponora: ako ga cura odbije?... Da ga Luka ne vara? Pa će napraviti od njega maškaru?...

U Čičinoj duši borila se živa čežnja sa strahom i tjeskobom; on zastajao, nu opet ga neka nevidljiva sila, iznutra, iz dubine njegove utrobe turala i gonila naprijed. Pred njim išo Luka; nekako se polegutio, kao da se krije. Baš ko mačka, kad se sprema, da jednim skokom ščepa miša za vrat! A kad bi Čiča zaostao, Luka bi se obazro. Taj pogled! Čiča je pred njim bio nemoćan. Ko da su užeta vodila iz Lukinih očiju ravno Čiči za vrat — tako su ga vukle Lukine oči.

Čiča je išo, nije znao, gdje staje. Postao i poskakivao, jednom udario nožnim prstima o kamen, i kao da ga je samo igla ubola. A kasnije: bolilo je, ali se Čiči činilo, ko da ga boli negdje na tugjem tijelu... Ništa Čiča nije osjećao, ni gunja na ramenu, ni kape na glavi. Samo je još osjećao peškir u njedrima, gdje su bile zamotane pare, — pa ih je pritiskao laktom desne ruke.

Išli kroz živicu; trnje je bolo, ali se Čiči činilo, kao da ga samo milo češe. Došli su do Usore: od silnog šuma u glavi nije Čiča čuo, da Usora šumi; njemu se činilo, ko da to teče maslinovo ulje... Već su opazili Škarića ovce: jedna je ovca stajala, digla glavu; Čiča joj je vidio otvorena usta: nema sumnje, ovca je blejala, nu Čiča nije čuo. Preko polja, posred ovaca, išao je ovan zvonar. Čiča je vidio, kako mu se lila zvono o vratu na širokom, ljeskovom teljigu;

vidio je dapače i debeli zvečak, kako udara sad u ovu, sad u onu stranu, — nu čuo nije ništa: samo mu je u glavi šumilo. A Luka se i opet obazro na Čiču, nu sad je njegov pogled bio strašan: Čiča je razumio, da te oči govore:

— Sad se drži! Nemoj me osramotiti! — nu Lukina su se usta otvorila i on je Čiči zaprijetio prstom i cigarom:

— Čiča... ne žali potrošiti! — a Čiči se srce steglo i on čvršće pritiskao laktom desne ruke pare u njedrima. Htio je, da se svom silom udari šakom u čelo..., — nu nije imao kada: pod jednom divljakom u hladu stajale su cure, Stana i Kata. Jest, Čiča je sada dobro vidio, premda mu se nekakav mrak pred očima hvatao: Kata, pa se smije isto onako, kao onaj put, kad ju je Čiča sreo na putu kući...

— Sad će puknuti osuda! — reklo nešto Čiči u duši, a Luka gurnuo Čiču u rebra i pogodio upravo u peškir, u komu su bili zamotani novci, i reko strašnim, iskrivljenim pogledom:

— Ne žali potrošiti! Koja je tvoja cura?

— Ona! — reko Čiča, uprvši prstom u Katu.

Stajali su kod cura. Čiča htio, da se nasmije, — nu, ko da mu je netko smolom nasmolio čitavo lice: nikako nije mogao nategnuti usta na posmijeh...

A Kata bacila nekud okom preko Čiče i nasmijala se. Čiči se pričinilo, da mu je pogledala poderanu jaku i kao da mu se nešto maklo za vratom, pa se i nehote uhvatio rukom za poderanu jaku.

— Hvaljen Isus, djevojke! — reko Luka sigurnim glasom.

— Uvijek Isus bio hvaljen! — otpovrnule one meko.

— Vas tu dvije, a eno ovce u Lukića zobi, — reko Luka, pokazujuć rukom i cigarom prema dalekoj zobi —: trči, Stano, šta si se ukamenila, istjeraj ovce! — nadodao Luka strogo i Stana otišla. Iz Lukinih očiju tako je je nešto ošinulo, da se nije imala kada ni obazreti. Nikad svoje matere Lucije nije tako poslušala. A Luka brzo nastavio:

— Eto, Čiča, govori! Hvala Bogu! sad možeš govoriti: imaš čim, ne poklanjaš se ni Burmutu parom!

Čiča htio da govori, nu nije mogo maknuti ustima. Mako samo ramenima i koračio naprijed, a cura se za korak pomakla natrag. Čiča pogledao u Luku: iz njegovih očiju govorio strah, molba, prijetnja, čežnja, smetenost — sve u jedan mah.

— Čiča bi se ženio! — reko Luka, mahnuv rukom i cigarom, a djevojka odgovorila sasvim mirno, samo joj oko usta zatitrao jedva zamjetljiv smiješak:

— Ja se ne ću udati!

U Čiče klonula koljena: ko da se je čitav brijeg, na komu je stajalo selo Alagići, svalio na njegova ramena! On je osjećao, kako mu zadrhta gunj na ramenu, a lice, koje se malo prije nikako ne mogaše nategnuti na smijeh, sad se nakazilo i poprimilo plačan izgled. Za legjima šumila im Usora. Čiča je čuo sada taj šum, ali mu se on pričinjao kano porugljiv smijeh; kano da je čuo

krupni, debeli glas stare rijeke, svoje stare znanice, kako ga ozbiljno kara:

— Čiča, Čiča, jedna luda glavo!

— Mi znamo, da se ti ne ćeš udavati — reko Luka —: ali šta ćeš, kad je tako Bog ostavio, da se momci žene, a cure udaju. Zar ćeš ti sama ostati uvijek tako: ni cura, ni žena...? Da u te prstom pokazuju kod crkve: eno je, niko je neće!... Biti vječiti čoban u Škarića! Bome, Škarić je svojoj kćeri drukčije namislio, nego tebi: ona će za Burmuta, pa će biti stopanica. U nje će biti kajmaci, u nje maslo u šakama, — a ti gledaj u komad kukuruze i glavicu luka u svome torbaku... Pa skači za ovcama do svoje smrti! Ni crkvi, ni na vašare! Niti ćeš kada znati, šta je kava, ni šta je rakija: ko čobanica, — vječna robinjica! Lako ti je sada, sada eto dvije: ali kada se uda Stana, osta ti sama. U večer ode svaka sa svojim, a ti kukaj sama kraj ognjišta! Dok si mlada, još kako tako: Lucija se boji, da je ne ćeš ostaviti, pa će te i obuti i odjeti. Ali kad ostariš, pa ti niko ne bude mušterija: da je meni i mojim očima onda vidjeti, u kakvim ćeš ti opancima hodati... Onda će Škarićevi znati: sad si naša!...

— A drugo je svoj čovjek! I svoja kuća! Kad hoćeš k misi, kad hoćeš u selo, kad hoćeš u pohogjane! Nitko ti ne brani! Kad hoćeš kajganu, kad hoćeš kavu: u tebe su ključi! Ako te zaboli trbuh ili glava: legneš slobodno, ko u svojoj kući! A prokušaj danas legnuti, a ovce nek zableče, — dok se ne prinemogneš!... Pa kad se oženi Pejo Škarić Mali: nevjesta će Luciji kave peći i s njom srkati, — a ti hajde za ovcama: spremit će ti sirutke!... Što nevjesta ponosa, ti ćeš doiznosati!

Preko polja nanišla Stana, a Luka upro u nju potajice prstom i govorio:

— Eno: u nje su visočaci na nogama, a ti nosaš oputnjake! — Djevojka bacila okom na svoje noge, a u lice joj udario slabi plamen. Luka pako živo nastavio:

— Kuj gvožgje, dok je vruće! Kad se noga sa trešnje otisne, badava je pružati ruke, da se uhvatiš grane: ljosnut ćeš o zemlju... Mnoga se je svojim djevojaštvom odviše ponosila i svojom srećom igrala, — pa su je zatekle bijele vlasi pod curinskim fesom! Pruži ruku sreći! — reko Luka tihim glasom i uvjerljivo, a Kata ga pogledala u oči: njegov pogled bio je mekan ko pamuk. Kata je u početku imala straha: polje, a ona tu sama razgovarala sa dvije muške glave! Poslenici svud okolo po obalama... Nu sada, kad je vidila Lukine meke oči, a Čičin tjeskobni i moleći pogled — ona se više Luke nije bojala, a Čiče joj bilo žao — Luka nastavio:

— Svoj drug nije šala... A znaš li ti, koga je tebi Lucija odredila za druga? Šugavoga Matu Gavrića... — I Luka se ukočeno nasmijao, a djevojka ga pogledala, kano da ga moli i pita. — Jest, šugavoga Matu... Draga moja, kad njemu ovdje šuga sjedi — govorio Luka skinuvši kapu s glave i pokazujući prstom u tjeme na prignutoj glavi —: ovdje, ne može ni ovdje biti ljubavi! — Pri tom Luka upro cigarom u srce, pa opet govorio:

— Pa neka te zovu: šugava Matinica! I neka se žene u crkvi izmiču od tebe... A evo

momak: zdrav ko čelik, a u njedrima, moja draga, nije ni Burmutova kesa punija!... Pokaži, Čiča, neka vidi! — reko Luka i zagledao se Kati u oči, a njegov je pogled privlačio, privlačio... Kati se je činilo, kano da ju konopcima opasava oko pasa i rebara...

— Pokaži, Čiča, pare; neka vidi, da mi s njome ne zbijamo šale! Sreća joj se nasmijala, ako imadne pamet!

Čiča se mašio rukom u njedra i izvuko iz njedara peškir sa parama. Ruke su mu drhtale, ali je Čiča čvrsto držao obim rukama pare pred sobom, pred Lukom i pred Katom.

— Razveži, neka vidi! — reko Luka, a Čiča se spustio na zemlju, te razvezao peškir. Zgužvane desetače i petice počele se pružati, kad ih je obasjalo sunce, kano da su oživile, a Čiča oštro upro u njih oči. Luka se primako, razgrnuo petice rukom, govoreći:

— Evo vidi blaga! Sve je tvoje, samo ako znadeš! Pa pij kave, a nosaj vezene ječerme, ko kći Peje Paićkića!

Luka uzeo jednu peticu i držeći je megju prstima visoko, izbjegavajuć Čičin pogled:

— Evo: ja ću jednu sebi uzeti, neka vidiš, da Čiča nije čovjek, kako svijet govori. On ne žali ni svomu prijatelju, koji je za njega glavu metnuo u torbu, — a kamo li bi žalio svojoj ženi, svomu drugu! — I Luka peticu lijepo metnuo za pas, a Čiča brže bolje zavezao maramu. On je mislio, da mu na oči teku suze, nu suza nije bilo...

— Šta se misliš, djevojko? — reko opet Luka —: sreća ti se smije, pa ti sada, kako ti je

drago! — Luka zašutio. Čulo se je teško disanje plandujućih ovaca. Samo šum Usore bunio mrtvu tišinu vrućega ljetnog podneva.

Sa Katina lica nestalo bezbrižnoga smiješka. Vidilo joj se, da se teško bori... I da se smišlja... Štogod je Luka govorio, sve je onako! To je ona uvidjela! Vidila je sada i to, da joj je Luka prijatelj: on govori njoj za dobro... Pa i Čiča: ona nikad dosada nije ni pomislila, da bi pošla za Čiču, ta star je on momak... A nije ni dolazio njoj, nego Stani. Tako je sav svijet mislio! Nu sada, kad je pomislila na šugavoga Matu — Čiča joj se pričinio sasvim pristo momak! Kud će za šugava! A znala je svoju tetku Luciju: njoj reći: ne ću! — jok, toga ne ima, koji bi se usudio u kući! Pa onda i pare! Ona doduše nije znala, šta su pare, ali je čula od ljudi, da trebaju pare. I da se za pare može imati svoja zemlja, i svoja kuća, pa nikomu ne odasipati tretina...

— Govori, Čiča! — izderao se na njega Luka. Čiča se pomako s noge na nogu i izmucao —:

— Eto, kupit ću joj... vezenu ječermu!...

Nu Kata kano da nije čula, šta je Čiča reko; ona se razgledala nekud u daljinu, kano da nekoga traži, ili se s nekim razgovara...

Njoj se činilo, kano da gleda svoju tetku Luciju: prijeti joj svom šakom i govori: Ja sam tebe othranila! Činilo joj se, kano da čuje i seoske žene, kako se zbijaju u hrpe i govore, mašući glavama:

— Vidi, vidi draga! Odgoji sirotu na svoju sramotu! Pa se ti danas zauzmi za nekoga! A

dobro joj je bilo: mi znamo, da joj je dobro bilo. Ni gladna, ni žedna; ono malo ovčica preda se i pletivo u šake, — pa Bog te veselio!...

Tako žene govore, a Lucija sjedi ukraj ognjišta, pa se bila, ruke lama i govori: Kuku meni, eto moje sreće! — I proklinje Katu, proklinje, do neba se čuje...

I Kati se steže oko srca: ne će da joj reknu, da je nezahvalna, — pa šta bilo, bilo! Njezinim licem preletila mrka sjena, kao u čovjeka, koji se sprema popiti gorak lijek, i ona se zakrenula, da će otići, — nu odmah se i vratila: u njezinim je ušima iznova zabrujio glas Lukin:

— Udat će te za šugavca... — a pred njom se stvorio Mato: kano da ga vidi, kako se je šćućurio pred crkvom, izvan svijeta, a glavu pokrio šalom. Taki izgledaju cigani, kad se pobiju, pa jedan za drugim trči... A Čiča je lijep! — Ona najednom široko pogledala u Čiču, promjerila ga od pete do glave, ko nikad dosad. Ona uopće ne zna, da je kada pogledala Čiču; nu sada, kada joj je na pameti bio Mato, sa svojom šugavom glavom i svojom kapom do ušiju — Čiča joj se pričinio lijep momak... Makar mu je poderana bila jaka za vratom, ali ipak: bar mu je glava čista.

— Hoću!... — rekla Kate bojažljivo.

— Govori, Čiča! — reko Luka strogo i odlučno.

— ... kupit ću joj... ječermu... vezenu...

— Hoću pa eto! — rekla Kata, kano da i opet ne čuje, šta Čiča kaže.

Kad je Kata rekla: Hoću! — zabrujilo je za njom tamo od Škarića kuće, tako joj se pričinilo. Nije ništa više razabirala, samo ju rumen i plamen oblio po licu, sve do ušiju, a iza sebe kano da je gledala seoske žene, kako lete selom za njom: lepršaju košulje, rukavi, marame na glavi, Lucija leti rasčešljana, zrakom se vijaju suhi prsti, stisnute šake... sva zemlja tutnji, sve joj prijeti... A u toj hrpi leti i šugavi Mato: on joj ne prijeti; samo se ceri, a ruku drži na kapi, na glavi, da mu u trku ne bi spala, pa se opazila šuga...

— Vi sad ajdete odavle ravno paroku — podučavao ih Luka, —: pa ti cura, zaplači: otac duhovni, mene hoće dati za nedraga, ja sam pobjegla pod tvoje skute!

— Ne misli se toliko! — reko Luka meko i blago, te prihvatio Katu za rukav i povuko naprijed.

Kate pošla; cijelo lice i uši gorile joj u jednom plamenu! Naprijed je išo Čiča: ispod razderane jake virio mu visoko suncem opaljeni vrat. Čiča je sada nosio glavu visoko, kao u krdu najstariji jelen, pazeći, otkuda se približuje pogibelj. Sad je išo mnogo odvažnije i puno hitrije, nego onda, kad je s Lukom pošo na ovaj sastanak.

Jedva su se bili odmakli stotinu koraka, zableji ovca; njezin meki i tugaljivi glas razlijego se u podnevnoj tišini, a Kata stala:... niz lice joj se otisle vrele suze, a grudi se nadimale, reko bi, puknut će! Čiča toga nije bio ni opazio, nu Luka je brzo priletio, uhvatio Katu za mišicu, dobro ju stiskao svojim dugim, suhim prstima, te očinski srditim glasom govorio:

— Šta si se smekšala, ko južan snijeg! Naj-

natragu ćeš ih ostaviti! Ne ostavljaj svoje sreće! Čiča će tebi kupit...

— ... vezenu ječermu, ja sam reko! — govorio Čiča svečano, okrenuv se prema Kati. Luka je doduše mislio reći... »ovaca« — nu Čiča nije čuo čitava govora, ali nije ni trebalo: djevojka je suze rukavom otrla i rekla brzo i odlučno: Ajdemo!

XVIII.

Brzo su prošli mjesto, gdje su ležali Čičini krmci. Nu Čiča je laka srca prošo pokraj njih: nije im se dapače niti javio, premda je peljuga, opazivši njega, već iz daleka počela roktati, dapače, dignuv visoko glavu u zrak, nešto njuškala, kao da se i ona čudi, gledajući Čiču u tom novom društvu i svečanom držanju, i kao da pita: šta je sad, stari naš prijatelju? zar nas ti ostavljaš! — A Čiča je prošo pokraj nje kao bez osjećaja; dosad bi se on javio makar jednim otegnutim —: he-he! — a krmci bi nadigli glave i naćulili uši; nu sad — Čiča se činio nevješt i samo prošao; a još Čiča nije pravo ni zamako bio, već je peljuga ostavila svoje mjesto i otišla u Gavrića kukuruze.

— Spava li parok? — pitao Luka, stupiv pred župnikovu kuharicu, stariju žensku, suhu i pognutu. Vidio se na njoj očito trag godina i teških poslova.

Župnik je sam čuo, da netko za njega pita, pa je izišao napolje.

— Ti se, Luka, brojiš pametan težak, pa u ova doba dana pitaš: spava li parok!

— Molim Vas, kako mislim, onako i pitam: da sam ja na Vašemu mjestu, ja bih, čini se mi, uvijek spavao! — reko Luka. A župnik se nasmjehnuo i upitao dobroćudno:

— No, pa što ste došli? ali mu se odmah ismračilo lice, kako je ugledao Katu —: eto — reko — sad će opet biti svagje!

— Što si došla, djevojko?

— Kaži! — reko Luka, potisnuv Katu naprijed.

— Otac duhovni mene daju za nedraga, pa sam evo pobjegla pod tvoje skute!

Svećenikovo se lice i opet smeškalo; on gledao neko vrijeme sad u zemlju, sad u Katu. Vidilo se: u njegovoj duši vodila se borba izmegju smilovanja za mlado stvorenje i njegovu budućnost, te izmegju bojazni, da ne bude i opet zaveden.

Napokon progovorio:

— Ali ti imaš tetku; ona te je othranila, pa sad nije lijepo, da odlaziš, bez njezina blagoslova! Stariji se pitati mora!

— Ja znam, da nije lijepo, ali kad ona mene za nedraga daje...

— Za koga?

— Za... šugava Matu...

Svećenik šutio, a njegove oči tražile Katin pogled, ne bi li joj u očima čitao, da li istinu govori, ili su ju samo naučili, da tako govori. Nu nije mogo opaziti ništa: djevojka je k tomu gledala preda se. Napokon uzeo svećenik Katu na samo:

— Voliš li ti ovoga momka, Čiču? pitao on mekim glasom.

Djevojka šutila, samo ju je oblila crven do ušiju.

— No, pa meni moraš kazati pravo: voliš li ti njega?

— Ne volim . . .!

— No! Pa kad ne voliš, onda nemoj ni poći za njega!

— Hoću poći!

— . . . ? . . . — svećenik mahnuo rukom u znak pitanja.

— Ja ne volim nikoga; meni tetka nije dala s momcima razgovarati, samo me je naumila dati za onoga . . . Matu, što kažu, da je šugav, a on bi tetki prišo u kuću . . . A ja njega . . . ne mogu . . . — završila djevojka, a na licu joj sjeo izraz odvratnosti.

— Ali! — odmaknuo svećenik rukom —: kad Čiče ne voliš, ne možeš ni za njega poći! Kako ćete vi dvoje onda živjeti . . .

— Hoću l' mu se zakleti? — rekla djevojka.

Svećenik se vrcnuo, zauzbaciv glavu nazad. Na njegovom licu odsijevnulo začugjenje i iznenagjenje; dapače, neka laka rumen stida oblila ga sve do ušiju! On se opet zagledao u pod, a iz grudiju mu se izvinulo jedva čujno —: He! — pa zatim reko djevojki, gledajući malo postrance:

— Pa šta je, kad se zakuneš?

— Kad se zakunem onomu panju — govorila djevojka odvažno pokazujući okom na nedaleki panj pokraj štale —: meni je onda reda s njime živjeti do smrti moje, ja njegove! Ama Vi to znadete bolje nego ja, samo mene kušate!

— rekla na kraju, a njezinim licem preletio smiješak.

— Pa što se onda ne bi zaklela . . . Mati . . . šu . . .? — započeo svećenik, nu riječi do kraja ne izusti, jer ga Kata prekide:

— Njemu ne mogu . . . — rekla djevojka, namrštivši čelo i obrve —: . . . . da me zovu . . . ne mogu . . . Čiči mogu!

— Pa to je dosta! — reko svećenik više za se, a onda se okrenuo prema djevojki i reko:

— Ti ćeš sada ići svojoj rodici Jeli u Batinići, tu ćeš kod nje biti, jer znam, da se tetki Luciji ne smiješ povratiti, dok se ja raspitam, je li istina, što ti govoriš, i dok izigju navještaji. I onda ćete oboje, kad poručim, doći na nauk!

XIX.

— O Čiča! O Čiča! — ozvanjalo sa Mratiničkih kosa: — bolan ne bio, poharaše krmci žita! — nu Čiči nije bilo traga. Svi se poslenici staroga Martina razletili, da sjate krmke, nu sve badava: dok su jedne dotjerali, drugi su se opet razasuli, dapače se nijesu dali ni istjerati iz kukuruza. Stari Martin hodao po polju sav crven od jada, i viko iza glasa:

— O Čiča! O Čiča! Gdje si, u paklu! — nu Čiče nigdje.

Brzo je glas došo u selo, da nema nigdje Čiče. Žene se odmah zbile u hrpe; jedne naslućivale, da se kupao pa utopio; druge, da su ga odnijele vile, jer se to čuivalo, da zaljubljene momke i djevojke nosaju vile. Neke su dapače šaptom govorile, da su njega Alagićani nama-

mili pod Mešića mlinove, pa... Do kraja se nije nitko usugjivao izreći...

Samo stara Mara Podovka ostala je mirna i pokojna, te je dapače ko sa nekim zadovoljstvom govorila:

— Potražit ćete vi njega, svoga Čiče! — nu to je Mara govorila samo u sebi, da nitko ne čuje.

Već se počeo i mrak hvatati, poslenici se vraćali sa posla u selo, djevojke pjevale, momci vriščali, ali Čiči ni traga ni glasa. Ko da je u zemlju propo!

U kući staroga Martina već se bilo sakupilo i nekoliko momaka sa toljagama: otkako je nestalo Čiče, njihov se je bijes na Alagićane podvostručio: ništa drugo nije, nego ga navabilo do Mešića mlina! — mislio je svaki u sebi, nu na sva usta to reći, nije se usugjivao nitko. Samo su prkosna lica, stisnute usne, múk i škripanje zuba bili otvoreni svjedoci, da strašno kuha i da dobro biti ne će.

Stari Martin hodao po kući raspasan i gologlav, i podbočiv se šakama u kukove, odhukivao i sve nešto u sebi govorio. Mogle su se samo razumjeti riječi —: Uh! nikad više onakoga...

Već se bio sakupio lijep broj momčadije, sa toljagama razne vrste i veličine, a bilo je i oženjenih ljudi. Sve je bilo pripravno, da pogju u Alagiće: ako Čiča još otkud izbije, onda će pred Škarića kuću, po djevojku; ako ne izbije u Alagiće: glava za glavu. Čekali su samo, da se još malo smrkne. Ali smrknut se nije htjelo: velik blijed mjesec kružio je nebom, a nigdje ni oblačka.

Selom prošo Luka Pejić. Bio je pjan, te je mjerio seoski put u sav šir. Kad je kući došo, nije ženi ni Boga nazvao, nego se oborio na prostirku i reko:

— Ja se napih! Mene Čiča napoji!

— Kakav Čiča? — pitala žena, kao da ne vjeruje. Ona se sjećala.

— Šta ti znaš, — reko Luka —: Čiča se oženio! Odveo je Katu, sirotu! Ajde, kaži momcima, neka idu kući! — i Luka se okrenuo prema zidu, te skoro zahrkao.

Kao blijesak, tako se je hitro ta vijest selom pronijela. Na svakom uglu stajala je hrpa žena: rasčupanih kosa, zauzbačenih marama na glavi, zasukanih rukava, žestoko su mahale rukama, okretale se na sve strane, vrtile glavama:

— Vidi ti, one stare hinje! Sve selo za nos vući! Mal da nam momci radi njega ne izgiboše! — govorile jedne.

— Ništa nije, nego se pripo troška! — govorila Lucija Gavrićka —: jer čiji bi obraz podnio, nenapajati momke, kad za te metnu glavu u torbu!

— Te grjehote! — govorila neka Katićka —: on ne gleda, koja mu je prilika, nego koja je glavna! Draga, ko bi reko, da su njemu, onakom staru momku, take besposlice na pameti!

— Uh! Uh! — išla selom Mara Podovka i kucala se suhom šakom u prsa —: kako nas ne će Bog pokarati: star momak, pa onaku mladu djevojku ko kap na pare primamiti! Da je Stanu odveo, evo, rekli bi: radi miraza; ali stalo je njemu do posla i do kućanstva... On

gleda, koja je glavna!... Uh! Uh! jadna sam ti Mare!

Kad je glas dopro u kuću staroga Martina, sva se kuća prenerazila. Nastala je duboka tišina; čuo se samo cvrčak, kako negdje ukraj ognjišta cvrči. Nevjeste se križale i u prsa udarale —: Ah! — prosti Bože! — momci svoje sohe preko koljena lomili i pobacali u mrak; neki, čije su sohe bile predebele, te ih nijesu mogli prelomiti, naložili ih na vatru. Nu odmah su se i pokajali, kad su razumili, da je čitavu tu kašu zakuhao Luka Pejić.

— Luka je za se smahnuo sigurno mastan zalogaj, — govorili stariji momci —: a nama neka se sada smiju i u devetom selu! — I mnogi su govorili: Ajdemo izdevetati Luku! Da mi njemu pokažemo, od koga će praviti maskaru! — Nu na sreću Lukinu bili su goloruki; na Martinovom ognjištu sohe su već plamsale velikim plamenom.

Kad je glas došo u Martinovu kuću, Martina nije bilo unutra; on je na čas bio otišo van, da prigleda krmke i nije li Čiča možebiti gdjegod uz krmke lego. Nu Čiče nije bilo. A kad se je u kuću povratio i nevjeste mu kazale, šta se je dogodilo, Martin se je samo izmako, te dohvatio obranicu, što je visjela više vrata, njome izmahnuo, ko da će se tući, i izdrečio se na žene:

— Jesam li ja vama uvijek govorio: ne mećite svojih prsta u djevojačke i momačke poslove? U djevojke su u jednom satu tri pameti u glavi! Eto vidiš, mal da se sa Burmutom, sa

onakim čovjekom ne zavadih! A još smo i rodbina...

Kad je Martinova nevjesta Katićka, koja je Čiču od smilovanja prala, čula, šta je Čiča učinio, pokupila je njegove haljine, što su se na plotu sušile, svezala ih u jedan svežnjić i bacila pred kuću, veleći:

— Otale, pogrdo, i sa svojim haljinama! Mi mislimo, da te okućimo, da ti cura nešto donese, a ti gledaš samo, koja je glavna! Zar si u to udario, sa svojih trideset godina momaštva?... — I bacivši haljine pred kuću, Katićka zalupila vratima.

XX.

Još istu večer i u Alagiće dopro glas, da se Čiča oženio. Donijela ga stara Poparinka, koja je toga dana bila u vlačiljama kod Škarićeva komšije. Baš je s prijom kavu pila, kad se iz Škarićeve kuće očuo plač i zapomaganje:

— Aoh mene, kuku meni, kud ću do Boga! Što mi iz ruku istrže šćap moje starosti, da od Boga nagješ! Ja sam ono othranila, ja sam odnjihala: ona svoje matere upamtila nije, — pa meni sada, biva, lakat... Ni: Lucijo, vraže, Lucijo, sotono, maj ti[1] jednu gorku, popi, ti si s njome dosta gorkih časova proživila, ništa! Nego kao jastreb megju koke... — Nu Lucija je tako samo kratko vrijeme tugovala; jer je odmah zatim skočila, dohvatila sjekiru, što je na zidu visila, te skiknula i poletila napolje:

[1] evo ti.

— Gdje je on, da ga rasiječem na dvoje, da ga ja pitam, u čiji će se tor ko vuk zalijetati! — Doletila do ograde, udarila u nju dvaput sjekirom, vičući —: Gdje je? Gdje je? — nu odmah zatim bacila sjekiru i udarila opet u plač.

Škarić je kod torova čuo Lucijin plač i ko bez duše doletio kući. Kad je čuo, šta se dogodilo, istrgo je kolac iz najbližega plota, pak se s njime zatrko niz seoski put, vičući, što ga grlo nosilo:

— Stani, Čiča, ja sam toga ptića otpitao! Meni barem jednu gorku! Ej! prijatelju, ne vodi se tako djevojka! Pričekaj me malo, da ti namečim legja, ko mladoženji, bit će ti mekše spavati. — Tako je Škarić vičući i prijeteći doletio do ispod Bradarića gaja, pa se onda vratio kući, a zatim opet polijetao, vikao i prijetio, i opet se vraćao, dočim je Lucija već vas komšiluk na se sabrala bila.

Sad se Lucija počela prijetiti paroku:

— Samo nek se on ne šali sa svojom glavom! Ja mu to kažem! Ja sam ono othranila: kud ja reknem, za onoga će ona poći! I Bog je reko, da se starijega slušati mora! Evo ovdje mi je mora povratiti, — vikala je Lucija, udarajući šakom u pod —: pa ću je ja udati, za koga ja htjednem!

Dapače, Škarić se je bio počeo već pripasivati da ide paroka pitati... — nu odgovorili su ga, jer da je već kasno.

Kad je stara Poparinka čula viku Lucijinu i plač, brže bolje ispila je kavu, što je u ruci imala, i odletila kući, pa ravno Burmutu.

— Zlo si sio i kavu popio! — rekla Poparinka, stupiv nogom preko praga. Burmut je sjedio u kući, bio je već suton. U prvi je mah Burmut pomislio, da su Mratinički momci udarili na selo, ili da idu na njegovu kuću, pa je skočio i prihvatio za sjekiru na zidu.

— Nije to! Nije to! — rekla Poparinka —: kasno je, cura je otišla!... Sad je po repu!...

Burmut iskolačio u nju oči.

— Cura je otišla! Lucije kuka stoji, ko ubodenika!... Pejo odletio nekud s kolcem...

— Ma... koje ja... da nije Kate... — govorio Burmut. — Aha! Hu! Briga je Luciju za Katom! Baš bi mnogu suzu za njom prolila!... Onako se plakati ne može, nego za svojim... rogjenim...

Svi su Alagićani za tili čas dočuli, kako su ih Mratinićani nadmudrili i... osramotili, pa su momci škripali zubima i stiskali šake!

Doduše, neki su govorili sasvim ravnodušno:

— Gotova para poso vigja! I jest se Burmut stiskao! — nu stari je Zekić izvadio lulu iz zubi, dapače, napinjao se da zubima škripe, i reko kroz stisnute zube:

— Ko? Alagiće nadmudrio? Burmute: odmah natoči fučiju rakije i uhvati, pa zakolji prase i osedlaj konja! Ja ćemo i ti još ove večeri isprositi tvomu Ivi djevojku! Ne ćeš je se zastiditi! Ne će Čiča prije na prsten sa svojom, nego tvoj Ivo sa svojom! Kudgod su Alagići nadrli, oni su i prodrli! Ima djevojaka i osim Škarićeve! Sama pala, sama se ubila: imat će kada žaliti za Alagićima! Neka vide Mratinići, da Burmutu nije zaprlo za djevojku!

— ... »Burmutu nije zaprlo za djevojku« ...
— Ta je riječ Zekićeva neiskazano ugodno poškakljila Burmutove uši: ako Burmut hoće, može odmah naći djevojku. Eto melema na bolesno mjesto: »Burmutu nije zaprlo za djevojku«: gdjegod pokuca! ... Vidit će Mratinići!

Još istu večer odjašili su Burmut i stari Zekić u prosce Jakovu Burmučiji u selo Mezare, i od njega isprosili djevojku Maru za Ivu Burmutova.

Kad su se sutra Burmut i Zekić vratili od Burmučije kući u Alagiće, još nijesu ni s konja sjahali, izletila pred njih Burmutovica, gorko ih koreći:

— Šta ste se ispeli na konjima, ko dva neslana ovna: nije ukradena Stana, nego Kata, sirota ...

Na te riječi Burmutu ispale iz ruku uzde, a Zekiću lula iz usta ... Svak je mislio, da će Burmut prvim kamenom Zekiću razbiti glavu, nu, za čudo, Burmut se nije ljutio ... A ljudi su se brzo i tomu dosjetili:

— Šta misliš, momče, nije Burmut budala: sve selo bilo za njega skočilo, koliko bi tude trebalo rakije? A ovako: kod Burmučije nije mu niko pomago! On i stari Zekić otišli, posao svidili: — nikom ništa! Ako koga hoće pozvat na pir ...

XXI.

Kad je Čiča otišo od paroka, najprije će otpratiti Katu tamo onoj rodici, kud je parok naredio bio, jer da djevojka sama ide — to nije bilo u redu. Pratio ju je dapače i Luka. A kad

su se Luka i Čiča vratili, nagovorio je Luka Čiču, da se malo svrate u mehanu kod Jove.

— Dosta smo straha danas podnijeli, — govorio Luka —: zaslužili smo po jednu!

Lukine su oči Čiču tako bile opasale, da mu se nije mogo oteti. A ne bi se otimao, ni da je mogo: otkako je Čiča za se znao, nije mu bilo ovako ugodno oko srca, kao danas ...

Tako su se svratili u mehanu. Plaćao je Čiča, razumije se, Luki »džabu«. A kad se je Čiča sutra dan probudio, istom se je počelo bilo razvidnjavati: Čiča se ničega nije sjećao; samo toliko je znao, da je sinoć u Jove razmijenio peticu. A sad ga je bolila glava ...

Prva misao, što je sada Čiči sinula u glavu, bijaše: šta je s krmcima? — Brže se je Čiča izvuko iz mehane i krenuo u Mratiniće.

U selu je još sve spavalo. Zrak je bio hladan, pala debela rosa, Čičine su nogavice bile do koljena mokre, kao da je gazio Usoru, dok je prešo Fehimovu baru i krenuo brdu uza selo.

Selo još spavalo, nije se čulo ni žive duše. Samo kad je nanišo kraj Barine kuće, oćutio se plač malena djeteta, a odmah se zatim zaljuljala bešika na neravnom podu. Čiči pako bilo nekako teško oko srca, i što se je više Martinovoj kući približavao, sve mu je tjeskobnije postojalo.

Nu eto ga već i kod starog Martina: stari crni krov strši u vis, iz njega se ne diže dim, ko pred zoru. Eno vidi već i tunju, što je ukraj kuće, i pod tunjom, tik uz prozore stare košnice sa pčelama: i one spavaju, ne čuje se od njih nimalo zuke.

Čiča prigje na prilazu u dvorište. Šta je

ono, bijelo, zavezano? . . . Haljine . . . Otkud one tu, u ovu gluho noćno doba?

Dugo je Čiča stajao nad haljinama, pa se smišljao, da li nije po srijedi kakova varka, ili maskara . . . Napokon se prigeo, prevrnuo zavežanj i tamo, i onda ga oprezno razvezao.

. . . jesu . . . njegove . . . Čičine haljine! Izbacili mu haljine . . . Biva: amo te više ne treba! A njegove su haljine: eno misne tkanice i misnoga šala, i misnih čarapa vezenih do koljena . . . sve njegove haljine.

Čiča je haljine hitro opet zavezao i otiskao brzim korakom niza selo. Nije se smio ni obazrijeti, nego je prošo selom kao da je nešta pokro. Istom, kad je bio na Fehimovoj Bari, slobodno je odahnuo . . .

Čiča je sad išo u nadnicu, a kad im je misnik poručio, otišli su on i Kata »na nauk«. Kata je znala sav nauk, a i Čiča je znao sve, do »dilo skrušenja«. Tu je zapinjao.

Stari se je Martin dobro Bogu molio: svaku večer pred čeljadima, od »oče naša« do litanija i »četiri dila« na koncu. Nu kad bi se molilo »dilo skrušenja«, Čiča bi obično zadrijemo. Zato ga nikad nije dobro naučio.

Sad je išo na nauk staromu prokuratoru Luki Bešliću. A Luka je bio strog: uzeo je u ruke debelu šljivovu šibu, pa ga učio:

— »Dilo skrušenja: Gospodine Bože moj, ja se kajem od sveg srca svoga, radi sviju grijeha svojih, po kojim sam uvrijedio i pogrdio tebe Boga, stvoritelja svoga . . .«

Čiča je opetovao:

— Dilo skrušenja: Gospodine Bože moj, ja se kajem od svih griha svojih . . .

— Pruži ruku! — reko Luka i udario Čiči »smokvu« po dlanu —: . . . od sveg srca svoga, radi sviju griha svojih . . . — I tako je dalje išlo, dok napokon Čiča nije »primio« cijelo »dilo skrušenja«.

Parok je bio pozvao i Luciju da dogje, pa da izjavi, šta ima protiv Katine udaje. Nu Lucija je otporučila:

— Kako prostrla, tako spavala! Meni nek ne igje ni mrtvoj! . . .

I Kata se vjenčala sa Čičom. Kad je bio pir, stari mu je Martin poslao jedno dobro prase:

— Ljudsko se posvaditi, ali je vražje u kinjavi živiti! — govorio Martin svojim momcima, označujući prase, koje će Čiči na pir poslati.

A Stana Lucijina udala se za Matu Gavrića; Mato se priženio u Škarićevu kuću . . .

* * *

Lucija je još dugo kinjav nosila. No došla je korizma. Jedne nedjelje pjevao misnik u evangjelju: »ovako će učiniti otac moj nebeski vama, ako ne oprostite svaki bratu svomu od srdaca svojih«. Najednom je Luciji palo na pamet, kako je uvijek Kati u torbak spremala manje komade luka, sira i kruha; pali joj na pamet kajmaci; palo joj na pamet, kako bi Katu, kad bi čobanice štogod skrivile, uvijek mogla stignuti i našibati, a svoga Peje, ni Stane nikad, ili vrlo rijetko; kako je imala na pameti samo svoju korist i htjela Katu za nedraga dati; pao joj na pamet i onaj svežanj, što ga je odnijela

iz sestrine kuće, kad su njezine mrtve kosti ljudi odnijeli na groblje. Sve je to sada Luciji palo na pamet, pa je sama sebi govorila —: Ja sam krivlja! Dapače: znala je, da Kata nije ni za Čiču pošla od srca i ljubavi, nego od straha, da ju ne dadu za šugava Matu, koji uostalom i nije ni bio šugav, pa joj je sada u dubini duše govorio neki glas —: Ako ne budu dobro živjeli, Kata i Čiča, ti ćeš biti kriva! — I Lucija je bila namislila, da će otiči do Čiče i Kate, pa se s njima pomiriti, da može ići na ispovijed.

Nu Luciju je prestigla Kata. Jednoga dana početkom korizme sretne ju župnik:

— No, jesi li se pomirila s tetkom?

— Nisam! — rekla Kata.

— Šta-a-a? A kako ćeš na ispovijed? Korizma...

— Molim Vas, ja bi, ali ne će ona...

— A jesi li ti k njoj išla, k ruci, pa se pokorila? Ti si mlagja...

I dok je Kata došla kući, skuhala je bijelu pogaču, izvadila masni sir, kupila u Jove litru kave i litru šećera i otišla k Luciji.

Idući tamo bila je u sto briga. Nu kad ju je Lucija opazila, izljubile su se; Lucija je plakala ko malo dijete, a plakala je i Kata: gdje bi tako sugjeno!...

* * *

Zakletvu je Kata dobro održala, jer se nikad po selu od nje i njezina Čiče nijesu čuli zli glasovi.